

თამაზ უუბარაძე, ნაღიმ ვარშანიძე

უუბანი

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი



ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“
გათუში – 2004

ნაშრომში წარმოდგენილია მარეთის ხეობის (შუახევის რაიონი) ერთ-ერთი თემის – შუბნის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დახასიათება, მცხოვრებთა სამეურნეო კულტურული მოღვაწეობა, გეარობრივი სტრუქტურა, განსახლების გეოგრაფია, ტოპონიმიკური აღწერილობა, სოციალური ურთიერთობისა და სულიერი კულტურის უმნიშვნელოვანესი საკითხები.

ნაშრომი საინტერესოა როგორც სპეციალისტების, ისე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი ბ. ღიასამიძე – ისტორიკოს მკვნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

წინასიტყვაობა

ქართველი ერის მთლიანი ისტორიის სრულყოფილი წარმოჩენა შეუძლებელია მიკრორაიონების, უპირატესად ცალკეული ხეობების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლის გარეშე, ამიტომაც წარმოადგენს თანამედროვე ეთნოგრაფიული მეცნიერების უმნიშვნელოვანეს ამოცანას ხეობების მიხედვით კვლევა-ძიების წარმოება.

ხევაბად დაყოფა ჩვეულებრივი მოვლენაა მთიანი ქვეყნებისათვის. იგი გეოგრაფიული თავისებურებებით არის განპირობებული. კავკასიაში საცხოვრებლად ვარგისი მიწების მეტი ნაწილი და შესაბამისად დასახლებანი უპირატესად ხეობების მიხედვითაა წარმოდგენილი. ცხოვრების მოწყობა ხეობების მიხედვით ანუ ხევისპირულობა შედეგია მათი მეურნეობრივი სახეობისა,¹ რაც შემდეგში საფუძვლად დაედო ადმინისტრაციულ დაყოფას.² საქართველო ასეთ ხეობათა ცოცხალი კრებულია.³ თითოეული ხეობის შიგნით შეინიშნება სამეურნეო-ყოფითი თავისებურებანი. ვერტიკალური ზონალობა-მთა, მთისწინეთი, ბარი თავს იჩენს ადამიანთა შრომითი მოღვაწეობის ყველა სფეროში. ამ მხრივ მარეთის ხეობა მრავალმხრივ საინტერესო მთიანი რეგიონია საქართველოსი. ტერიტორიულად იგი პატარაა, მაგრამ მდიდარია კარგად შემონახული ქართული ტრადიციებით, მატერიალური კულტურის ძეგლებით, ფოლკლორით, სამშენებლო ხელოვნების, სოციალური ურთიერ-

1 ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა, თბ., 1974, გვ. 3.

2 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1964, გვ. 423.

3 იქვე, გვ. 361.

თობის, სულიერი კულტურის ზოგადეთნიკური ბუნებითა და ლოკალური სპეციფიკით.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია ზემოაღნიშნულ ჭრილში წარმოაჩინოს მარეთის ხეობის ერთ-ერთი ისტორიული თემის – შუბნის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დახასიათება. განზრახული გვაქვს მარეთის ხეობის სხვა საკრებულოების შესახებ ანალოგიური ხასიათის ნაშრომების დაწერა, რაც წარმოაჩენს მთიანი აჭარის როლს სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს, საკუთრივ აჭარის სამეურნეო თუ კულტურულ ცხოვრებაში.

შუბნის თემის შესახებ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევის შექმნის იდეა წამოიჭრა 1996 წლის 13 იანვარს საკრებულოს წარმომადგენელთა შეკრებაზე. იმავე დღეს გადაწყდა სახალხო მთქმელის ბინალი ფუტკარაძის ლექსების კრებულის გამოცემა. ნაშრომი დაზღვეული არ არის ნაკლოვანებებისა და შეცდომებისაგან. ზოგიერთი საკითხის გაცნობისას მკითხველს შეიძლება გაუჩნდეს უკმარისობის გრძნობა. ეს ასეც უნდა იყოს. ყველა საქმიანი შენიშვნა და სურვილი ავტორების მიერ უმტკივნეულოდ იქნება მიღებული და გათვალისწინებული შემდგომი მუშაობის დროს.

სხვადასხვა სახის მეცნიერული კონსულტაციების გაწევისათვის მადლობას მოვახსენებთ პროფესორ ნ. მგელაძეს, პროფ. ბ. დიასამიძეს, დოცენტ ნ. კახიძეს, დოც. ჯ. ვარშალომიძეს, პროფ. მ. ქამადაძეს დოც. მ. ფუტკარაძეს, მ/კ. რ. ხალვაშს, საზღვაო აკადემიის პედაგოგს მ. ლეჟავას, დოც. ა. კახიძეს. განსაკუთრებით დასაფასებელია შუბნელი სტუდენტებისა და ასპირანტების: ტარიელ ებრაღიძის, ნუგზარ და ემზარ ჯუმუშაძეების, რევაზ და ემზარ ფუტკარაძეების მიერ გაწეული შრომა შუბნის გვარობრივი შემადგენლობისა და ტოპონიმიკური მასალების მოძიების ორგანიზაციის თვალსაზრისით. გამოვნახტავთ მადლიერებას ყველა დაწესებულებისა თუ ცალკეული პირის მიმართ, ვინც ხელი შეუწყო ჩვენი ჩანაფიქრის განხორციელებას.

შესავალი

შუბნის სასოფლო საკრებულო შუახევის რაიონის უკიდურესი სამხრეთ-აღმოსავლეთია. იგი მდ. ჩირუხისწყლის/ჭირუხისწყლის სათავესა და სოფ. მახალაიძეებს შორისაა მოქცეული. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ხეობა მარეთის ხევის – ხეობის სახელითაა ცნობილი. სამხრეთით მას ზღუდავს შავშეთის ქედი, აღმოსავლეთით – არსიანის მთა, ჩრდილო-აღმოსავლეთით სხალთისწყლის, დასავლეთით კი – უჩაბისწყლის ხეობა.

მარეთის ხეობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში მეტად მწირი ცნობებია შემონახული. „ქართლის ცხოვრებაში“ დასახელებულია ტოპონიმი „ჯნალის თავი“,⁴ სადაც აბაღა ყაენსა და თეგუდარს შორის გამართულა ბრძოლა. თეგუდარი დამარცხებულია 1269 წელს და მეწყერის მსხვერპლი გამხდარა. „ზეკემა ათასზე მეტი კაცი ჩამარხა ხევისა აჭარისასა“ – გეამცნობს მემამტიანე.⁵ შესაძლოა ამ ცნობაში სწორედ მარეთის ხეობა იგულისხმებოდეს, რადგან ტოპონიმი შეუბანი (შუაუბანი//შუბანი) გვხვდება აგრეთვე ნიკოლოზ ქართლის კათალიკოსის წერილში „არვანბეგ საბაისძისადმი“, სადაც ლაკონიურად არის გადმოცემული სოფლის წარსულის საინტერესო მომენტი ფეოდალიზმის ეპოქაში. ამ დოკუმენტის მიხედვით შეუბანი ადრე ქართლის საკათალიკოსოს საკუთრება ყოფილა, მოგვიანებით კი აბუსერისძეთა ხელში გადასულა.⁶

ხეობის ზოგადი, მაგრამ საყურადღებო დახასიათება მოგვცა გ. ყაზბეგმა. მან პირველმა განასხვავა „მირატის ხევი“ სხალთი-

4 ჯნალი-ჯინალი, საზაფხულო იალაღი მთა ჩირუხში

5 მ. ალექსიძე, დ. გამცემლიძე, მე ჯავახეთს რა მიშაედა, თბ., 1991, გვ. 14.

6 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, თბ., 1984, გვ. 177-178.

სწყლის ხეობისაგან და აღნიშნა, რომ ორივე ხეობა სიგრძით ერთნაირია, თუმცა „მირატის ხევი“ შედარებით „უფრო ვიწროაო“.⁷

ეთნოგრაფი თ. სახოკია იძლევა ამ ხეობის გეოგრაფიულ დახასიათებას: „შუდექით სხალტის წყლის ქვემოთ მიმდინარე მირატის ხევს... წყლის გაღმა მყოფედვე ამართულ სერებზე საცა კი ერთი მტკაველი მოსწორო ადგილი უპოვნიათ მერცხლის ბუდესავით სახლები მიუკოსებიათ აქა-იქ“.⁸

სხვა ცნობები გასული საუკუნის საისტორიო მწერლობაში (თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ცალკეული ავტორების მიერ ზოგიერთი ტოპონიმის მოხსენებას) თითქმის არ გვხვდება. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტის (ამჟამად უნივერსიტეტის), მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმისა და ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსების შემდეგ გამოქვეყნდა არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი, რომლებშიაც საქართველოს სხვა კუთხეებსა და დასახლებულ პუნქტებთან ერთად სხვადასხვა ასპექტით მარეთის ხეობა და მასში შემავალი სოფლებიცაა წარმოდგენილი.⁹

7 Г. Казбег, три месяца турецкой Грузии, 1875, стр.19.

8 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950, გვ. 208.

9 შ. რუსიძე, დარჩიძეებისა და შუახევის ციხესიმაგრეები, აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. II, ბათ., 1957; ა. რობაქიძე, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრომები, ტ. I, ბათ., 1960; ე. მგელაძე, სოფელ დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის, სკი შრომები, ტ. II, 1962; მისივე, ზემოაჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1973; ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ტოპონიმთა, ტ. I, ბათ., 1958; ჯ. მიქელაძე, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათ., 1982; ე. შამილაძე, ალაური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969; ნ. მგელაძე, მასალები სათემო მიწისმფლობელობის საკითხისათვის აჭარაში, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ყოფა და კულტურა II, თბ., 1985; ნ. ჩიჯავაძე ტერასული მიწათმოქმედება საქართველოში, ბათ., 1975; თ. ფუტყარაძე, თანამედროვე მიგრაციული პროცესები აჭარის მთიანეთში, ბათ., 1995; ზ. გოგიტიძე, სოფელი გოგინაური, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I, ბათ., 1996.

მდ. ჩირუხისწყლის აუზი მეტად ვიწროა. მდინარის ნაპირები მაღალი, ვერტიკალური ქედებითაა წარმოდგენილი. ამიტომაცაა, რომ დასასახლებლად ვარგისი ტერიტორია ძალზე ცოტაა. დასახლებული პუნქტები ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილითაა დაშორებული. ხეობის დასახლებული ტერიტორია – ბუნებრივი, სახნავი მიწები კი ხელოვნური ტერასების სახითაა წარმოდგენილი.

დამპყრობათაღვის ჩირუხისწყლის ხეობა სასაკლაო ადგილს წარმოადგენდა. ამიტომაც შეარქვეს ხეობას ოსმალებმა „ყარა-ღერე“, რაც ქართულად შავ ღელეს ნიშნავს. სამწუხაროდ, არ ხერხდება მისი ძველი სახელის დადგენა. შესაძლოა „შავი ღელე“ იყო ამ ხეობის თავდაპირველი სახელი.¹⁰ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხეობას სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ: გიორგი ყაზბეგი „მირეტის“ ხევის სახელით მოიხსენიებს,¹¹ ზაქარია ჭიჭინაძე – „მირატის“,¹² თ. სახოკიასთან „მარიტი“¹³ (რაც ჩვენი აზრით რუსულ-ისაგან უნდა იყოს შემოსული), გვხვდება აგრეთვე მირეთი, მირათი და ა. შ. „მარეთი“ ქართული წარმომავლობის სიტყვაა. მისი ეტიმოლოგიის შესახებ არაერთი მოსაზრებაა სამეცნიერო ლიტერატურასა თუ საგაზეთო პუბლიკაციებში. პროფ. ი. სიხარულიძის აზრით, „მარეთი“ მომდინარეობს სიტყვა „მერე“-დან და ნიშნავს მდინარის პირას მდებარე ვაკე ადგილს. ამ ხეობაში მრავალი „მერე“ არსებობს, რის გამოც, მას „მერეთი“¹⁴ ეწოდოდა.

ხეობის აღმნიშვნელი ყველა ფორმა ძველია, მკვიდრი მოსახლეობა მას დღესაც „მარეთის ხეობის“ სახელით მოიხსენიებს (რაც დამკვიდრებულია ის არ უნდა შეიცვალოს). მარეთის ხეობა მთაგ-

10 ვ. მგელაძე, სოფელ დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის, ბსკი შრომები, ტ. II, 1962, გვ. 114.

11 Г. Казбе́г, три месяца в турецкой Грузии, ЗКОРГО, 1876, х, стр. 26.

12 ზ. ჭიჭინაძე, ისტორია ოსმალეთის ყოფილი მუსლიმანი ქართველებისა, ბათ., 1911, გვ. 192.

13 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950, გვ. 208.

14 გაზეთი „აჭარა“, 1995 წ., 15 თებერვალი.

ორიან ქედებს შორისაა მოქცეული და მკვეთრად გამოხატული ვერტიკალური ზონალობით ხასიათდება. ხეობა თავისი სტრატეგიული მდებარეობით მუდამ იქცევა მომხდურთა ყურადღებას. ხევზე გადიოდა შავშეთთან, კლარჯეთთან და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს სხვა კუთხეებთან დამაკავშირებელი უმოკლესი გზა. ხეობის მთავარი მდინარეა ჩირუხისწყალი, რომელიც სათავეს იღებს ყარაფუნდარის (შავი წყალი) წყაროდან. მდინარეს მრავალი გვერდითი (ტომაშეთის, სანალიის, უჩამბისწყლის) ხეობა უკავშირდება, რაც განაპირობებს რელიეფის სირთულესა და დანაწევრებულ ხასიათს. ალპური ზონა, განსაკუთრებით მთა ჩირუხი, ზოგიერთი დასახლებული პუნქტის (დარჩიძეების, შუბნის) ცალკეული უბნები ვაკე რელიეფით ხასიათდება, ძირითადი ტერიტორია კი მთაგორიანია. ყოველივე ამას ხეობის სამეურნეო განვითარებაზე, ყოფით კულტურასა თუ ისტორიულ წარსულზე მოუხდენია თავისებური გავლენა, რამაც განსაზღვრა ეკონომიკის მრავალპროფილიანობა მისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თავისებურებებით. მარეთის ხეობა ქვაბულისებრი მოყვანილობისაა და ვიწრო ყელით ღიაა დასავლეთით – შუახევთან, რაც განაპირობებს ხეობის ნაკლებ ნალექიანობასა და ნაკლებ ტენიანობას.

მარეთის ხევის ბუნებრივ სიმდიდრეს შეადგენს პიდროქსელი, ფლორა და ფაუნა, მინერალური (ტომაშეთის, შუბნის, უჩამბის) წყაროები, ტყის რესურსები (რომლის ბაზაზეც მუშაობს წელათის სახერხი ქარხანა), სპილენძის, ოქროსა და ალუმინის (სოფ. წაბლანაში, რომლის აღმოჩენა დაკავშირებულია აკად. გიორგი ძოწენიძის სახელთან), ანდეზიტის, ბაზალტის (მახალაკიძეებში), კირის (დარჩიძეებში, არის ტოპონიმი „კირიღელე“) და სხვა საბადოები.

გასული საუკუნის 80-იანი წლების დამდეგს მდ. ჩირუხისწყლის აუზში სამი თემია დამოწმებული: მაწყვალთის (მაწყვალთა, ჯუმუშაური, პაპოშვილები, ოლადაური, კარაპეტი, მახალაკიძეები), დღვანისა (დღვანი, გოგინაური-გოგინაური, ლომანაური, კვიახიძეები) და დარჩიძეების (ტომაშეთი, წელათი, კობალთა, დარჩიძეები,

ქუთაური, იაკობაური), ცენტრით დარჩიძეები.¹⁵ თემის სხვა სოფლების მოსახლეობა სალოცავად აქ დადიოდა, მაგრამ მე-19 ს. მეორე ნახევარში დარჩიძეებლები და შუბნელები კონფლიქტის ნიადაგზე „გარიგებულან“, შუბანში აუშენებიათ მეორე ჯამე. თანდათანობით სათემო ცენტრმა შუბანში გადაინაცვლა.

ამჟამად შუბნის სასოფლო საკრებულო შუახევის რაიონის ერთ-ერთი მსხვილი ერთეულია. დღეისათვის აქ ცხოვრობს – 300-მდე, განსახლებულია 472 ოჯახი.

საკრებულო აერთიანებს შემდეგ სოფლებს: საკუთრივ შუბანი, იაკობაური, ერდეთი, დარჩიძეები, ახალშენი (ლაზოლლები), ქუთაური, კობალთა, ტომაშეთი და წელათი. განეხილეთ თითოეული სოფლის გეარობრივი შემადგენლობა და ტოპონიმები.

?

15 საქ. ცსა, ფ. 545, ს. 3117, ფ. 1-46

თავი I

სოფლავის ისტორია ხალხურ გადმოცემაში. გეოგრაფიკი შეადგენლობა და ტოპონიმიკური აღწერილობა

ენის ლექსიკურ სისტემაში არსებით სახელთა შორის გამოირჩევა ადამიანთა გვარ-სახელები და ტოპონიმები, როგორც ლექსიკური ფონდის გამდიდრების მნიშვნელოვანი საშუალება. ტოპონიმები ხასიათდებიან მდგრადობით, გამძლეობით, ამიტომ გამოდგება იგი საისტორიო წყაროდ. მისი წაკითხვა შეიძლება საუკუნეების შემდეგაც. მისი სახელმძღვანელო კოლექტივის ისტორიის გააზრებისათვის: ყავადლული//ყავალული (ნაომარი) და გავრიბუდეები.* ჭედლიანთი და ბაბელეთი, ნაშვები და ნახიზნევი, ნაასლები და ნაქერვალი, საბაჟო და ნაფეტვარი... ყველა ეს და სხვა მრავალი ადგილთა სახელწოდებანი უტყუარი საბუთია ძველი საქართველოს სამეურნეო ცხოვრების, მატერიალური კულტურის, ლხენა-გართობის, რელიგიისა და ცხოვრების სხვა მხარეთა შესახებ. ერთი სიტყვით ტოპონიმები გადამლილი წიგნია, რომელშიც ჩვენს წინაპრებს ნათლად და გარკვევით აქვთ ჩაწერილი საკუთარი თავგადასავალი. ასეთივე დატვირთვა აქვს გვარ-სახელებსაც. ქართველებმა აღნიშნული სოციალური ერთეული საუკუნეების წინ შექმნეს. სამწუხაროდ, ქართული მეცნიერება ამ სფეროში მრავალი სამეცნიერო ნაშრომის გამოცემის მიუხედავად კვლევა-ძიების დეფიციტს განიცდის. ამიტომაც, დიდია ცდუნება „აკრძალული ხილის გასინჯვისა“. ნაშრომში წარმოდგენილია შუბნის სასოფლო-საკრებულოს გეოგრაფიკი შემადგენლობა და ტოპონიმიკური აღწერილობა. ჩვენ არ ვაცხადებთ საკითხის სრულყოფილად წარმოჩენ-

* თურქებმა მკვიდრი მოსახლეობა, რომელსაც გიაურებს// გავრებს ეძახდნენ, ალყაში მოაქციეს. ამიტომ შეერქვა ამ ადგილებს „გავრიბუდეები“ გავრების//გიაურების ბუდე.

ის პრეტენზიას, ქართული გვარ-სახელებისა და ტოპონიმების შესწავლა უნდა მოხდეს კომპლექსურად ისტორიული, ეთნოლოგიური, ლინგვისტური ასპექტების გათვალისწინებით და შესაბამისი დარგის სპეციალისტთა მონაწილეობით.

შუბანი

შუბანი მარეთის ხეობის ერთ-ერთი უძველესი სოფელია. ხალხური გადმოცემით იგი რამდენიმე საუკუნის წინ ყოფილა დასახლებული. დასახლებული პუნქტის სიძველეზე მეტყველებს ფუტკარაძეებისა და ბერიძეების სამოსახლოსთან შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთიერი მასალა, ასევე წერილობითი მონაცემები. 1281-1282 წლის ერთ დოკუმენტში დასახლებულია ტოპონიმი შეუბანი. იგი ამჟამინდელი შუბანი უნდა იყოს, რადგან ტოპონიმი მოხსენებულია სააბუსერისძეო სამკვიდროსთან კონტექსტში: „მათ ჟამთა შინა, ოდეს ღმრთისა სწორი დავით მეფე ამა ჟამთა ძნელბედობისა და მიჭირვებულობისაგან სიმაგრეთა კლარჯეთისათა მოჰმართა და თქუენ მათის სამსახურისათვის თავი დასდევით და მცხეთისა მკუიდრი შეუბანი თქუენთუის სამამულოდ სიგლითა მოებოძა. და უკანის ჩუენ მოვედით და ყოველნივე საქონებელნი მცხეთისანი მოვიკლენით და შეუბანიც დავიჭირეთ. და თქუენ მოხუედით და ღმრთისსწორთა სიგელნიც მოიხუენით სამამულოდ ბოძებულობისანი. და შეუბანსა აბუსერეთ საერისთავოი და ბეგარი ზედა სდებოდა და იგი მათგან გეყიდა, და გელათისა რავდენიმე ცუილი და ბეგარი ზედა სდებოდა, იგი მათგან გეყიდა. ესე ყუელაი წინაი დავიდევით და აღარ ეგებოდა ამისი შეცვალებაი, ამაღ, რომე დიდი წანაგები ჩანდა თქუენგან და მონასყიდენიც იყვენით გელათის და აბუსერეთაგან“.¹⁶ ამ დოკუმენტში მოხსენიებულია სახელოვ-

16. 1281-1282 წწ.. დაწერილი ნიკოლაოზ ქართლის კათალიკოსისა არეანბეგ საბაისძისადმი. იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, თბ., 1984, გვ. 177-178, დედანი დაცულია საქ. ცენტრ. საისტორიო არქივში. საბუთის დთარიღების საფუძველს წარმოადგენს ისტორიული ცნობა, რომლის მიხედვით ნიკოლაოზი ქართლის კათალიკოსად იყო 1282 წლამდე.

ანი მწერლისა და მეცნიერის ტბელ აბუსერისძის საგვარეულო-„აბუსერეთ საერისთავო“, ე. ი. ერისთავ აბუსერისძეთა სამმართველო ქვეყანა. აღნიშნული წყაროს მიხედვით, შეუბანი მცხეთის საკათალიკოსოს აბუსერისძეებისათვის გადაუცია, მათ კი შუბნის ერთი ნაწილი გელათის მონასტრისათვის შეუწირავთ. მოგვიანებით საზიარო შუბანი აბუსერისძეებისა და გელათის მონასტრის წინამძღვრისაგან უყიდია მონღოლთა მძლავრობის დროს გაძლიერებულ არვანბეგ საბაისძეს. აღმოსავლეთ საქართველოში მონღოლთა თარეშის დროს კლარჯეთს გადასულ მეფე დავითს არვანბეგისაგან გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ ნასყიდი მამული შეუბანი მისთვის სიგელით დაუმტკიცებია. უცხოელთა ბატონობის შესუსტებისთანავე მცხეთის საკათალიკოსოს მამულების შესამოწმებლად მე-13 საუკუნის ბოლოს სამხრეთ საქართველოში ამალით მოსულა მცხეთის კათალიკოსი ნიკოლაოზი. მას შეუბნისათვის სვეტიცხოვლის სასარგებლოდ ოცი ლიტრა ცვილის გადახდა დაუკისრებია. ამის შემდეგ ნიკოლაოზს მიუცია ნასყიდობის სიგელი. ნაბოძები არვანბეგს წერილობითი მოწმობითაც განუმტკიცებია. საბუთზე ხელს აწერენ: სარგის ათაბაგი, ნიკოლაოზი, დეკანოზი დემნა. დამმოწმებელთა შორისაა ვინმე მახასძე. პროფ. ფ. სიხარულიძის აზრით, ამ საგვარეულოს ცენტრი დღევანდელი მაზო (ხელვაჩაურის რაიონი) უნდა ყოფილიყო (ფ. სიხარულიძე, რას მოგვითხრობს დაწერილი, გაზ. „აჭარა“, 1992 წელი, 3 ოქტომბერი). განხილულ დოკუმენტში აბუსერისძეთა საკუთრებად დასახელებული შეუბანი// შუბანი კიდევ უფრო ავრცობს მე-13 საუკუნის სააბუსერისძეოს გეოგრაფიულ არეალს.

ხალხური გადმოცემით ჟამიანობის გამო სოფელი დაცარიელებულა, მაგრამ გარკვეული დროის შემდეგ კვლავ აღორძინებულა. მეწყერმა და მიწისძვრამ კვლავ აიძულა მოსახლეობა გახიზნულიყო და სოფელი მეორედ გაუკაცრიელდა. წიფლნარიდან წამოსულ ზვავს ჩაუკეტია მდინარე ჩირუხისწყალი. აღნიშნული მეწყერის ნაშთები დღესაცაა შემორჩენილი მარეთის ხეობის შუბნის მონაკვეთში. მალე სოფელი კვლავ აღორძინდა. სოფლის პირველი ბინადარი ყოფილან ებრალები, რომლებმაც ოსმალთა ბატონობის პერიოდში მიიღეს გვარი „ხინველოლი“. მათი

წინაპრები ლანჩხუთიდან ყოფილან. ერთ-ერთ ძმას აზნაური მოუკლავს, რის გამოც იძულებული გახდნენ პირველსაცხოვრისი მიეტოვებინათ. ისინი ჯერ ხინოში გადასულან საცხოვრებლად (აქედან გვარი ხინოლოლოლი//ხინელოლოლი). სამი ძმა შუბანში დამკვიდრებულა, ერთი ძმა სხალთის ხეობაში, სოფ. კვატიაში დასახლებულა (მათი შთამომავლები დღეს ხოზრევანიძეები არიან), ერთი ძმა ტაო-კლარჯეთში, ფოცხოვში, სოფ. საკაბალოში გადასულა საცხოვრებლად (მირზა გელუმ//მირზა მოსულის გვარით). ძმებს გადაუწყვეტიათ, რომ ერთმანეთს შეხვედროდნენ ფოცხოვსა და კვატიას შორის – შუა უბანში (სადაც დასახლდნენ ებრაელები). აქედანაა სოფლის სახელწოდება-შუა უბანი//შუბანი.*

ებრაელებს მეორენაირად ხაჩიანებს//ჯვრიანებსაც ეძახიან. ოსმალთა ბატონობის მიუხედავად მათი წინაპარი სალოცავად სხალთის ეკლესიაშიც დადიოდა და დარჩიძეების ჯამეშიც ლოცულობდა (თვალის ასახვევად). ერთხელ ჯამეში ლოცვის დროს ჯვარი გამოუჩნდა. ამიტომ დაარქვეს მათ ხაჩიანები//ჯვრიანები. ებრაელები ერთ-ერთი ყველაზე მცირერიცხოვანი გვარია საქართველოში. რაოდენობრივად ისინი 638-ე ადგილზე არიან (1539 სული), ცხოვრობენ დუშეთის რაიონში, თბილისში, შუახევში (შუბანში). დღეისათვის შუბანში ცხოვრობს ებრაელები – 10, განსახლებულია 15 ოჯახი.

ჯუშუშაძეები – წარმოშობით იმერეთიდან არიან. აუტანელი შევიწროების გამო მათი წინაპარი საჩხერიდან მესხეთში გადასულა, მაგრამ იქაც დამუქრებიათ და შავშეთში, სოფ. ჩიხვათში წასულან საცხოვრებლად, ჯუშუშაძეები ჩიხვათში დიდხანს არ დარჩენილან. „პირველი ღამის“ უფლებასთან დაკავშირებით აღასთან მოსვლიათ უკმაყოფილება და სოფლიდან აყრილან. პირველი მუჰაჯირობის დროს გადასულან აჭარაში. ერთი ძმა ხიხანში დამკვიდრებულა,

* ამჟამად, ამ სახელწოდებით ტოპონიმი გვხვდება ონის (შეუბანი), ჩოხატაურისა და ბაღდათის რაიონებში. შესაძლოა ტოპონიმი მომდინარეობდეს საკუთარი სახელიდან „შუბანა“ „ტბეთის სულთა მატთანში“ მოხსენიებულია გვარ-სახელი შუბანასძე.

მეორე – მაწყვალთაში, მესამე ძმა კი – შუბანში. მათ შეუსყიდიათ მუქაჯირად წასული ებრალიძეების მიწები. დღეისათვის შუბანში ცხოვრობს ჯუმუშაძეთა – 6, განსახლებულია 7 ოჯახი.

კვირიკაძეები – შუბანში გადმოსულან შავშეთის სოფელ ჩიხვათიდან პირველი მუქაჯირობის დროს. სამი ძმა შუბანში დასახლდა, ერთი კი ბათუმში დაემკვიდრა. ორივე შტო დღეს კვირიკაძის გვარს ატარებს. 1944 წელს კვირიკაძეები შუა აზიაში გაასახლეს. რეაბილიტაციის შემდეგ კვლავ დაბრუნდნენ შუბანში. დღეისათვის აქ ცხოვრობს კვირიკაძეთა – 2, განსახლებულია 8 ოჯახი.

ბერიძეები: საქართველოში ყველაზე მრავალრიცხოვანი გვარია (24797 სული). სოფელში დღეს არც ერთი ბერიძე აღარ ცხოვრობს, განსახლებულია ამ გვარის 7 ოჯახი.

ბაკურიძეები: გადმოცემით მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ ყარსში, საიდანაც კალთაში გადავიდნენ საცხოვრებლად. იქიდან ერთი ძმა გადმოვიდა შუბანში (კალთაში ისინი ატარებენ აბაშიძეების გვარს). დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს ბაკურიძეთა – 4, განსახლებულია 9 ოჯახი.

ფუტკარაძეები – რაოდენობრივად 34-ე ადგილზე არიან (7003 სული) საქართველოში. ცხოვრობენ აჭარაში, იმერეთში, ქართლში.

მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ მაჭახლის ხეობაში, სოფ. საფუტკრეთში. ერთი შტო მაჭახლელი ფუტკარაძეებისა დასახლებულა დღევანში. აქედან სამი ძმა შუბანში ასულა და დამკვიდრებულა, ორი კი – თურქეთში. მათი შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ თურქეთში, ქ. ინეგოლში. დღეისათვის შუბანში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა – 15, განსახლებულია 33 ოჯახი.

ხიმშიაშვილები – მათი წინაპრები შუახევის რაიონის სოფ. ნიგაზეულში ცხოვრობდნენ. იქიდან საცხოვრებლად გადასულან ფურტიოში, ფურტიოდან კი – შუბანში. დღეს სოფელში ცხოვრობს ხიმშიაშვილთა – 5, ხოლო განსახლებულია 7 ოჯახი. ხიმშიაშვილები ცხოვრობენ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. გადმოცემით ეს გვარი მონათესავეა ღუშეთელი ხიმშიაშვილებისა. მათ წინაპარს მე-17 ს-ში კაცი შემოკედომია, მეფის რისხვას გაქცევია და აჭარას შეხიზნებულა (იხ. თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 144).

ტოპონიმები

ახუები	თეთრმიწა	რუქვეში
აღმართი	თეთრმიწიღელე	სახვათისტიალი
აბანოხევი	იჭლალისღელე	სამზიარი
აბანოტიალი	კილდიქვაბი	სათხე
აჭლაკუნტა	კაპანი	საქერები ძირი
აფხაზურა	კაკლიძირი	სოჭიძირი
აზრათი	კატრები	სათევზიაღელე
ახოჭალა	კურდღლისერი	ფლატიბოლო
ანწლიანი ვაკითავი	ლოდნარი	ფლატიები
ალონაჩხი	ლომადგომი	ლონდნარი
ბალთიყანა	ლოლიბუდე	ღრმაღელე
ბეჯევი	მარკოზულა	ყორეთოკე
განმური	მერცხლები	ჩიდილა
დეგირმარდუზი	ნამწეავი	ჩაკიდულა
დევთაბაგა*	ნაიე რუქვეში	ჩარხიღელე
დიდავაზნიღელე	ნაბოსტნევისღელე	ცხვირა
დიდახო	ნუნუსწყარო	წყაროფერდი
ღარია	ნახულავა	წყალმყრაღა
დეფანური	ნასყიდი	ჭკნაეიანი
ღუბიჭალა	ნაოსპარი	ჭკნავისღელე
ვაშლათა	ნათიბი	ჭანჭახი
ვანი	ნატბევი	ხმელხიები
ვაკე	პანტნარი	ხიდითავი
ვაკითავი	პანტები	ხარისსაგორავათი
თევზზვარიღელე	რუთავი	ჯგუტიახო
		პოლული

* დევთაბაგა დღეს ნასოფლარია, 1944 წლის 25 ნოემბერს იქ მცხოვრები ჯუშუშაძეები გაასახლეს შუა აზიაში. სოფელში მარტოდ დარჩენილას ისკენდერ ფუტკარაძემ აღარ ისურვა უმეზობლოდ ცხოვრება და შუბანში აქიდა საცხოვრებლად. 1956-57 წლებში აქ კვლავ დამკვიდრდა ორი ოჯახი. მაგრამ 1974 წელს ისინი საცხოვრებლად გადავიდნენ ოზურგეთის რაიონის სოფ. შრომაში. დევთაბაგა კვლავ ნასოფლარად იქცა.

**შუბნის გეოგრაფიული შემადგენლობა და
განსახლების გეოგრაფია (ვაკესთან ერთად)**

გვარამი	შრომ-გვარამი	მცხეთის რაიონი (ოჯახები)	განსახლ-მისა რაიონი (ოჯახები)	განსახლების ადგილები
ებრალები	ხინელალოლები უზუნალოლები	10	16	ბათუმი-1, ხელეკაური-4, ჩაქვი-1, შრომა-1, ბაილეთი-1, ნარუჯა-1, ლაითური-4, სამთაწყარო-1, ხობი-1, ბელორუსთა-1
ჯუშუშაძეები	გალმანები	6	7	შრომა-1, ჩაქვი-3, ხიჭკური-1, ბათუმი-1, ხელეკაური-1
კვირიკაძეები	ჩახალოლები	2	8	ბათუმი-7, კვირიკე-1
ბერიძეები	ჩახალოლები	–	7	ბათუმი-4, ჩაქვი-3
ბაკურიძეები	ყარსიოლები	4	9	ბათუმი-1, ახალისოფელი-1, გურია-6, თბილისი-1
ფუტყარაძეები	ალიაღიშვილები	15	33	ბათუმი-8, ახალისოფელი-9, ხელეკაური-2, ჩაქვი-3, შრომა-1, ლაითური-7, სამთაწყარო-2, კრასნოდარი-1
წმშიაშვილები	ხმშიოლები	5	6	ბათუმი-1, ჩაქვი-1, სალიბაური-1, ხობი-3
სულ		42	86	

დარჩიძეები (დარჩიძეთი)

შუბნის სასოფლო-საეკონომიკურ და დარჩიძეები ერთ-ერთი ძველი და დიდი დასახლებული პუნქტია. სოფელი მდინარე ჩირუხისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე, მთა შავიკილდას კალთაზეა გაშენებული. გადმოცემით დღევანდელი სოფლის ტერიტორიაზე ადრე ცხოვრობდა რამდენიმე ოჯახი. ჟამიანობის გამო ისინი გახიზნულად და სხვაგან დასახლებულან (დღესაცაა ტოპონიმი „ნახიზნევი“). სოფელში დარჩენილა მხოლოდ სამი ძმა. ამიტომაც სოფელს უწოდეს „დარჩენენ ძეები“ – შემდგომში დარჩიძეები.

სოფლის სახელწოდების შესახებ არსებობს მეორე ვერსია, რომლის მიხედვით საქართველოს ერთ-ერთი კუთხიდან დღევ-

ანდელი სოფლის ტერიტორიაზე დამკვიდრებულია ვინმე კვესია და დარჩია. კვესიას წილად ხედა სახნავე-სათესი და სათიბი მიწების დიდი ნაწილი, რომელსაც მისი სახელის მიხედვით ეწოდა კვესაური (დღესაცაა ტოპონიმი კვესაური). კვესიას შემდგომში გაუყიდა ეს მიწები და სხვაგან გადასახლებულა (იყიდეს დანდალოელებმა და კვესაურის მთა დღესაც მათი საკუთრებაა). მარტოდ დარჩენილა დარჩია და სახელწოდებაც დაჩიეთი (დარჩი ერთი) — შემდგომში დარჩიძეები აქედან მომდინარეობს.

დარჩიძეებში მდებარეობს შუა საუკუნეების უმნიშვნელოვანესი თავდაცვითი ციხესიმაგრე, რომელსაც ყალაი-ბონს ეძახიან. დღემდე მოღწეულია ციხის კედელი, რომლის სიმაღლე 12 მეტრია. ციხეში არის ერთი ხელოვნური 1,5 მეტრი სიღრმის ორმო. გადმოცემით ამ ორმოში ყრიდნენ მოღალატეებსა და დამნაშავეებს. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით აღნიშნული ორმო გამოიყენებოდა წყლის მარაგის შესანახად. ზეპირი გადმოცემით ციხის ასაშენებლად ქეები და საშენი მასალა თამარის ბრძანებით ჯარს ამოუზიდია, ხოლო კირი მოუტანიათ ციხის ახლოს — „კირი ღელე“-დან. აღნიშნული ტოპონიმი დღესაც ჰქვია სოფლის ერთ-ერთ უბანს.

ყალაი-ბონის ციხე შავშეთიდან, კლარჯეთიდან და სხვა ოლქებიდან აჭარისწყლის ხეობისაკენ მიმავალ მაგისტრალს აკონტროლებდა. აქედან გუზლიეთის, ლელვანის, დემურყაფის (თურქ. რკინის კარი, მდებარეობს შავშეთიდან აჭარაში მარეთის ხევით მიმავალ გზაზე) გავლით გზა გადიოდა შავშეთში.

მოსახლეობის რაოდენობითა და გეარობრივი სიჭრელით დარჩიძეები ყველაზე უფრო გამორჩეული სოფელია შუბნის საკრებულოში. დღეისათვის აქ ცხოვრობს 11 გვარის (25 განშტოებით) — 67, განსახლებულია 141 ოჯახი. გვართა ასეთი სიჭრელე სრულებითაც არ ნიშნავს მათ გენეტიკურ სხვადასხვაობას.

აბაშიძეები — სოფელში მცხოვრებ ფუტკარაძეთა ისლოსნების შტოს განაყოფია. ქართული გვარების აღდგენის შემდეგ ზოგჯერ ბიძაშვილებიც სხვადასხვა გვარზე დაიწერნენ. აღნიშნულმა ფაქტორმა განაპირობა სოფლის გეარობრივი მრავალფეროვნება. რაოდენობრივად საქართველოში აბაშიძეთა გვარი 21-ე ადგილზეა (8322 სული). დარჩიძეებში კი დარჩა აბაშიძეთა — 1, ხოლო განსახ-

ლებულია 7 ოჯახი. აბაშიძეები სახლობენ აჭარაში, იმერეთში, ქართლში და საქართველოს სხვა კუთხეებში.

ბერიძეები: ეს გვარი საზიაროა. იგი გვხვდება, როგორც ქართველ ებრაელებში, ისე საკუთრივ ქართველებში. აღმოსავლეთი საქართველოს მთაში ეს გვარი გვხვდება სახელადაც. დარჩიძეებში ცხოვრობს ბერიძეთა – 8, განსახლებულია 23 ოჯახი. აღნიშნული გვარი 4 განშტოებითაა წარმოდგენილი: ქუშტაროღლები, ჩავდაროღლები, იეთიმალოღლები და ბაირახტაროღლები. ბერიძეთა ქუშტაროღლების შტო სირაძეებისა და ფუტკარაძეების ქუშტაროღლების შტოს სამშო ოჯახის განაყოფს წარმოადგენს. გადმოცემით ბერიძეებს განშტოებათა სიმრავლის მიუხედავად ჰყავდათ ერთი წინაპარი. ბერიძეები ცხოვრობენ აჭარაში, სამცხე-ჯავახეთში, გურიაში, იმერეთში და სხვაგან.

ბოლქვაძეები (კობეროღლები): სოფელში ცხოვრობს ამ გვარის – 3, განსახლებულია 2 ოჯახი. ბოლქვაძეები ცხოვრობენ აჭარაში, გურიაში, და სხვაგან, ასევე ისტორიულ საქართველოში – ტაო-კლარჯეთში.

მიქელაძეები (მოლაპარუნოღლები) – გადმოხვეწილან სამტრედიიდან (კულაში). გადმოცემით მიქელაძეთა წინაპარს მოუკლავს ვინმე დადემქელიანი, ხულას გაქცეულა და ზიხანს შეხიზნულა. შემდეგში მას თავი გამოუჩენია, აქაურ ქალზე დაქორწინებულა. აქედან განსახლებულან აჭარის რაიონებში, მეზობელ გურიაში, ქართლში, თურქეთის საქართველოში. მეორე ვერსიით დარჩიძეებიდან მიქელაძეების ერთი შტო საცხოვრებლად გადავიდა მარეთის ხეობის სოფელ მახალაკიძეებში, ფუტკარაძეთა მანასოღლების შტოსა და მიქელაძეებს საერთო წინაპარი ჰყავდათ. დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს მიქელაძეთა – 1, განსახლებულია 1 ოჯახი.

სირაძეები (ქუშტაროღლები): გვარი მომდინარეობს ფრინველთა სახელისაგან (სირი ძველ ქართულში ნიშნავს ჩიტს) აქაური სირაძეები ბერიძეთა და ფუტკარაძეთა ქუშტაროღლების შტოს სამშო ოჯახის განაყოფია. საქართველოში სულ 3959 ადამიანი ამ გვარის მატარებელი და რაოდენობის მიხედვით 130-ადგილზეა. დარჩიძეებში ცხოვრობს სირაძეთა – 2, განსახლებულია 6 ოჯახი.

სირაძეები ცხოვრობენ აჭარაში, გურიაში (ჭონკათი), ამბროლაურში და სხვაგან.

სურმანიძეები – წარმოდგენილნი არიან 5 განშტოებით: ოსკო-ჯოღლები, მელეგოღლები, შამილოღლები, ჭედლისანი და მუსტაფოღლები. გადმოცემით მათი წინაპრები დარჩიძეებში აღმოსავლეთი საქართველოდან, ქართლის დაბა სურამიდან არიან მოსულნი. სურმანიძეთა მელეგოღლების შტოს განაყოფს წარმოდგენენ სოფელ წელათში მცხოვრები ხაჯიშვილები (ფუტკარაძეები). საქართველოში 6122 ადამიანი ატარებს სურმანიძის გვარს. დარჩიძეებში ცხოვრობს ამ გვარის – 13, განსახლებულია 33 ოჯახი. სურმანიძეთა 1 შტო საცხოვრებლად გადავიდა კარაპეტში დარჩიძის გვარით (დღეს დარჩიძეებში არავინაა დარჩიძის გვარის მატარებელი), ხოლო მეორე შტო მუჰაჯირობის დროს დამკვიდრდა ადაბაზარში (თურქეთი).

ფუტკარაძეები – წარმოდგენილნი არიან 5 განშტოების სახით: ჩილოღლები (ერთი შტო მუჰაჯირობის დროს გადასახლდა ინგოლში), ჩაუშოღლები, ლომანოღლები, ქუშტაროღლები და მუსტაფოღლები. დარჩიძეებში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა – 13, განსახლებულია 25 ოჯახი.

შერვაშიძეები (სუქუთოღლები): მათი წინაპრები დარჩიძეებში ავიდნენ ხულოს რაიონის სოფელ კალოთიდან. მათ განაყოფს წარმოდგენენ ამავე სოფელში მცხოვრები ცეცხლაძეების 1 შტო. დღეისათვის დარჩიძეებში ცხოვრობს აღნიშნული გვარის – 3, განსახლებულია 6 ოჯახი.

ცეცხლაძეები – წარმოდგენილნი არიან მანასოღლების, ხოჯიოღლების და სუქუთოღლების განშტოებების სახით. საქართველოში 6463 ადამიანი ატარებს ამ გვარს და ცხოვრობენ: ლანჩხუთის, ჩოხატაურის, შუახევის, ხულოს და სხვა რაიონებში. სოფელში ცხოვრობს ამ გვარის – 11, განსახლებულია 19 ოჯახი.

ხალაძეები (ბეჭიროღლები) – ერთ-ერთი მცირერიცხოვანი გვარია საქართველოში. ცხოვრობენ: გორის, შუახევის რაიონებში, ასევე – კლარჯეთში. ეს გვარი მომდინარეობს საკუთარი სახელი „ხალა“-საგან. დარჩიძეებში ცხოვრობს ხალაძეების – 3, განსახლებულია 3 ოჯახი.

ჯაფარიძეები (ჯაფაროძეები) – რიცხობრივად საქართველოში 30-ე ადგილზე არიან (7378 სული) ისინი სახლობენ: რაჭაში, სე-
ანეთში, ქართლში, იმერეთში. გვარი მომდინარეობს არაბული
საკუთარი სახელის „ჯაფარისაგან“. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს
ჯაფარიძეთა – 9, განსახლებულია 9 ოჯახი.

ტოპონიმები

დარჩიძეები ყველაზე დიდი სოფელია შუბნის საკრებულოში,
ამიტომ ტოპონიმები წარმოდგენილია უბნების მიხედვით.

ანგვაური	ნაშეები	ოფოყანა
ცქეიტაური	შაკილდე	ნაწიქვილევი
გაწიაური	კარავათი	
ხევიპირი	ქარხანა	ყიშლები
გოგიეთისერი	ლალანძი	ლექნარი
ახალყანა	ლაშივაკე	ნასახლები
ნალობიები	ქვაკიბე	გონიეთი
ოქროკაცული	ნაყიშლები	ნაგაზები
საწობლია	ნატბოურა	დიდმინდორი
ერვათი	კალოები	საყავრიები
გვერდა	ხმელხიები	ძეულთა
გრძელყანიები		პაჯეთნამაზისერი
კონნარისერი	ჯამიკარი	სამჭკნაეია
ახუები	პიპირები	მელისორო
მელისორო	ჩანჩხე	მაღალთი
ახიაური	ხმელნარები	კიდობანა
წუმპო	დუდიასნები	ნაახორავი
საყარაულო	ჭედლიანთი	ორკატრი
ქისრები		
კოკოლაკილდითავი	სერი	ყალაიბონი
კამარაი	ბაბელეთი	
ახოკილდიძირი	ნავაზნები	ნაკაფი
თაროები	თელიძირი	მაღარა

კვესაური
კუნტიჯვალი**
ჯვარიჭოჭი
ულელტეხილი
ხარისაწოლი
ქოსაჭალა
ვერხვანა

დარჩიბების გვარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

მუკარი	შტო-მუკარი	მსხ-მს რ-ბა (ოჯ.ახი)	განსახ. რ-ბა	განსახლმების ალბილი
შერეამიბები	სუქუთოლლები	3	6	ნარუჯა-3, ბოხოყვათი-2, თბილისი-1
ეცხლამები	სუქუთოლლები	2	4	ჩაქვი-1, ნატანები-1 ნარუჯა-1, ხობი-1
	მანასოლი	6	17	ბათუმი-6, ჩაქვი-2, ხუფსა-1, ნარუჯა-3, ზუგდი- 2, ხობი-3
	მანასოლი- ხოჯიოლლები	3	-	-

* მოღწეულია ეკლესიის ნაშთი

** - მე- 19 საუკუნის ბოლოს იქ სოფელი ყოფილა, სადაც გაიარა თ. სახოკიამ. ხალხური გადმოცემით ოსმალობამდე ამ სოფლის მცხოვრებნი შუახევში წასულან ვენახის მოსაქრეფად. მტერს დრო უხელთია, სოფელს თავს დასხმია და ნახირი წაუყვანია. მტრის შემოსევას შეუშფოთებია სოფელში დარჩენილი ქალი. წამომდგარა საწოლიდან, გასულა სერზე და შუახევში წასულთათვის ხმა მიუწვდენია, მაგრამ თვითონ დაკუტებულა. აქედანაა სოფლის სახელწოდება „კუნტიჯვალიო“- ასკენის თედო სახოკია. კუტმა დაერდომილმა თავის ჯარს მოუხმო. კუნტი - კუტის ვარიანტული ფორმაა, ხოლო ჯვალი „რ“-ს „ლ“-თან დამსგავსებითაა მიღებული (იხ. ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ტოპონიმია, წ. 1, ბათ., 1958, გვ. 159).

1	2	3	4	5
ჯაფარიშვილები	ჯაფარიშვილები	9	9	ბათუმი-2, ჩაქვი-2, ქობულეთი-2, შუახევი-1, წყალწმინდა-1, ნარუჯა-1
სურამიშვილები	ოსოჯორიშვილები	2	24	ბათუმი-5, ჩაქვი-11, მახინჯაური-1, ჩაისუბანი-4, ურეკი-1, თბილისი-1, მაგაღანი-1, უკრაინა-2
	მელიქიშვილები (წელათის ფუტკარაშვილები განმტკიცება)	3	3	ახალშენი-2, ნარუჯა-1
	შამილაშვილები	5	1	ხონი-1
	ქედელიშვილები	3	2	შუახევი-1, ზუგდიდი-1
	მუსხიშვილები	-	3	ახალისოველი-2, შრომა-1
ფუტკარაშვილები	ჩილიშვილები	2	11	ბათუმი-4, სალიბურე-2, შარაბიშვილები-1, ხობი-3, სპილენძი-1
	ჩაუშვილები	-	1	ჩაქვი-1
	ლომინაშვილები	4	2	ლათურჯი-1, ბობოყანი-1
	ქუშელაშვილები	2	2	ბათუმი-1, ხობი-1
	მუსხიშვილები	4	8	ჭარალა-2, ახალისოველი-1, ჩაქვი-2, შრომა-1, ხონი-1, კრწანთი-1
	ლომინაშვილები (ისლანდ ახალიშვილები შტო)	1	1	ბათუმი-1
ახალიშვილები	ლომინაშვილები (ისლანდის)	1	7	ბათუმი-2, ჩაქვი-1, შრომა-1, სუფსა-1, ნარუჯა-1, თბილისი-1
ხორაშვილები	ქუშელაშვილები	2	6	ბათუმი-2, შრომა-4, (ერთი ოჯახი გაასახლეს უზბეკეთში 1951 წელს)
ხალაშვილები	ბეკიშვილები	3	4	შუახევი-1, ლელვა-2, ხობი-1
მიქელაშვილები	მოდარაშვილები	1	1	ხობი-1 (ერთი შტო მახალაშვილებში)
ბოლქვაშვილები	კობეშვილები	3	3	ბათუმი-1, ხობი-1, იაროსლავი-1, (რეპრესირებულია 5-1937 წელს)
ბერიშვილები	ქუშელაშვილები	1	3	ახალშენი-1, შრომა-1, ხობი-1
	ჩაუშვილები	1	8	ბათუმი-4, ნარუჯა-1, ხონი-1, ხობი-2 (1 გაასახლეს ყაზახეთში 1951 წელს)
	ივთაშვილები	5	7	ბათუმი-1, თბილისი-1, ახალისოველი-2, ტოპაშვილი-1, შრომა-1, შრომა-1
	ბაიბახაშვილები	1	8	ბათუმი-4, ხონი-2, ნარუჯა-1, ხობი-1
სულ		67	141	

ერდვათი შუბნის სასოფლო საკრებულოს ერთ-ერთი ყველაზე პატარა დასახლებული პუნქტია. მისი პირველი მკვიდრნი წარმოშობით ხოფიდან ყოფილან და სახლობდნენ დღევანდელი სკოლის მიმდებარე ტერიტორიაზე. დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს – 10, განსახლებულია 14 ოჯახი. ერდვათში ცხოვრობენ ფუტკარაძეები.

ფუტკარაძეები – ერდვათში ორი შტოს სახით არიან წარმოდგენილნი: ყირბიოღლები და ლანძოღლები. ისინი მოსული არიან ხოფიდან. მათი ერთი შტო ცხოვრობს შუახევის რაიონის სოფელ იაკობაურში, ხოლო მეორე – ოლადაურში. ლანძოღლები იგივე ლაზოღლები არიან. ცნობილია, რომ ერდვათელ ფუტკარაძეებს (თელი სიმკაცრით დაატყდათ თავს კომუნისტური რეჟიმის სისასტიკე. 1951 წელს ისინი სოფლიდან გაასახლეს. რეპრესიების თავიდან ასაცილებლად გადაირქვეს გვარი ლაზოღლები ლანძოღლებად.

ტოპონიმები

ალიზრები	ნასიმინდვარი
ახოები	ნაფუზარი
ბოლოჭალა	ნაფუზრიბოლო
ბარაქაძირები	ნაკალოღელე
ბლები	პანტები
გაღმაჭალა	რუები
გვერდჭალა	შადრეეანები
დუზები	ჩოქაქი
დუბე	ჩიხათი
კაპნები	ხიდითაეი
კაკლიძირი	ხეჭბოყანა
მერე	წყაროპირი
მერიტაეი	ჭალისერი

ლაზოღლები//ახალშენი

სოფლის მკვიდრნი წარმოშობით ხოფელი ლაზები ყოფილან. მათი წინაპრები ქვის კარგი მთლელები იყვნენ. შუბნელი ფუტკარაძეებისაგან შესრულებული სამუშაოს საზღაურში (მეორე ვერ-

სიის მიხედვით სისხლის საზღაურში) მიიღეს დღევანდელი ლაზოლლების ტერიტორია. 1944 წელს სოფელში მცხოვრებნი გაასახლეს შუა აზიაში, საიდანაც მათი ნაწილი მშობლიურ სოფელში დაბრუნდა 1956 წელს, ნაწილი კი – აზერბაიჯანში (მაგ. ალალი ფუტკარაძე 11 შვილით), შემდეგ კი დედოფლისწყაროს რაიონის სოფ. სამთაწყაროში დაბრუნდა (6 ოჯახი).

სოფელში მცხოვრებნი ატარებენ ფუტკარაძეთა გვარს. დღეისათვის ლაზოლლებში//ახალშენში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა – 3, განსახლებულია 16 ოჯახი.

ტოპონიმები

მერე
ბოლული
გვალათა
სერიყანა
იამაჯი

ერდეთის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

ზარი	ზმრ.ზარი	მონ.თა რაზა (ოჯახი)	განსახ.თა რაზა (ოჯახი)	განსახლ.თა არეალი
ფუტკარაძეები	ღანძოლები (ლაზოლლები)	6	7	ზუგდიდი-3, ოჩხაძური-2, ღანსუთი-1, შარბიძეები-1
	ყიზილოლები	4	7	სუფსა-1, სლიბაური-1, ბოძოყეთი-1, კიხი-2, როსტოვი-2
ლაზოლლები (ახალშენი)				
ფუტკარაძეები	ლაზოლლები	3	16	მაზნეჯარი-1, ნასკოდალი-3, ნარეჯა-1, ღანსუთი-2, ოჩხაძური-3, სამთაწყარო-6
სულ		13	30	

ჩირუხისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე პატარა სოფელია. გადმოცემით სოფლის დღევანდელ ტერიტორიაზე – წითელ კილდისძირებში დასახლებულა ერთი ოჯახი. მათ შეეძინათ შვილი, რომელსაც სახელად იაკობი დაარქვეს. იგი წყალში დამხრჩვალა. სასოწარკვეთილი მამა დასახრჩობად განწირულ შვილს ეძახდა თურმე: „იაკობ, შვილო!“ აქედანაა სოფლის სახელწოდება. შვილის სიკვდილის შემდეგ მამა სხვაგან დასახლებულა, მაგრამ სოფელს დღემდე შემორჩა ეპონიმ იაკობისაგან წარმოშობილი სახელი. დღეისათვის იაკობაურში ცხოვრობს 22 ოჯახი, განსახლებულია 39 ოჯახი.

ებრალიძეები: გვარი წარმომავლობის აღმნიშვნელი სიტყვაა (ებრალიძე, თურქია, ოსიძე, თათარაშვილი, ალანია...) თუმცა, იგი ყოველთვის არ გამოხატავს ეროვნულ კუთვნილებას. ზოგიერთი მათგანი მიღებულია საკუთარი სახელის, ან მეტსახელისაგან. იაკობაურელი ებრალიძეების ძირითადი ნაწილი შუბანში მცხოვრები ებრალიძეების განაყოფები არიან (ებრალიძეთა მეორე შტოს წარმომავლობა უცნობია). მათ მეორენაირად ჭიპაშვილებსაც ეძახიან. მათი ერთ-ერთი წინაპარი დაბალი ყოფილა და მეტსახელად „ჭიპა“ შეურქმევიათ. აქედანაა გვარი ჭიპაშვილი. დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს ებრალიძეთა – 13, განსახლებულია 20 ოჯახი.

ფუტკარაძეები: აღნიშნული გვარი თევზებისა და მწერების სახელებისაგან წარმოდგენილ გვარებში ერთიანდება (ჯინჭველაშვილი, თევზაძე, მუმლაძე და ა. შ.) იაკობაურში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა ორი შტო. მათგან ერთი – თურქეთის სოფ. ყველიდან (ისტ-ლი ქართული სოფელი) გადმოსულა ჯერ დარჩიძეებში, შემდეგ კი იაკობაურში – (ახიაური). დარჩიძეებში დარჩენილი შტო დღეს ატარებს ცეცხლაძეების გვარს. ფუტკარაძეთა მეორე შტოს არავითარი ნათესაობა არ აკავშირებს სოფ. ყველიდან გადმოსახლებულებთან. ისინი მოსულები არიან ზოფიდან ერდვათში, იქ-

იდან კი – იაკობაურში. ერდვათში დარჩენილი მათი შტოც ატარებს ფუტკარაძეთა გვარს. დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა – 6, განსახლებულია 12 ოჯახი.

შაინიძეები – (ფრინველთა სახელისაგან ნაწარმოები გვარი, შაინიძე-შაინიძე-შაინ//შაჰინ-თეთრი ქორი) იაკობაურში მოვიდნენ ხულოს რაონის სოფ. რაქეთიდან (მეორე შტო გურიაში დამკვიდრდა). მათ არავითარი ნათესაობა არ აკავშირებთ კობალთელ შაინიძეებთან. დღეისათვის იაკობაურში ცხოვრობს – 1, განსახლებულია 6 ოჯახი.

ტოპონიმები

ახიაური	გრძელყანა	ტბათი
ახუები	ზერანათი	უზნებიღელე
ახიაური ვაკე	იათური	ფონიები
ახუაეაკე	იენარისერი	ქვაკიბისერები
ახიაერდარი	კილდითავი	ქვაწაბლიღელე
ბახიბოლო	კორხები	ღარდოღელე
ბაღჩა	მარანეთისერი	ღელეგალმა
ბირკნალა	ნაფუზარი	ყურიაყანა
დიდფერდი	ნაბახტევეები	ყორნალა
დარიჭალა	ნახრაკი	ყიშლებივაკე
დიდვაკე	ნახორავი	ყიმეთაწყარო
ღარდოღელე	ნაბოსტნი	შაეკილდიძირი
გოგიეთისერი	ნაწისქვილები	ჩენჩხები
გასაყარი	ნაღლეზები	ციფხევი
გრძელჭალები	ნაეაზნები	წუმპო
გუდამარწყვა	სერები	წითელკილდიძირები
გადაჭრილი სერები	საბძელი	ხარიათაღი
	სათაო	ხიზანი

იაკობაურის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

ბაზარი	შპს-ბაზარი	მომსახურება რაზა (წელადი)	მომსახურება რაზა (წელადი)	განსახლების აღმართი
შაინიკები	რეზერვუარები	1	6	ლათურ-5, ნასკარალი-1
ებრალიძები	ეროპემედილიძები	6	8	ბათუმი-2, ზუგდიდი-3, ბაილეთი-1, საგარეჯო-1, სამთაწყარო-1
ებრალიძები (კიპაშვილები)	ეროპემედილიძები	7	12	შუახევი-1, ბათუმი-1, გონი-1, ხელეაური-2, ლათურ-3, ზუგდიდი-3, სამთაწყარო-1
ფუტკარაძები	ალიაშვილები	1	-	-
	მანასოლები	5	12	ბათუმი-2, ხელეაური-1, ნაქვი-1, ლათურ-3, ტობული-1, ქუთაისი-1 ხობი-1, ზუგდიდი-2
	კობიძეები	2	1	ბათუმი-1
სულ		22	39	

კობალთა

კობალთა – ერთ-ერთი ლამაზი სოფელია მარეთის ხეობაში. ტოპონიმ „კობალთის“ წარმოშობა უკავშირდება რელიეფსა და ადგილმდებარეობას. სოფლის ტყეებში მრავლად იყო მუხა, რომელსაც „კო“-ს ეძახდნენ. ბევრი იყო ტყის ბალიც. გეოგრაფიულად ეს ადგილი მთაში მდებარეობს. აქედანაა სახელწოდებაც – კო (რკო)-ბალ-მთა//კობალთა. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს 6 გვარის 26, განსახლებულია 57 ოჯახი.

შაინიძეები: ხულოს რაიონის სოფ. ყინჩაურიდან გადმოსახლებულა ვინმე ნებია შაინიძე. აქაური შაინიძეები ნებიას შთამომავლები არიან. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს შაინიძეების – 1, განსახლებულია 3 ოჯახი.

თავდგირიძეები (მოლლოღლები) – სოფლის ერთ-ერთი პირველი მაცხოვრებლები იყვნენ. გავრცელებული ვერსიით – მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ მთა ჩირუხის ტერიტორიაზე, სახელდობრ, ყავახლუხსა//ყავალულსა (ნაომარი) და კუნტიჯვალში (დღესაცაა ნას-

ოფლარის კვალი). პქონიათ ეკლესიაც. მკაცრი კლიმატური პირობების გამო ისინი ბარისაკენ გადასახლებულან. ნაწილი – დღევანდელი კობალთის ტერიტორიაზე, ნაწილიც – მაწვეალთაში, ახოში, აჭარისწყალზე, ურეხსა და ქობულეთში. ერთი ძმა საცხოვრებლად დარჩენილა კობალთაში. თავდგირიძეთა ერთი შტო საცხოვრებლად გადასულა სოფელ კეიახიძეებში (შუახევის რ-ნი), ხოლო 3 გაასახლეს 1951 წელს.

მეორე ვერსიით, თავდგირიძეები ასულან ქობულეთიდან ჯერ ქედაში, შემდეგ კი – კობალთაში. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს თავდგირიძეთა – 14, განსახლებულია 28 ოჯახი.

ქიძინიძეები (გენჯანოღლები) – კობალთაში ასულან ქიზინიძეებიდან. მათგან ერთი შტო მუჰაჯირობის დროს თურქეთში გადახვეწილა. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს ამ გვარის – 3, განსახლებულია 17 ოჯახი.

მახარაძეები – კობალთაში ასულან სოფელ მახალაკიძეებიდან (შუახევის რ-ნი). დღეისათვის სოფელში ცხოვრობს მახარაძეთა – 2, განსახლებულია 2 ოჯახი.

სურმანიძეები: (ბიძოღლები) მათი წინაპრები ხულოს რაიონის სოფ. ვერნების მკვიდრნი ყოფილან. კობალთის მეზობელ ერდვათში ცხოვრობდა ვინმე ხუსეინი. მას ვაჟი არ ჰყოლია. ხუსეინს უშვილებია ვერნებელი ბაირამალ სურმანიძე – აქაური სურმანიძეების წინაპარი. ამჟამად კობალთაში ცხოვრობს ამ გვარის – 5, განსახლებულია 4 ოჯახი.

გორგაძეები – ქუთაურში მცხოვრები ბოლქვაძეების – ემრულოღლების შტოს განაყოფები არიან. მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ გეგელიძეებსა და დანდალოში (ქედის რ-ნი). ამჟამად სოფელში ცხოვრობს გორგაძეთა – 1, განსახლებულია 3 ოჯახი.

ტოპონიმები

ატკენჩილი	კოდიწყარო	პანტნარები
ბოგილი	კვირთაეა	სერი
	მახარაულები	სასეინტრია
გაზელურები	მელიბუდე	საქათმიასერი
	ნასიშინდვარი	უსტიყუ
	ნაქელირუ	ფეზდაეკე
გვერდი	ნამყნარები	წისქვილიხევი
გალმაჭალა	ნასახლევი	ჭკნანარი
დაბლაჭალა	ნაფუძრები	ყიშლები
დუბიები	ნაშოვარი	ხუცური
დაბლა ნაფუძარი	პაწაახო	ხმელყანა
დიდახო		ჯირკნალა
თიკანაური		
თხილაძირი		

კობალთის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

მუნიციპალიტეტი	მუნიციპალიტეტის ტერიტორია (კმ²)	მუნიციპალიტეტის მოსახლეობა (თ. ად.)	მუნიციპალიტეტის ფართობი (კმ²)	მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სიმჭიდროვე (ად./კმ²)
მუნიციპალიტეტი	—	1	3	ბათუმი-1; სალიბაური-1; ზუგდიდი-1
ქუთაისი	გენერალღებუნი	3	17	ბათუმი-3; ახალისოფელი-2; გონიო-2; ხელვაჩაური-1; შარბიძეები-1; ცეცხლაური-5; ჯიხანჯური-1; ყივანაძე-1;
მარაშხუნი	—	2	2	ზუგდიდი-1; სამთაყვარო-1
სურამი	ბიძოღები	5	4	ლათური-2; ზუგდიდი-1
თელავი	მოდლოღები	14	28	ბათუმი-1; მახვილაური-2; ჩაქვი-5; ოჩხაშვი-2; ცეცხლაური-2; ლათური-2; თიქერი-2; ნარეჯი-1; ღანჯუთი-7
გორაკები	ემრელოღები	1	3	ზუგდიდი-3
სულ		26	57	

ერთ-ერთი პატარა სოფელია შუბნის საკრებულოში. სოფლის მცხოვრებთა წინაპრები (3 ძმა) ქედის რაიონიდან ყოფილან (ერთი ვერსიით – კოკოტაურიდან, მეორე ვერსიით – დანდალოდან). მკვლევლობის გამო გვარი გადაურქმევიათ და გაქცეულან. ერთი ძმა ჩოხატაურში დამკვიდრებულა გორგაძის გვარით, მეორე – ქობულეთში (დაგვა) ბროლაძის გვარით. მესამე ძმა კი ქუთაურში ასულა, მიუღია ბოლქვაძის გვარი და დამკვიდრებულა. მანამდე აქ ცხოვრობდა ვინმე დავითაძე, რომელიც მუჰაჯირობის დროს თურქეთში წასულა და სოფელი გაუკაცრიელებულა.

მთხრობელთა გადმოცემით „ქუთაური“ მომდინარეობს ძაღლის სახელისაგან („ქუთა“-საგან). სოფელი ციცაბო ფერდობზეა გაშენებული, რის გამოც ქედიდან ასულებს უთქვამთ: „აქ, ამ გვერდში ჩვენი ძაღლი ქუთაც ვერ გაჩერდებაო“ (ქუთა-ვერ-ქუთავეური-ქუთაური).

ქუთაურში ცხოვრობენ მხოლოდ ბოლქვაძეები (სამი შტო). გავრცელებული ვერსიით ერთი შტო გადმოსახლებულა სულესიდან (თურქეთის საქართველო), მეორე ქიზინიძეებიდან, მესამე კი – ქედის რაიონიდან. ამჟამად ქუთაურში ცხოვრობს – 11, განსახლებულია 28 ოჯახი.

ტოპონიმები

ავაზანი	ლეკები	რუები
ასკილები	მაგარაძირები	სასელები
ბერიყანა	ნაღმარისერი	საბძელათი ვაკე
ბახჩები	ნაყვერავი	ტბათი
ბასილხევი	ნალობიევი	ტბეთურაძირები
დიდავაზნიღელე	ნაფუძრები	ტყემალქვეში
ღუბიები	ნაფეტვარი	ტყიკაციბუდე
დათვიწყარო	ნაკაკლები	ქუთაურისერი
დიდოფე	ნაფლატები	ლინჯოეთი
ეწნარიღელე	ნაწისქვილები	შუატყე
ვერხეები	ნახშირიღელე	შარა
	ნალანძი	

ვაშლიძირები
ზონტნარიეკე
იქითადუბე
იენაირისერი
კატრები
კილდიქვაბი

ნახრაკი
ნაილევი
ნაქუხვარი
ოფოები
პანტნარი

შუადუბე
ცხემლები
ჩაკიდულა
ხარიათალი
წუმპო

ქუთაურის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

მუნიციპალიტეტი	მუნიციპალიტეტის ფართობი (კმ²)	მცხოვრებთა რაოდენობა (1979 წ.)	განსახ. მთლიანად (1979 წ.)	განსახლების ადგილები
ბოლქვაძეები	ეგრეთაღი	11	28	ბათუმი-7, ხალიბაური-2, ჭარნალი-4, ახალშენი-1, ხელეჩაური-1, ჩაქეი-5, ლანჩხუთი-1, ოზურგეთი-4, ხობი-1, თბილისი-1, სარატოვი-1, ზუგდიდი-1

ტომაშეთი

ჩირუხისწყლის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე პატარა სოფელია. გადმოცემით სიტყვა „ტომაშეთი“ ტომარას უკავშირდება. მკვლევარი მ. ქადაძე აღნიშნულ ტოპონიმს თამაშას// თომაშას* უკავშირებს. ტომაშეთელთა წინაპარი ქედის რაიონის სოფელ ახოს მკვიდრი ყოფილა. ამჟამად სოფელში მცხოვრები

* ი. ჯავახიშვილის რედაქტორობით 1923 წ. გამოცემულ რუკაზე აღნიშნულია „თამაშეთი“.

ფუტკარაძეები წარმოდგენილი არიან შანკოლლების, თურანო-
ლლების, ყაპეჯოლლების, კატაროლლების, წყაველოლლების, სე-
იდოლლების და ალიალიშვილების განშტოებების სახით.

ებრალიძეთა გადმოცემით დღევანდელი გაღმა ტომაშეთის
ტერიტორია ადრე მათი (ებრალიძეების) სამშობლოდ მოიხსენიებოდა
სამეურნეო ბაზა – ყიშლა//ფერდა იყო. მათთან მოჯამაგირედ
მუშაობდა ვინმე თურანა. ებრალიძეებს ტომაშეთის მიწის ნაწილი
თურანასათვის ჯამაგირში მიუციათ. თურანა ეკონომიურად
მომძლავრებულა და მთელი ტომაშეთის მიწები შეუსყიდია. ე. ი.
ტომაშეთელებს განშტოებათა სიმრავლის მიუხედავად საერთო
წინაპარი ჰყოლიათ. გამონაკლისს წარმოადგენენ წყალოველო-
ლლები (რომლებიც თავიანთ თავს ჩაქველოლლებსაც უწოდებენ) და
კატაროლლები (რომელთა წინაპარი ტაო-კლარჯეთიდან მოსულა).
ამჟამად სოფელში ცხოვრობენ ფუტკარაძეები და ბერიძეები.

ფუტკარაძეთა – წყაველოლლების განშტოება თავის წარმო-
შობას ჩაქვს უკავშირებს, ხოლო კატაროლლები – ტაო-კლარჯეთს.
დანარჩენ ფუტკარაძეთა წინაპარი ქედის რაიონის სოფელ ახოდან
იყვნენ. ამჟამად სოფელში ცხოვრობს ამ გვარის – 29, განსახ-
ლებულია 49 ოჯახი.

ბერიძეები: გვარი ფუტკარაძეთა დურალოლლების შტოს განაყოფი-
ა. მათ წინაპარს ვაჟი არ ჰყოლია და თავის ბინაზე მიუყვანია შე-
ილიშვილი, რომლის შთამომავლები არიან დღევანდელი ბერიძეები.

საწუმპი – ტომაშეთის ერთ-ერთი უბანი, დასახლებულ პუნქტ-
ად გადაიქცა განაყოფთა განსახლების ნიადაგზე. ამჟამად აქ ცხოვ-
რობს: ფუტკარაძეების – 3, განსახლებულია 5 ოჯახი.

ტოპონიმები

აბანოფერდი	თერნალითავი	
აბანოღელე	თერნალი	საწუმპი
ბახჩიები	იანღუნისსერი	სარიჩაირი
ბლიბახჩა	კოხი	სარახუნასერი
ბრტყელკილდიქეში	ლებისაკარა	საპონაგვერდი

ბოგილი
გვალჭალები
გორგიმელეთი
დიდყანები
დათვილელე
დიდუბე
ვარდიანიდუბე
ზეთიწყარო
ზედამაყვალეთი
თერძული
თარო

ლებისაკრიდუბე
ნაპურვალი
ნახრაკი
ნაგუთი
ნაბოგილევი
პაწაყანა
პაწაჭალიგვერდი
სამოთქიები
სხვირათქოფი
საკორწილა
სანალილელე

ტიბილელე
ტბა
ფაფარა კილდე
ფელო
ქვედა მაყვალეთი
ღელიჭალა
ყორეთოკე
წყაროთავე
ჭანჭახი
ხარითავე
ხეფუტკარი
ხეიშირა

ტომაშეთის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

ზღაპრი	ზღი-ზღაპრი	მსხ-თა რ-ბა (ოჯალბი)	განსახ-თა რ-ბა (ოჯალბი)	განსახლშის არგოშთი
ფუტკარაშეები	შანკოლდები თურანოლდები ყაბეჯოლდები კატაროლდები წყაქელოლდები	16	29	ბათუმი-10, თხილნარო-1, სალიბაური-4, ხელეაზური- 1, ახალშენი-2, ნარუჯა-5, ნატანები-1, ლაითური-3, ნასკირალი-1, ხონი-1
გალმა ტომაშეთი (ოშლა)				
ფუტკარაშეები		11	15	ბათუმი-ნ, ზიჭაური-1, ბოხოვეთი-3, შრომა-1, ნატანები-1, ნარუჯა-1, ოლევი-1
ბეროშეები	-	1	1	ლანჩხუთი-1.
ხაწუშეები				
ფუტკარაშეები		3	5	ახალშენი-2, მახინ- ჯაური-1, თბილისი-1, კრწანისი-1.
სულ		31	50	

წელათის პირველი მცხოვრებნი ყინჩაურიდან იქ გავრცელებულმა ციებამ დღევანდელი სოფლის ერთ-ერთ უბანში – ძველ-წელათში აიყვანა. მათ მოსწონებიათ ხე-ტყითა და სათიბ-საძოვრებით მდიდარი ადგილები „ისეთი კარგი ადგილებია, რომ თივა წელამდე გვწვდებაო“ – უთქვამთ ახალმოსულებს. აქ პირველად ორი ოჯახი დამკვიდრებულია: სელიმ ვაშაყმაძე და კასიმ შაინიძე. მალე კასიმი უკან გაბრუნებულა. მისი მიწები შეუსყიდია დარჩიძეებელ არიფ ალას თავისი ძმისშვილის – ობოლი ხაჯისათვის (ხაჯის მამა – შერიფი თურქეთის ჯარში მსახურობდა, ვაჟიშვილის დაბადება წერილით შეუტყვია და წერილითვე უთხოვია, რომ ახალდაბადებულისათვის ხაჯი დაერქვათ. შერიფი უცხოეთში გარდაიცვალა. როცა ხაჯი დაეაქვაცებულა ერთი ნალია სიმიწი გაუყიდია და „ჰაჯში“ (მექაში) წასულა სალოცავად და მამის საფლავის მოსანახულებლად. მალე ამ ორ კომლს დამატებია პაპოშვილებიდან ასული არიფა. დღევანდელი წელათის მიწები შუბნელების კუთვნილება ყოფილა. მათგან მიწის ნაწილი შეუსყიდია სელიმ ვაშაყმაძეს, ნაწილი კი – დარჩიძეებელ ფერათ ცეცხლაძეს. რამდენიმე წლის შემდეგ ფერათ ცეცხლაძეს ვაშაყმაძეებთან კონფლიქტის გამო მიწები გადაუცვლია დარჩიძეებელი ხაჯისათვის (რომელიც ამ სოფელში ფლობდა თავისი ბიძის, არიფალის მიერ შეძენილ მიწებსაც).

შავი ჭირის გაჩენის გამო ძველწელათის მცხოვრებნი გადასულან დღევანდელი სოფლის ტერიტორიაზე. წელათში გადმოსვლისას ხაჯის მეუღლე შერიფზე ყოფილა ორსულად. შერიფმა იცოცხლა 88 წელი, გარდაიცვალა 1975 წელს, ე. ი. ხაჯი წელათში გადმოსახლებულა 1887 წელს.

ამჟამად წელათში ცხოვრობენ ორი გვარის წარმომადგენლები: ფუტკარაძეები და ვაშაყმაძეები.

ფუტკარაძე (ხაჯიშვილი//ჰაჯოსანი) – ფართოდ გავრცელებული გვარია შუბნის საკრებულოში. ამ გვარის წარმომადგ-

ენლები ცხოვრობენ საკრებულოს თითქმის ყველა სოფელში. საზოგადოდ მათი წარმომავლობა მაჭახლის ხეობას უკავშირდება. „ტბეთის სულთა მატინანეში“ გვხვდება ტოპონიმი მეფუტკრიეთი და გვარი მეფუტკრისძე. მთხრობელთა გადმოცემით ფუტკარაძეები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გამრავლებულან მეფუტკრიეთიდან წასულთა ხარჯზე. წელათელ ფუტკარაძეებს არ აკავშირებთ გენეტიკური ნათესაობა მეფუტკრიეთელ ფუტკარაძეებთან. მათი წარმომავლობა იმერხევის სოფელ სურევანს უკავშირდება. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ დადგა ქართული გვარების აღდგენის საკითხი. მოსახლეობას წარუდგინეს გვარების კატალოგი. ვისაც ახსოვდა აღიდგინა თავისი გვარი, ხოლო ვისაც არ ახსოვდა ქართული გვარი მიიღო ნებისმიერად. ამჟამად წელათში ცხოვრობს ფუტკარაძეთა – 4, განსახლებულია 15 ოჯახი.

ვაშაყმაძე (სელიმოლლი) ერთ-ერთი შედარებით მცირერიცხოვანი გვარია საქართველოში (224-ე ადგილზე, 2898 ადამიანი). ვაშაყმაძე რთულფუძიანი გვარია: ვაშა+ყმა—მოსხენიებულია მე-11 საუკუნის წარწერაში: „განუსვენე სულსა მამისა ვაშაყმაძისა“ (იხ. ი. მაისურაძე ქართული გვარსახელები, თბ., 1990, გვ. 64-65). წელათელი ვაშაყმაძეების წინაპრები იმერეთის (ვანის) მკვიდრნი ყოფილან. აქედან ისინი საცხოვრებლად გადასულან სოფელ ყინჩაურში (ხულოს რაიონი). ციების გამო კვლავ დაუწყიათ ახალი სამოსახლო ადგილის ძიება, რამაც ისინი წელათში აიყვანა. ვაშაყმაძეები ცხოვრობენ: გურიასა (ოზურგეთის რაიონი) და აჭარაში (ხულოს, შუახევისა და ქედის რაიონები). აღნიშნული გვარი მოიხსენა თედო სახოკიამ 1895 წელს. ამჟამად წელათში ცხოვრობს ვაშაყმაძეთა – 12, განსახლებულია 35 ოჯახი.

ტოპონიმები

ბოკერაზო	ლელვანი	ყავლაყანები**
გალმატყე	მერიები	ძველწელათი
გვერდაზო	ნამწეავი	წყაროები
გუზლიეთი	ნაქუსვარი	ქუბჩის ნათიბი
გზიპირები	ნაელუები	
გობიჭალა	ნაასლები	
დემურყაფი	ნასაყდრის სერი*	
ეწრიანვაკიები		
თაროყანა	პანტნარი	
თელეზილელები	პაწაჭალა	
	სერი	
თელეზიწვერი	უკანაჭალა	
თენნარები	ღრმაღელე	
თოხაური	ღელეყანა	

წელათის გეარობრივი შემადგენლობა და განსახლების გეოგრაფია

მხარე	მხრ.-მხარე	მცხ.-მთა რ.-ბა (ოჯახები)	მანსახ.-მთა რ.-ბა (ოჯახები)	მანსახ.-მთის არს./მთი
მუტკარაძეები	საფიშვილები (პაეოსნები)	4	15	თხილნარი-1, ახალშენი-3, ფერია-1, სუფსა-2, ნარეჯა-2, ნატანები-1, შრომა-3
ემაყმაძეები	სელიშვილები	12	35	ბათუმი-7, ჟორლოსთავი-1, ხაღიბაური-2, ჭარნალი-2, ხელეჩაური-3, თხილნარი-2, მახინჯაური-1, შრომა-7, სუფსა-3, ბოძოყვითი-3, ნასაკირალი-1, ღირისმანი-1
სულ		16	50	

* ღელესაყა საყდრის ქვა. ერთ-ერთ ქვაზე არის ლომის გამოსახულება
 ** ყავლა ყანა – სადავო მიწა წელათელ ვაშაყმაძეებსა და შუბნელებს
 შორის, რასაც შედეგად მოჰყოლია მკვლელობა. ვაშაყმაძეებს-სამართ-
 აღდამცავი ორგანოებისგან თავის დაცვების მიზნით გაუღენიანი უსენი ალასათ-
 ვის (ღარჩიბებიდან) უთხოვიათ დახმარება. დახმარების სანაცვლოდ უსენი
 ალას მიუღია კვესაური ბოლოები (მიწა). ეს ამბავი მომხდარა გასული საუკ-
 უნის 90-იან წლებში.

შუბნის საკრებულოს მოსახლეობის რაოდენობისა და განსახლების შესახებ სრულ წარმოდგენას მოგვცემს შემდეგი ცხრილი:

შუბნის საკრებულოს მოსახლეობის რაოდენობა და განსახლება;

სოფელი	მცხოვრებთა რაოდენობა			განსახლებულთა რაოდენობა (კომლი)
	1986 წელი *		1999 წელი **	
	კომლი	სულადობა	კომლი	
შუბანი-უკე	16	139	38	77
დარჩიძეები	39	294	67	141
წელათი	3	30	16	50
იაკობაური	8	50	22	39
ტომაშეთი	12	95	16	29
გაღმატომაშეთი	—	—	12	16
საწუმბი	—	—	3	5
კობალთა	12	78	26	57
ქუთაური	6	46	11	28
ერდეთი	—	—	10	14
ლაზოდლები (ახალშენი)	—	—	3	16
სულ	96	732	224	472

როგორც ცხრილიდან ჩანს, განსახლებულთა რაოდენობა თითქმის ორჯერ აღემატება ადგილზე დარჩენილი მოსახლეობის რიცხოვნობას. ცალკეული სოფლების მიხედვით მოსახლეობის ადგილმონაცვლეობის გეოგრაფია წარმოგვიდგება შემდეგნაირად:

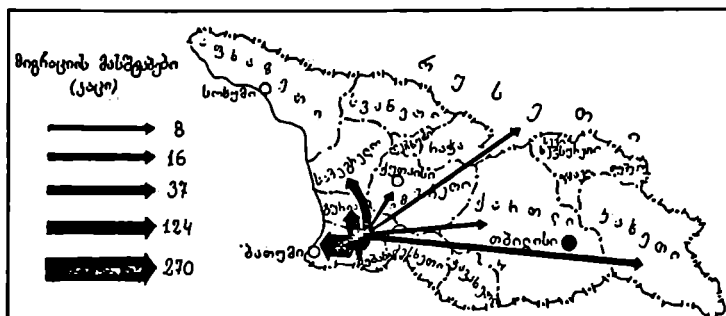
* აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი 216, ფ. 3.

** უკანასკნელი მონაცემებით, ოჯახის გაყოფისა და უკუმბიგრატიების შედეგად საკრებულოს მოსახლეობა გაიზარდა 300 კომლამდე.

**შუბნის საკრებულოს სოფლებიდან მოსახლეობის
განსახლების გეოგრაფია**

სოფლის განსახლება	მოსახლეობის რაოდენობა								
	აჭარის შავი უღმრთოპა ბარა	მუშა	ინარა	საბურა	ბარა	აბა	უაბა	ბარა	ბარა
შუბნ	53	23	-	4	1	3	2	1	1
დარბა	82	28	5	19	4	1	-	-	2
წელა	30	19	-	-	-	1	1	-	-
ბარა	22	14	1	-	2	-	-	-	-
ბარა	7	2	-	2	-	-	-	-	2
ბარა	4	6	-	-	-	6	-	-	-
ბარა	12	13	2	9	-	3	-	-	-
ბარა	30	14	-	6	-	2	-	-	-
ბარა	20	5	-	1	1	-	-	-	1
სულ	270	124	8	37	8	16	3	1	6

ცხრილიდან ნათელია, რომ შუბნიდან განსახლებულთა ძირითადი ნაწილი დამკვიდრდა აჭარის შავიზღვისპირა ბარსა და გური-აში. შედარებით უფრო უმნიშვნელო ნაწილი კი – სამეგრელოში, ქართლში, კახეთში, იმერეთში და საქართველოს ფარგლებს გარეთ – უკრაინაში, ბელორუსიასა და რუსეთში.



შუბნის საკრებულოს მოსახლეობის მიგრაციული ნაკადები
(1949-1999 წ.წ.)

თავი II

სამეურნეო ყოფა

მიწათმოქმედება

შუბნის სასოფლო საკრებულოში, ისევე, როგორც საერთოდ აჭარის მთიანეთში, სიმბიოზური ფორმით იყო განვითარებული მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. მეურნეობის ეს დარგები თავიდანვე შერწყმული სახით ვითარდებოდა და აპირობებდა ერთიმეორეს „ამ შემთხვევაში მიწათმოქმედება წარმოგვიდგება, როგორც მესაქონლეობის თავისებური ბაზა, (საქონლის საკვებით უზრუნველყოფა), ხოლო, მესაქონლეობა მიწათმოქმედებისათვის ხელშემწყობი პირობა (გამწვევი ძალა, ორგანული სასუქი)¹⁷, მეურნეობის სხვა დარგები დამხმარე ხასიათს ატარებდა.

შუბნის საკრებულოს სოფლების სამეურნეო ყოფა შეპირობებულია ბუნებრივი პირობების ხასიათით. იგი ბარის, მთისწინეთისა და მთის ხასიათს ატარებს, რაც თავისებურ დაღს ასვამს მოსახლეობის მეურნეობრივ განვითარებას. საკუთრივ შუბნის საკრებულოში შემავალი სოფლები არ ხასიათდება ერთნაირი ბუნებრივ-ეკონომიკური მონაცემებით. თვით ამ თემში შესაძლებელია ცალკე ზონების სახით თის//მთის, ზეგანისა და ბარის გამოყოფა.

შუბნის მოსახლეობის ადრინდელ სამეურნეო ცხოვრებაში წამყვანი დარგი მესაქონლეობა იყო, რაც საზაფხულო საძოვრებისა და სათიბების (ჭალების) სიუხვით იყო განპირობებული, მიწათმოქმედების განვითარების გარეშე აქ შეუძლებელი იყო მესაქონლეობის მეტ-ნაკლები სიძლიერით განვითარება. ამ მომენტს

17 ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა, ბათ., 1974, გვ. 36

ყურადღება მიაქცია ნ. ჩიჯავაძემ ნიადაგის მორწყვა-გაპატივების საკითხების კვლევისას.¹⁸

შუბანში მეურნეობის ტრადიციული დარგი იყო მემინდვრეობა. აქ თესდნენ ქერს, ჭვავს, ფეტვსა და სხვა ხორბლეულს. მეურნეობის ამ დარგის განვითარებაზე მიუთითებს დღემდე შემორჩენილი ტოპონიმები: ნაასლები, ნაპურვალი, ნაფეტვარი, ნაქერვალი, საქერებიძირი, თითოეულ სოფელში შემორჩენილი ადგილის სახელწოდება – „კალო“ – ხორბლის გასაღეწი ადგილი, ასევე სათანადო ინვენტარის არსებობა: ფიწალი მერული, კეერი, ლეწვა, საბძელი და ა. შ.

XIX ს. მეორე ნახევრიდან შუბანში გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავა სიმინდის კულტურამ. ხორბლეულმა ძირითადად დაკარგა სამეურნეო დანიშნულება, რადგან სიმინდი შედარებით უფრო უხვმოსავლიანობით ხასიათდებოდა (თუმცა წლიდან წლამდე სამყოფი სიმინდი თითქმის ვერც ერთ ოჯახს ვერ მოჰყავდა). აჭარის მთიანეთში ჭირნახულის დაბალმოსავლიანობას თ. სახოკიამაც მიაქცია ყურადღება და აქაურ სიმინდს „ჯუჯა“ უწოდა.¹⁹ აქ გავრცელებული სიმინდის ჯიშებიდან შეიძლება დავასახელოთ: ჯორიელა, ყირმიზი, წვიტა, ქორიბუდე და სხვა. ვერტიკალური ზონების მიხედვით ვხვდებით სიმინდის ისეთ ჯიშებს, რომლებსაც ახასიათებთ ვეგეტაციური პერიოდის სხვადასხვაობა (მაგ. წელათში წვიტა, შუბანში ქორიბუდე). სიმინდის ყანაში ითესებოდა აგრეთვე ლობიო, ხაპი – კვახი, საცოცხე – ურუში. ჩალა გამოიყენებოდა „ალაფად“ (საქონლის საკვებად).

გასული საუკუნის 90-იან წლებში მთიანი აჭარის მოსახლეობას ახლად გაუცნია კარტოფილის კულტურა.²⁰ ისე კი აჭარაში კარტოფილი ვრცელდება XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან.²¹ მისი შემოტ-

18 ნ. ჩიჯავაძე, ნიადაგის მორწყვა-გაპატივება ზემოაჭარაში, ბსკი შრ., I, ბათ., 1960, გვ. 103-108.

19 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1985, გვ. 218.

20 იქვე.

21 გ. ბარდაშვილი, კარტოფილის კულტურა საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 59.

ანა სიღუბნირესთან, მოუსავლიანობასა და შიმშილობასთან იყო დაკავშირებული. კარტოფილი ირგებოდა საკარმიდამო მიწის ნაკვეთებში როგორც წმინდა სახით, ისე სიმინდში გამოთესვითაც (მიწის სიმცირის გამო). იგი ძირითადად ოჯახის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა. ბოლო პერიოდში კარტოფილი გურიასა და სამეგრელოში იცვლება სიმინდზე.

შუბნელთა სამეურნეო ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ლობიოს კულტურა. იგი ძირითადად სიმინდში გამოითესება. სამეურნეო საქმიანობისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს. ხალხის რწმენით, ლობიოს პირველი მოსავალი „ახალი თვარის ხუთშაბათს ან შაბათს უნდა აიღონ“, ხოლო „ძველ თვარეზე ჯუმა დღენა შეარჩიო“. მთვარის მოძრაობას, „მის სისაესეს“ მოსახლეობა სამეურნეო ყოფის სხვა მომენტებსაც უკავშირებს. აღნიშნული ჩვეულება უძველესია და მთვარის ღვთაებრიობის გამოხატულებაა. მთვარის კულტი ქართული წარმართული რწმენა-წარმოდგენების უმნიშვნელოვანესი ელემენტია. როგორც ჩანს აჭარაშიც ეთაყვანებიან მთვარეს, როგორც ღვთაებას.²²

ტექნიკური კულტურებიდან საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში ფართო გავრცელება ჰპოვა მეთამბაქოეობამ, თუმცა იგი აჭარაში შემოტანილი უნდა იყოს XVII საუკუნეში.²³ შუბანში მოჰყავთ ძირითადად „ტრაპეზუნის“ ჯიშის თამბაქო. ბოლო პერიოდში თამბაქომ დაკარგა სამრეწველო მნიშვნელობა და მეურნეობის დამხმარე დარგად გადაიქცა.

საგაზაფხულო სამუშაოები (ნიადაგის ხვნა, თესვა) შუბანში, ისევე როგორც სხვა მთიან სოფლებში, იწყება აპრილის მეორე ნახევარში. ხვნა-თესვის ვადები განსხვავებული იყო ცალკეული სოფლების მიხედვით. მაგალითად, წელათი ყველაზე მაღალმთიანი სოფელია და თოვლიც შედარებით გვიან დნება. შესაბამისად, გვიან იწყება ხვნა-თესვაც. აღნიშნული მომენტი „ერთი ხეობის შიგნით

22 ივანე ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1960, გვ. 59.

23 აჭარის ასსრ ცნობარი, თბ., 1987, გვ. 44

ვერტიკალური ზონალობის მიკროკლიმატის თვალსაზრისით მართლაც საყურადღებო მოვლენაა. აქ ნაკვეთების მზით განათებას ანუ რელიეფის ექსპოზიციას ერთ-ერთი მთავარი როლი აკისრია²⁴.

საგაზაფხულო სამუშაოებს მოსახლეობა იწყებს „სესხების გამოსვლის“ შემდეგ. ხალხის რწმენით, სიმინდი მანამ არ დაითესება, სანამ მიწა არ გამოშრება, მაგრამ თუ „სიმინდის კაკლის დათესვა ძალიან დაგვიანდა, იგი ვეღარ მოასწრებს დამწიფებას“. ერთი სიტყვით, ხალხმა მშვენიერად იცოდა ნიადაგის დამუშავებასთან დაკავშირებული აგროკულტურის წესები, რაც ხალხური გამოცდილებით შემუშავებულ ემპირიულ ცოდნას ეფუძნებოდა.

საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყებამდე შუბნელი გლეხი სახნავ-სათეს ფართობს წინასწარ მოამზადებს. თებერვალ-მარტში ციგით ან ცალულელა ძარამარხილით ყანაში ნაკელს გაიტანს და გაფენს. გავრცელებულია „ნაკელწყალის//ნეხე-წყალის გაშვება“, თუ რელიეფი იძლევა ამის საშუალებას. სოფლებში სახნავ-სათესი ყანები ძირითადად ურწყავია. ყველაზე ნოყიერ ყანად ითვლება „ნაფუძარი – ნაფუზარი“. ყანებს ასხვავებენ ერთმანეთისაგან მზის მიმართ მდებარეობით, ნიადაგის სიმძიმითა და სიმსუბუქით, სიმშრალით, ტენიანობით, საცხოვრებელი კომპლექსიდან დაშორებით, ნოყიერებითა და სხვა თვისებებით. შუბნის საკრებულოში გავრცელებული ტერმინი „ყანა“ ძირითადად შეესაბამება საერთოდ აჭარაში და საქართველოს სხვა კუთხეებში (სახელდობრ, სამცხე-ჯავახეთში) შესაბამისი ცნების შინაარსს. ყანა – მოსახნავად განკუთვნილი მიწაა. იქ, სადაც გაშენდა ბაღი, უკვე აღარაა ყანა.

თოვლის გადნობისთანავე იწყებდნენ ხვნა-თესვას, მიწა იხვნებოდა ორჯერ, ძირითადად გუთნით“, ჯილდით: „ძირეული მოხენის“ დროს ხდებოდა გაშლილ-გაფანტული ნაკელის ჩახვნა ნიადაგში, „აოშვა“ კი ფაქტიურად დათესვას ნიშნავდა. აჭარის მთიანეთში მემინდვრეობის საკითხების კვლევისას ნ. ჩიჯავაძემ ყურადღება მიაქცია თესვის ერთ მეტად საყურადღებო წესს,

24 ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა, ბათ., 1974, გვ. 39.

რომელიც შუბნის საკრებულოს მოსახლეობის გარკვეული ნაწილისთვისაც არ იყო უცხო, კერძოდ: დათესვიდან (აოშვიდან//შეოშვიდან) 2-3 დღის შემდეგ, როცა მიწა ცოტას შეშრებოდა, ყანას ერთხელ კიდევ მოხნავდნენ და დაფარცხავდნენ. ამ წესს მიმართავდნენ ჩრდილში მდებარე ფერდობებზე. პირველი ნათესი-ჩახნული მიწაში უფრო ღრმად იყო, მეორე კი ნიადაგის თხელი ფენით იყო დაფარული. ე. ი. თესლი მიწაში სხვადასხვა სიღრმეზე იყო მოქცეული. თუ ცუდი ამინდები დადგებოდა, მეორე ნათესს//ჩაფარცხულს სიცივე და სინოტივე ვერას აენებდა, პირველი ნათესი კი იკარგებოდა. გვალვის დროს, კი პირიქით – მეორე ნათესი ვერ იღვიძებდა, რადგან აკლდა ტენიანობა, პირველ ნათესს//ჩახნულს კი უკეთესი პირობები ჰქონდა შექმნილი, რადგან მიწაში ღრმად იყო და იოლად ვითარდებოდა. თესვის ამ წესს ნ. ჩიჯავაძემ „იარუსული“ უწოდა. მისი აზრით, ეს წესი შედარებით ახალია და მხოლოდ სიმინდის კულტურას უკავშირდება. ამ წესის გამოყენებით გლეხი ერთგვარად გარანტირებული იყო იმით, რომ ნათესი არ დაიღუპებოდა.

მთა ნათესის დალუპვის შემთხვევაში განმეორებითი თესვის საშუალებას არ იძლეოდა ხენა-თესვის პერიოდის შეზღუდულობის გამო. დაგვიანებული ნათესი დამწიფებას ვერ ასწრებდა.²⁵ სარეველებისაგან ნათესის გათავისუფლება ხდებოდა თოხით, რაც მთიან აჭარაში და შესაბამისად შუბანშიც „ფხეკის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. მოსავლის აღებას „თველს“ ეძახიან. ყანას ძირითადად სიმინდის მოუტეხავად იღებენ. სიმინდს მოჭრიან ღეროიანად, ალაგ-ალაგ ჭელებად *დააწყობენ, მოტეხავენ ნაყოფს, ღერებს კი კონებად შეკრავენ და ადოყავენ.** სიმინდის მოტეხვის ეს წესი იმიტაც იყო განპირობებული, რომ ხშირ ყანაში კალათით გავლა

25 ნ. ჩიჯავაძე, შემინდვრეობა აჭარაში, „აჭარის სოფელი“, თბ., 1968, გვ. 35-36.

* ჭელი – ალაგ-ალაგ დაწყობილი სიმინდიანი ჩალის ღერები

** დოყი – ჩალის კონების ვერტიკალური წყობა, რაც მარეთის ხეობის სხვა სოფლებში განსხვავებული სახელწოდებითაც გვხვდება. გოგაძეებში მას კუნცხულას, დღევანში კი ყოშაელას ეძახიან. სიმინდის ადოყვა ხდებოდა ჩალის გამოსაშრობად.

ძნელი იყო და შეიძლება ჩაღაც დაზიანებულიყო. ამიტომ ხდებოდა „მოტეხვა“ სიმიინდის მოჭრის შემდეგ. მოტეხილ სიმიინდს რომელიმე ოთახში დაყრიდნენ და „არჩევდნენ“— ქუჩეჩის//ქუნჩალისაგან ათავისუფლებდნენ. აღნიშნული სამუშაოს შესასრულებლად გამოყენებული იყო შრომის ორგანიზაციის ისეთი ფორმა, როგორიცაა ნადი. შემდეგ სიმიინდს სასიმიინდეში (ნალიაში) გადაიტანდნენ. გახმობის შემდეგ სიმიინდი „ტაკეციით“ იფშენებოდა და მარცვლები ჭერიდან ძირს ცვიოდა, რომელსაც ქალები ანიავებდნენ და ბელელში ინახავდნენ. გახმობის პროცესის დასაჩქარებლად მარეთის ხეობის სხვა სოფლებში (მაგ. კვიახიძეებში) ნალიის ქვეშ ცეცხლსაც დაანთებდნენ. მოსახლეობა წინაპართაგან მიღებული ცოდნა-გამოცდილების შემწეობით კარგად ფლობდა მიწის დამუშავებისა და მოსავლის მოყვანის ტრადიციებს, ამიტომაც იყო, რომ ახერხებდა თითოეული მტკაველი მიწის რაციონალურ გამოყენებას და მთური მიწათმოქმედების შესაბამის მაქსიმალურ მოსავალს ღებულობდა. მოსავლის დაბინავების შემდეგ სიმიინდის მარცვალი მიჰქონდათ წისქვილში დასაფქველად. სოფ. წელათის წისქვილები დასახლებული პუნქტიდან დაახლოებით 2 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობდა ნასოფლარ „ძველ წელათში“. მჭადის საცხოვრებლად გამოიყენებოდა თიხის წყვილი კეცი, რომელსაც ბუხარში კარგად გაახურებდნენ და ჩააკრავდნენ მჭადს. მასზე ჯვარს გააკეთებდნენ, დაახურავდნენ მეორე კეცს და ზემოდან ნაკერჩხალს დააყრიდნენ. მთხრობელთა გადმოცემით, მჭადზე ჯვარის გამოსახულება „ქრისტიანულ წარსულს უკავშირდება“, თუმცა ზოგიერთი შეცდომით „გამომცხვარი მჭადის ადვილად გატეხვის სურვილით“ ხსნის. მოსახლეობა მჭადს განსაკუთრებით უფრთხილდებოდა. იცოდა მისი ნორმალური ხარჯვა. „მჭადის ფუნჩხს ფეხი არ დაადგა, დაქორლებიო“ (დაბრმავდებიო), — მოძღვრავენ პატარებს დედები და ბავშვებიდანვე მჭადისა თუ პურისადმი პატივისცემას ასწავლიან. გამხმარი, დარჩენილი მჭადისაგან ოჯახის დიასახლისი „ქალაჯოს“ გააკეთებდა. ხალხის რწმენაში მჭადი (ასევე პურიც) იყო არა მარტო ძირითადი საკვები საშუალება, არამედ საფიცარიც. დაძველებულ მჭადს ან პურს არ გააფუჭებდნენ. ბავშვები ისე ჰყავდათ შთაგონებული, რომ „ვინც დამწვარქერქიან მჭადს ან პურს

შეჭამს, იგი ფარას (ფულს) ნახავსო“. პურისა და მჭადის გად-
აგდება ცოდვის ჩადენას ნიშნავდა. თუ ვინმე ქუჩაში გადაგდებულ
მჭადის ან პურის ნატეხს დაინახავდა, აიღებდა და სადმე სი-
მაღლეზე შემოდებდა – ჩიტები შეჭამენო. შუბნელი მშრომელის და-
მოკიდებულებას პურისა და მჭადის, როგორც არსებობის ძირითა-
დი წყაროს მიმართ, არც დღეს დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა.

შუბნის საკრებულო მასში შემავალი სოფლებით – მეხილეობის
ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერაა. ამას მოწმობს ხეხილის ჯიშების
(მათ შორის აბორიგენული) სიმრავლე, მდიდარი ტერმინოლოგია და
ტრადიციები, ეთნოგრაფიული მასალების სიუხვე და გადმოცემები.
მოსახლეობის სამეურნეო ყოფაში ხეხალის მნიშვნელობის
გამოხატულებაა მისგან ისეთი პროდუქტების დამზადება, როგ-
ორიცაა: ბეთმეზი, ჩირი, ტყლაპი, წოწოქა და ა. შ. ვახუშტის
დახასიათებით, აჭარის ხეობა არის „ხილიანი, მოსავლიანი, თე-
ნიერ ბრინჯ-ბამბისა, ყოვლისა მარცვლითა“.²⁶

ტყე-ხეხილის გაშენება, წყლის მოყვანა და კეთილმოწყობა
შუბანში ყოველთვის ითვლებოდა სამადლო საქმედ. წინაპართაგან
ხის მყნობის მეთოდებიც კქონდათ ნაანდერძევი – გადაჭრიდნენ ხეს,
გააპობდნენ და ზედ დაამყნიდნენ კარგი ჯიშის ყლორტს. მყნობის
დროს გამოიყენებოდა ფისი, ტალახი, „დინდგელი“ თუ „არტაშანი“,
მყნობის საუკეთესო ოსტატები იყვნენ: ისკენდერ ბერიძე, რიზალი
და ისკენდერ ფუტყარაძეები, ვეზირ ვაშაყმაძე და სხვები.

სამწუხაროდ, ცოტანი დარჩნენ მყნობის ოსტატები და ეს
ხეხილსაც დაეტყო – ხეხილის ბაღები თითქმის დაბერდა.

ხეხილის ბაღს აქ „ბაღჩას“ ეძახიან, თუმცა ზოგან მხოლოდ
სახელიდა შემოგვრჩა, ხოლო ხეხილი აღარაა. მთის პირობებს
შეგუებული ჰიბრიდები თითქმის გადაშენდა. მაგ. სასელა წყარო-
ილა, ყურწვეტა, სხალთეთრა, სხალთაფლა, ბოქშვა, ხეჭეჭურა,
თავრაჯულა, ბიშნაბალი, ბალი, ვაშლისა და ნიგოზის სხვადასხვა
ჯიშები. აქ ჩამოთვლილთაგან ბევრი დღეს ცოცხალია, მაგრამ ბევ-
რიც რომ მხოლოდ მეხსიერებას შემორჩა, ამას ადასტურებს თედო

26 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“,
IV, თბ., 1974, გვ. 676.

სახოკია: „აქვე ჩავურთავ აქაური მსხლისა, ვაშლისა და ქლიავის სახელებს. ვაშლისა: ბოტია, წითელი, ყარაფილა, შაქარვაშლა, ბიავაშლა, სობა-ვაშლი, წითელ-ვაშლი, მწვანია-ვაშლი, გონივრა, ჩალა-ვაშლა, დემირ-ალმა (მაგარი ვაშლი), წიპლიკა-ვაშლი (წვიტი ვაშლი), კაჩა-ვაშლი, ყირმიზი ვაშლი; მსხლისა: ხეჭეჭურა, ბელეთურა, ბუტურა, საღობა, კვირის-თავა, სხალ-ძაძა, თავანა, ჯიხარაჯული, ხეხელა, ბარაქა, ბარაქას-ბუში, სხალგაზა (საზამთრო), წყაროპირი, სანთელა, ჭილობა, სამწიფარა, ვარდნაულა, წენგუა, უწყვეტა, სართულა, მაგარა, ბუმბულა, იჩხითური, შავ-სხალი, სხალ-თაფლა, თავრიჯულა, კაცისთავა, ბოქშუა, ნანეზირა, ყაბადარ-მუდი, წარე ბოქშუა, მიხრიკი, ყვითელა, ხატურა, მილახაური, გვერდწითელა, თეთრუა; ქლიავისა: ქლიავი, ოტური, ვარვალა, ჭანჭური, ღორ-ქლიავა“.²⁷ მართალია, თ. სახოკიას კონკრეტულად შუბანი არ ჰქონია მხედველობაში, მაგრამ ჩამოთვლილთაგან ბევრი აქაც ხარობდა.

აჭარაში დიდი ტრადიციები ჰქონდა კაკლის ხეების გაშენებას, რაზეც მეტყველებს ტოპონიმები: ნიგაზეული/ნიგოზეული, თხილვანა და ა. შ. თაობიდან თაობას გადაეცემოდა თქმულება, რომ კაკალი საკარმიდამო მიწის ნაკვეთში არ დაირგვება. ოჯახი ვერ იხეირებს, დამრგველი კი ვერ გაიხარებსო, მაგრამ ამ გადმოცემას ვერაეინ ხსნის. ზოგიერთის აზრით – კაკალს მეხი ეცემა და იმიტომ, თუმცა ამ აზრს თვით ხალხური სიბრძნე არ იზიარებს. არც მეცნიერულ ლიტერატურაშია გამოთქმული ამ საკითხთან დაკავშირებით რაიმე მოსაზრება. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ კაკლის მიმართ ასეთი დამოკიდებულება მცირემიწიანობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. კაკალი ივითარებს ძლიერ ფესვთა სისტემას როგორც პორიზონტალურად, ისე ვერტიკალურად და დიდ ფართობს იჭერს, მთიან აჭარაში კი თითოეული მტკაველი არ ეთმობა გლეხკაცს, რადგან მიწა ძირითადი მარჩენალია. ამიტომაც დაადო გლეხკაცმა „ტაბუ“ ნიგოზის გაშენებას და ამით „დაზოგა“ სახნავი ფართი. მიუხედავად ამისა, მთიან აჭარაში „ნიგოზის ბაღების“ გაშენებას

27 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 221-222.

დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. იგი დღესაც ასრულებს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს შუბნელი თუ ტომაშეთელი გლეხის სამეურნეო ცხოვრებაში.

დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ნიადაგის დაცვას ეროზიისაგან. ამ მიზნით ეწყობოდა ტერასები, რაც სპეციალურ ლიტერატურაში ოროკის, კადონის სახელწოდებითაა ცნობილი.²⁸ სულხან-საბას განმარტებით, კადონი არის „ფრიადო გვერდი ბაქან-ბაქანად მოასწოროს დასათესველად“.²⁹ დაკადონება ნიშნავდა ძელებით მიწის ზედაპირის პორიზონტალურად გადაღობვას. არსებობდა მიწის ეროზიისაგან დაცვის სხვა წესიც – ყანაში დაუშუშავებელს დატოვებდნენ 50-60 სმ სიგანის ზოლს, წვრილ ფიჩხს, ქვებს, ფოთლებს ჩამოფოცხავდნენ ზოლის გასწვრივ. აქ გროვდებოდა ზემოდან ჩამოცურებული მიწა და 2-3 წლის შემდეგ იქმნებოდა შემაღლებული ბაქანი, რომელიც ამცირებდა ნიადაგის გადარეცხვის ინტენსივობას.

მიწის დაცვის საშუალებათაგან განსაკუთრებული ყურადღება ენიჭებოდა ყორეების//ქვაყორეების მოწყობას, იგი ძირითადად ეზო-ყანებსა და ბოსტნებზე კეთდებოდა. პარალელურად გამოიყენებოდა ძელყორეებიც.

მიწის დაცვის ერთ-ერთ პრაქტიკულ საშუალებად ითვლებოდა და ითვლება ცოცხალი ნარგავების გაშენება, კერძოდ, ისეთი მცენარეებისა, რომლებიც ძლიერ ფესვთა სისტემას ივითარებს (მაგ. თხმელა, ნაძვი, და ა. შ.).

შუბნის სასოფლო საკრებულოში შემავალი სოფლების ძირითადი სიმდიდრე ტყეა. სამწუხაროდ, ბოლო პერიოდში განსაკუთრებით გამოიკვეთა ტყისადმი მტაცებლური დამოკიდებულება, გაიზარდა სახერხების რიცხვი და ტყის ზოლმა რამდენიმე ასეული მეტრით აიწია მთისაკენ. ჩვენი წინაპრები მხოლოდ ზრდასრულ, მწიფე ხეს მოჭრიდნენ და ისიც აუცილებლობის შემთხვევაში. განსაკუთრებული მნიშვნელობის ტყე ხელშეუხებლად ითვლებოდა, რასაც მოწმობს „ტყის დაწყველის, ტყის აკრძალვის“ ადათობრივი

28 ნ. ჩიჯავაძე, ტერასული მიწათმოქმედება საქართველოში, ბათ., 1976, გვ. 13.
29 სულხან-საბა, სიტყვის კონა, თბ., 1949.

კანონები. სოფლის საერთო საკუთრებას, სათემო ტყეს, ასევე „საფარ ტყეს“ ვერავენ შეეხებოდა. დღეს მდგომარეობა დიამეტრულად შეიცვალა. ბევრმა მოიწადინა ტყის ხარჯზე ხელის მოთბობა. სწორედ ამის გამო წახდა და დაჩიავდა ქართული წიფელი, რცხილა, თელა, მუხა, ნაძვი თუ სოჭი. ამან გაელენა მოახდინა ფლორასა და ფაუნაზე. შემცირდა და განადგურდა ტყის უმდიდრესი სამკურნალო მცენარეები, ხალხური მედიცინის უმნიშვნელოვანესი და შეუცვლელი წყარო.

მესაქონლეობა

მარეთის ხეობაში და საკუთრივ შუბნის საკრებულოში მისდევნენ როგორც მსხვილფეხა (ძირითად), ისე წვრილფეხა საქონლის მოშენებას. ეთნოგრაფიული მონაცემებით დასტურდება, რომ წარსულში მესაქონლეობას უპირატესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მიწათმოქმედებასთან შედარებით. წამყვანი ადგილი ეჭირა ადგილობრივი ჯიშის საქონელს, რომელიც ტანად პატარა იყო, არც მაინცდამაინც მაღალი წველადობით გამოირჩეოდა, მაგრამ მისი რძე ხასიათდება მაღალი ცხიმოვანობით. აქაური ძროხა ამტანია, მკვირცხლი, მოძრავი, მთის პირობებს შეგუებული. მთის მესაქონლეობაში დიდი იყო აგრეთვე კამეჩის მნიშვნელობა.

წვრილფეხა საქონლიდან უპირატესობა ცხვარს ენიჭებოდა, რადგან იგი არა მარტო ხორცსა და რძეს, არამედ მატყლსაც იძლეოდა, მატყლი კი წარმოადგენდა მოსახლეობის ადგილობრივი ნაწარმით („წინდა“, „ჯემპრე“, „ჩოხა-შალი“ და ა. შ.) უზრუნველყოფისათვის ძირითად ნედლეულს. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში მეურნეობის ამ დარგმაც განიცადა დაქვეითება-დაცემა, რადგან შემოღებული იქნა მძარცველური საგადასახადო სისტემა. სამცხე-საათაბაგოში ორ ცხვარზე ერთი ახჩა გადასახადი იყო დაწესებული.³⁰

კონკრეტული ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების ვითარებაში შუბნის საკრებულოში (როგორც საერთოდ აჭარის მთაში) ჩამო-

30 ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობა, ბათ., 1974, გვ. 49.

ყალიბდა მომთაბარული მესაქონლეობის თავისებური ფორმა – ალპური მესაქონლეობა.³¹ მესაქონლეობის ეს ფორმა დაკავშირებულია სამიწათმოქმედო მეურნეობასა და ბინადარ ცხოვრებასთან. საქონლის მოძრაობა გეოგრაფიულად იმავე ლოკალური კუთხის, საკუთრივ შუბნის საკრებულოს მთიან ზოლშია მოქცეული და სასოფლო საკრებულოს ცენტრიდან 7-8 კილომეტრით არის დაშორებული.

ადრე გაზაფხულზე ბარში საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყებასთან დაკავშირებით შუბნელებს პირუტყვი გადაჰყავდათ ყოშლაში (ფერდა), რომელიც ზოგჯერ მუდმივ დასახლებულ პუნქტად იქცეოდა. ამას ადასტურებს ტოპონიმიკური მონაცემები. მაგ: ტომაშეთის ერთ ნაწილს – გაღმა ტომაშეთს დღემდე შემორჩა სახელწოდება „ყოშლა“. თანამედროვე პერიოდში შუბნელებს საქონელი პირდაპირ მთაში გადაჰყავდათ – შუალედური, დროებითი სამეურნეო ბაზის გარეშე. მცირემიწიანობა აღარ იძლევა დამხმარე სამეურნეო ბაზის გაჩენის შესაძლებლობას.

საზაფხულო საძოვრები თის//მთის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ტერმინთანაა დაკავშირებული „თევრობა“ – საქონლის მთაში ყოფნის პერიოდი, მემთევრი – თევრობის პერიოდში საქონლის მომვლელი, ნამთივარი – ამ პერიოდში მოგროვილი პროდუქტები – იაღი//კარაქი, ყველი, ყურუთი, ნადული//წუთხე დო//წუთი; შუამთობა – მთობის შუა პერიოდში გამართული სახალხო დღესასწაული და ა. შ. მთიდან ჩამოსვლის შემდეგ, თოვლის მოსვლამდე საქონელი ბალახობს სოფლის საძოვრებზე, ნოემბრიდან მაისამდე კი ბაგურ კვებაზე იმყოფება. ამ პერიოდში საქონელს უმთავრესად ქალი უვლის. შუბნელ გლეხკაცს პირუტყვის მოვლა უწმინდეს მოვალეობად მიაჩნია. საქონელს საკვებს არ მოაკლებენ და ციცაბო ფერდობებიდან, ზოგჯერ სიცოცხლის რისკის ფასადაც ეზიდებიან „ერთ მუჭა“ თივას. ამიტომაცაა, რომ აქ იშვიათია „დევარდნილი“, მჭლე საქონელი. აქაურთა ცნობიერებაში საკმაოდ მაღალ დონეზეა აყვანილი ძროხის კულტი. ამას ადასტურებს ეთნოგრაფიული

31 დაწერილებით იხილეთ: ვ. შამილაძე, ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969.

მონაცემები, შერქმეული სახელები: მთვარიანი, შავთვალაი, ლამაზოი, ალთუნაი, გიშერაი, ნათიაი, ვარსკლავაი, ჭრელაი, დედოფალაი, მაისაი და ა. შ.

მემთევრის//მემთეურის საქმიანობა მარტო პირუტყვის მოვლით არ ამოიწურება. იგი მოწველილი რძისაგან ამზადებს ნალებს, იალს//კარაქს, ყველს და ა. შ. ამ თვალსაზრისით აქაური ქალი შეუმცდარი ტექნოლოგია. აჭარის მთაში რძის პროდუქტების დამზადების დახვეწილ ტექნოლოგიასა და მაღალკულტურულ ტრადიციებს საზი გაუსევა ვახუშტი ბაგრატიონმაც. იგი აღნიშნავს, რომ აქაური ყველი „არასოდეს წახდების, არც დაობდების“.³²

რძის პროდუქტების გადამუშავება ხდებოდა პროდუქტებისათვის გამოყოფილ ცალკე ოთახში – სარძიეში, რომელსაც აქაურები „სავხტურეს, ქილერს“ უწოდებდნენ. სავხტურე („უხტური“ – ოსმალ. დოვლათი) მოთავსებული იყო მეორე სართულზე, რომელსაც საგანგებოდ ჰქონდა დატანებული ჭუჭრუტანები, რადგან რძის პროდუქტების შენახვისათვის აუცილებელი იყო ჰაერის რეგულარული მოძრაობა.³³ სარძიე გააჩნდა ბარის საცხოვრებელ სახლსაც. რძის პროდუქტები ვაჭრობისა და გაცელა-გამოცვლის საგნსაც წარმოადგენდა.

მიწათმოქმედება-მესაქონლეობის სიმბიოზურმა განვითარებამ ბუნებრივ პირობებთან ერთად გაეღენა მოახდინა დასახლების ხასიათზე, საკარმიდამო კომპლექსის ხალხურ დაგეგმარებაზე. გრძელი ზამთარი, ცივი კლიმატური პირობები, საქონლის გამოკვების ბაგური პრაქტიკა, მცირემიწიანობა და სხვა ფაქტორები ხელს უწყობდა საკარმიდამო კომპლექსის განვითარებას ვერტიკალურ ჭრილში,³⁴ რომლის ზურგი მიმართული იყო საკარმიდამო ნაკვეთისაკენ, ეს კი მეურნეს საშუალებას აძლევდა უფრო ეფექტურად გამოეყენებინა ნაკელით სახნავი მიწის გაპატივების წესი.³⁵

32 ვახუშტი, აღწერა სამეფო-საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 134.

33 ნ. კახიძე, მაჭახლის ზეობა, ბათ., 1974, გვ. 52.

34 აღ. რობაქიძე, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრ., ტ. 1, ბათ., 1960, გვ. 19.

35 ნ. კახიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

შუბნელთა სამეურნეო ცხოვრებაში თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა მეფუტკრეობას, თუმცა, როგორც ჩანს, მას ფართო მასშტაბები არ ჰქონია. ხალხური გადმოცემები, წერილობითი წყაროები, ეთნოგრაფიული მონაცემები მეურნეობის ამ დარგის განვითარების გარკვეულ ტრადიციებზე მეტყველებს. 1281 წლის ერთი დოკუმენტის მიხედვით შუბანს ემართა გელათისათვის ცვილის გადასახადი. ამ მხრივ გამოირჩეოდა სოფელი ტომაშეთი, წელათი, შუბანი და ა. შ. აქაც, ისე როგორც ზოგადად – აჭარის მთიანეთში, განვითარებული იყო ტყიური (კლდის ფუტკარი, ხეფუტკარა), ნახევრად შინაურული (სკების შემოწყობა ხეებზე) და შინაური (საგანგებოდ მოწყობილი საფუტკრე, სკები) მეფუტკრეობა. ამ საქმეში გაჩნდა „გვაროვნული ტრადიციების“ მქონე ოჯახებიც. ტომაშეთელ ვეზირ და ისკენდერ ფუტკარაძეებს, წელათელ ტაშტან და მურად ვაშაყმაძეებს, რიზალ და ფერთ ფუტკარაძეებს, დარჩიძეებელ რეჯებს და მეელულ სურმანიძეებს ფუტკრის მდიდარი ოჯახები ჰყავდათ. თაფლი არა მარტო საკვები პროდუქტია, არამედ ხალხურ მედიცინაშიც გამოიყენება. ფუტკარს სიმინდის ჯიშთანობაშიც შეჰქონდა თავისი წვლილი. იგი დამტვერვის ოსტატია და უხვმოსავლიანობაში დიდია მისი ამაგი. თანამედროვე პერიოდში მეფუტკრეობის ტრადიციები მოიშალა. შუბნელი გლეხკაცი ბაზარზე ჩამოდის თაფლისა და სანთლის შესასყიდად. სკების რაოდენობა მინიმუმამდე შემცირდა და დღეისათვის მხოლოდ მეფუტკრეების გვარები და მასთან დაკავშირებული ტოპონიმებიღა შემოგვრჩა (ხეფუტკარი–სოფ. ტომაშეთში, სათესი).

ხელოსნობა და შინამრეწველობა.
ხალხური რეწვის ტრადიციები

შუბნელთა სამეურნეო ყოფაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ხელოსნობისა და შინამრეწველობის ისეთ დარგებს,

როგორიცაა: მჭედლობა, ხისა და ქვის დამუშავება, ქსოვა, კერამიკული წარმოება, ტყავის დამუშავება, საპნის დამზადება და ა. შ.

მჭედლობა ვითარდებოდა შემოტანილი ნედლეულის ბაზაზე. ზოგიერთ სოფელში (დარჩიძეები, შუბანი) არსებობდა სამჭედლო ღუქნები, სადაც 1-2 მჭედელი მუშაობდა. მჭედლის პროფესია მეტად დაფასებული იყო და მჭედელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. სამჭედლო ღუქნებში//სახელოსნოებში თავს იყრიდნენ სოფლის მამაკაცები და მსჯელობდნენ სხვადასხვა საკითხზე. მჭედელს სადავო საკითხების გადაწყვეტაც შეეძლო სოფელში, თუკი იგი ხალხური სამართლით ვერ გადაწყდებოდა. სამჭედლო ღუქნებში ამზადდებდნენ როგორც სამეურნეო, ისე საოჯახო იარაღებს, კერძოდ: დანებს, ცულს, თოხს, წაღდს, ნაღს და ა. შ. ტომაშეთელ შევექთ ფუტკარაძეს დღესაც აქვს შემონახული ნალმუხის მოსაჭრელი ქორუგი“. შუბნელი მჭედლების წრიდან გამოვიდნენ ისეთი ხელოსნები, რომლებმაც შორს გაითქვეს სახელი, კერძოდ: დარჩიძეებელი ჯივან ცეცხლაძე, მემედალ სურმანიძე, მუსტაფ ფუტკარაძე, ტომაშეთელი ნური ფუტკარაძე, წელათელი ტაშტან და თორუნ ვაშაყმაძეები, შუბნელი შევექთ ფუტკარაძე და სხვები. შუბანში კარგად შემოინახა აგრეთვე ხის დამუშავების უმდიდრესი ტრადიციები. გლეხურ მეურნეობასთან დაკავშირებული ხის იარაღ-ინვენტარი, მათი დამუშავება-დამზადების ხალხური ტექნოლოგია, ორნამენტირებული ავეჯი. საცხოვრებელი კომპლექსის მშენებლობის ორიგინალური ხერხები ნათლად მოწმობენ, რომ აქაურები არიან „ხელოვანნი ხის მუშაკობითა“.³⁶ ამ დარგის საუკეთესო სპეციალისტებად ითვლებოდნენ: ილია მიქელაძე, შევექთ და დემურალ ფუტკარაძეები, მემედ სირაძე, ზაბით ჯაფარიძე, ისკენდერ და ბინალ ბერიძეები, მეელუდ, ბექირ, ისკენდერ და თოფო სურმანიძეები, რიზა ცეცხლაძე (დარჩიძეები), ზექერია ფუტკარაძე, ტაშტან, პოსო, სულო, ქერემ და თორუნ ვაშაყმაძეები (წელათი); თევრათ, ისკენდერ, ისუფ, ნური ფუტკარაძეები (ტომაშეთი); მერჯან, მუსა, ისუფ, რეჯებ ფუტკარაძეები, ჯეფერ და

36 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა-საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 46.

იოსებ ებრალიძეები (შუბანი); ასლან, შაქირ და თოფუზ თავდგირიძეები (კობალთა); მუხამედ, მევლუდ და გენადი ბოლქვაძეები (ქუთაური) და სხვ. ქუთაურელი მევლუდ, გენადი, ზეირალ ბოლქვაძეები ქვის საუკეთესო მთელელებიც იყვნენ. ერდვათელი ასლან ფუტკარაძე დაოსტატებული იყო სადღეები ვარიას კეთებაში.

ხით ხურობის განვითარებას ხელს უწყობს წელათის, ლელეანის უმდიდრესი სამშენებლო ხე-ტყის მასივების არსებობა. უგზოობის გამო არ ხერხდებოდა წარსულში აქაური ხე-ტყის სავაჭრო დანიშნულებით გამოყენება, ზოგიერთი ახერხებდა მორების გამოტანას და გაყიდვას, მაგრამ მას მასიური ხასიათი არ ჰქონია.

შუბანში მაღალ დონეზე იყო განვითარებული ჯამ-ჭურჭლის, იარაღ-ინვენტარისა თუ ავეჯის დამზადება, კერძოდ: მოხვეწილი სუფრა, ვარია, გობი, აკვანი, ციცხვი, კოვზი, ჯამი, სადღეები, კასრი, საცერი, გოდორი, ორნამენტირებული სკივრი და ა. შ. გვარდა – ოვალური ფორმის ხის ჭურჭელია, რომელიც გამოიყენებოდა ყველის, კარაქის//იაღის, დოს თუ სხვა პროდუქტების შესანახად. კარაქის „მოსაყვანად“ გამოიყენებოდა „ვარია“, იგი მზადდებოდა 1,5 მ სიგრძის გულამოღარული ხისაგან. კარაქის მისაღებად ვარიას//სადღეებელს ჩამოჰკიდებდნენ თოკით, დაგროვებულ ნაღებს ჩაასხამდნენ და აქანავებდნენ.

რძის პროდუქტების შენახვისა და გადამუშავების საქმეში ხის ჭურჭელს ლითონთან შედარებით გააჩნდა მრავალი უპირატესობა. ხალხური გამოცდილებით ხის ჭურჭელში რძის პროდუქტები ინახება უფრო დიდხანს, ინარჩუნებს თავდაპირველ გემოს, სურნელებასა და უფრო მოსახერხებელია ტრანსპორტირებისათვის.³⁷ ხის ჭურჭელს ლითონის ჭურჭელთან შედარებით დღესაც არ დაუკარგავს თავისი უპირატესობა.

მთიანი აჭარისათვის დამახასიათებელია ერთი მთლიანი ფიცრისაგან დამზადებული მრგვალი სუფრა,* რომლის შესახებ მოგზა-

37 ნ. კახიძე, მოგზაური-მკვლევარები ხელოსნობის შესახებ აჭარაში, სლსყ, VI, თბ., 1978, გვ. 79.

* სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით სპარსულია და ქართულად ტაბლა ჰქვია, ტაბლა კი მისივე განმარტებით ხის, ფიცრის სუფრაა.

ურ-მკვლევართა ნაწერებში სათანადო ყურადღებაა გამახვილებული. იგი წელათელი, ტომამეთელი თუ საერთოდ შუბნელი კაცის საოჯახო ნივთებს შორის მნიშვნელოვან ადგილს იჭერდა. თ. სახოკია აღნიშნავს: „აქვეა დარჩენილი ძველი, საღმრთო წერილის სიტყვა, რომელიც საქართველოში სხვაგან არ იხმარება, ანდა ჩვენ მაინც არ გაგვიგონია. ეს გახლავთ საეკლესიო ნივთის, ფეშხუმის სახით გაკეთებული ხის ჭურჭელი, რომელიც სუფრის ალაგას იხმარება და სახელადაც ფეშხუმი ჰქვია – მრგვალია, როგორც ფეშხუმი და იმასავით მრგვალი ფეხი აქვს შუაზე. დიამეტრი ზოგს ორიდან სამ მტკაველამდე აქვს“.³⁸ ასეთი სუფრა იხვეწებოდა თელის თუ ცაცხვის ხისაგან. თითოეულ ოჯახში 1-2 სუფრა მაინც იყო. წიფლის სუფრაზე ზოგჯერ 12-14 კაცი ჯდებოდა. ასეთი სუფრები შუბნის საკრებულოს სოფლებში დღესაცაა შემორჩენილი, თუმცა მისი მეორე სახელი „ფეშხუმი“ აქაურთა სასაუბრო ლექსიკონში უკვე აღარ გვხვდება. სუფრის სიმრგვალე განაპირობებდა ყველა წევრის თანაბარი მანძილით დაშორებას ცენტრში მოთავსებული კერძიანი ჭურჭლიდან. ამ ვითარების ასახსნელად ქართულმა ყოფამ „გობისა“ თუ „მეგობრის“ სახით შემოგვინახა საინტერესო ტერმინები. ადრე ოჯახში საჭმელს ერთი გობიდან მიირთმევდნენ. შემდგომ გობი შეცვალა ჯამმა. ასეთი სუფრის მოხმარების წესები უნდა მომდინარეობდეს გვაროვნული საზოგადოებიდან, როცა მოპოვებული პროდუქტი ყველა წევრზე თანაბრად ნაწილდებოდა. აღნიშნულ საკითხს ყურადღება მიაქცია ა. დავითაძემ მატერიალური კულტურის ისტორიის საკითხების კვლევისას (იხ. ა. დავითაძე, ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათ., 1974 წელი).

შუბნელ კაცს საშუალება არ ჰქონდა შეეძინა საოჯახო გარნიტური და თვითონ ამზადებდა საწოლს, კარადას, კიღობანს, სკივრს, მაგიდას, ჯამსა თუ კოვზს, ქსოვდა გოდორს, კალათას, ბერწავდა კეცს, ქოთანს, ფახრაჯას და მრავალ სხვას. დარჩილებელი მემედ სირაძის, ისკენდერ ბერიძის, ჰემდი ჯაფარიძის, იდ-

38 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 150.

რის მიქელაძის, იბრაიმ ფუტკარაძისა და მისი ვაჟის შემედის, წელათელი იბრაიმ და სულო ვაშაყმაძეების, ფერათ ფუტკარაძის, ერდვათელი ასლან ფუტკარაძის, ტომაშეთელი ყაია და როსტომ ფუტკარაძეების, შუბნელი ახმედ კვირიკაძის, კობალთელი ასლან და თოფუზ თავდგირიძეების, იაკობაურელი რამიზ ფუტკარაძის და სხვების მიერ აშენებული სახლები, დამზადებული ვარიები, ავაზნები, ხის ჯამ-ჭურჭელი, მოქსოვილი და მოკაპიწებული გოდრები და თუ კასრ-გვარდები, სატრანსპორტო საშუალებანი თუ საოჯახო გარნიტური გამოიყენება თანამედროვე ყოფაშიც, როგორც უტყუარი დასტური შუბნელთა მდიდარი შინახელოსნური ტრადიციებისა. კეცებისა და ქოთნების საუკეთესო ოსტატებად ითვლებოდნენ აგრეთვე ქალებიც: ჰურიე ცეცხლაძე, დილფუზ ბოლქვაძე, ზოჰრა ბოლქვაძე, ფატი ფუტკარაძე და სხვები.

მოსახლეობის წარსული ყოფისა და კულტურის შესწავლის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ხალხურ ორნამენტებსა და ჩუქურთმის ტრადიციების გამოვლენას. შუბნის, წელათის, დარჩიძეების თუ საკრებულოს სხვა სოფლების ხალხური ორნამენტის შესწავლა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ოსმალური უღლის სიმძიმის მიუხედავად, ადგილობრივი მოსახლეობის „სულიერი და ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ხდებოდა ქართული სახვითი ხელოვნების მემკვიდრეობის ათვისებით“.³⁹ ქართული ჩუქურთმის მრავალი ნიმუშია გამოყენებული მუსულმანურ მეჩეთებზე, რომლებიც ქრისტიანული ტაძრების ნანგრევებზე ააშენეს, ან თვით ეკლესია გადააკეთეს მეჩეთად, მაგრამ ძველი ქართული ჩუქურთმები კვლავ გამოიყენეს შენობის შემკულობაში.⁴⁰ შუბნის საკრებულოს სოფლებში მეჩუქურთმეობის ნიმუშები შესრულებულია ხალხურ ავეჯზე, სახელდობრ, სკივრებზე. ორნამენტის ელემენტებს შეადგენს: რკალები, ნახევარკალები, პარალელური ხაზები, სამკუთხედები, რკალის ცენტრიდან გამომავალი

39 ჯ. ვარშალომიძე, ხალხური ორნამენტი მაჭახლის ხეობაში, სდსყ, VI, თბ., 1979, გვ. 98.

40 Лисовский В. Я., Чорохский край, Тифлис, 1887, стр.30.

სხივები, ასტრალური მნათობები და სხვა. ორნამენტში აუცილებელია სახეთა ერთფეროვნება და გამოყენებულია ქართული ორნამენტისათვის დამახასიათებელი ხერხები და მეთოდები, კლინდება კვეთილობის მაღალოსტატური ხელოვნება.

ქვაზე კვეთილობის ნიმუშებიდან აღსანიშნავია ბუხრის ქემერი, რომელიც მეტწილად ასტრალური და მცენარეული სიმბოლოებით იყო წარმოდგენილი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სოფ. წელათში რიზალი ფუტკარაძის ბუხრის ქემერი, რომელიც სახლის დაშლის შემდეგ დაიკარგა. ამასთან, ლითონის ღუმელმა ყოველდღიური მოხმარების სფეროდან თითქმის განდევნა ბუხარი და დაკნინდა კერიის როლი ტრადიციული რიტუალებისა თუ წესჩვეულებების დასუსტებასთან ერთად.⁴¹

მოსახლეობის კულტურის განვითარება, მისი ესთეტიკური მოთხოვნილებები მჭიდროდაა დაკავშირებული დეკორატიული ქარგვისა და ქსოვის ტრადიციებთან. რთვა, ქსოვა თუ ქარგვა ყველა ქალს, უპირატესად კი გასათხოვარს უნდა სცოდნოდა. ეს აისახა წეს-ჩვეულებებშიც. ახალდაბადებულ გოგონას ხელს შეახებინებდნენ ხერტალზე, წინდის ჩხირზე და ქარგვა-ქსოვასთან დაკავშირებულ სხვა იარაღებზე, რათა ახალშობილს ხელსაქმისადმი სიყვარული დაჰბედებოდა. ხელსაქმე შუბნელთა მეტყველებაში, „ხელაქმარის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. შუბნელ გოგონას ამ საქმის არცოდნა სირცხვილად ეთვლებოდა და მისი ცოდნა გათხოვების ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობა იყო. შემთხვევითი არაა, რომ საპატარძლოს ქმრის ოჯახის წევრებისა თუ ნათესაებისათვის მის მიერ მოქსოვილი წინდები უნდა ერუქებინა.

ტომამშეთელი ისკენდერ და შვეკეთ ფუტკარაძეების, წელათელი ზექერია ფუტკარაძის და სხვათა ოჯახებში ბოლო დრომდე იყო შემონახული ჭახრაკი, საფრექო (საფეიქრო), საჩეჩელი და ა. შ. ამასთან იყო დაკავშირებული მატყლის და შესაბამისად მარჩენალი ცხვრის ფასი. დარჩიძეების, იაკობაურის, წელათისა თუ სხვა

41 ე. დავითაძე, სოფლის აღმაშენებელი, თბ., 1985. გვ. 20.

სოფლების მრავალი ოჯახის კედლებზე დღესაცაა „ხალები“ (ხალიჩები), რომლებიც ხარისხითა და სილამაზით აზერბაიჯანულ ხალიჩებს არ ჩამოუვარდებიან. მაღალი საფეიქრო ტრადიციების მანიშნებელია: დღემდე შემორჩენილი სექვზე გასაგები ქილიმები მრავალფეროვანი და მრავალსახოვანი შემკულობით, რომლებიც შინაარსობრივად ხეზე შესრულებული ორნამენტების მსგავსია. მასზე გამოსახულია ასტრალური სიმბოლოები, მზებორჩხალა, გეომეტრიული ფიგურები, ზოომორფული თუ ანთროპომორფული სიმბოლიკა. მცენარეულ სახეებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სიცოცხლის ხის მოტივს. ხშირადაა გამოსახული ვაზის მტევნები, მწვანე ფოთლები, ყვავილები, ირმის გამოსახულება, ცხენი, კურდღელი, ჩიტი და ა. შ. ამ საქმის საუკეთესო მცოდნეებად ითვლებოდნენ: ნათელა, სინარ, ჰუნქერ ფუტკარაძეები, სენო ვაშაყმაძე (წელათიდან); მერიემ, სუნდუს და ნასიე ფუტკარაძეები, გულესერ ჯუმუშაძე (შუბნიდან); სენო, პაწკო, მინური, ნურიფე ფუტკარაძეები (ტომაშეთიდან); მეხფულე და მერიემ ებრალიძეები (იაკობაურიდან), ზეჟიე ქიძინიძე (კობალთიდან); ფატმან ფუტკარაძე (ერდვათიდან), ფერიდე, სენო და ასიე ბოლქვაძეები (ქუთაურიდან), ასიე და გული ბერიძეები, სუთო და ნათელა ცეცხლაძეები, ბეჰიე სირაძე (დარჩიძეებიდან) და მრავალი სხვა.

შუბანში ზოგიერთ სახნავ თუ სათიბ ფართობებს „არ უდგება“ გზა, ამიტომ ტვირთი აქაურ გლეხკაცს ზურგით უნდა მიეტანა. ბამბისა თუ აბრეშუმის შეძენის საშუალება მას არ ჰქონდა, ამიტომაც ცაცხვის ხის ქერქისაგან წნავდა სატვირთო თუ საქონლის ბაგაზე დასაბმელ თოკს, ხარ-მარხილის სათრევად კი დათვის ტყავისაგან დაწნულ-დაგრეხილ თოკს, ხოლო ქონისაგან საპონს ამზადებდა. საპნად გამოიყენებოდა აგრეთვე: „ალოტი“ – განსაკუთრებული თვისებების ქვა, რომელსაც მთა ჩირუხში მოიპოვებდნენ.

მწირ ბუნებას შეჭიდებული მთიელი იძულებული იყო ცხოვრების გასაადვილებლად ორიგინალური ხერხები მოეგონებინა. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ნავთისა და ნაფტალინის ნაცელად კვარის გამოყენება, განსაკუთრებით კი საღებავების დამზადება.

საღებავებს ამზადებდნენ თხმელის გულგულის, ნაცრისა და ქარაქოზისაგან. თხმელის ხეს ქერეჭს//მერქანს აცლიდნენ, ლორწოვან შრეს გულგულს ფხეკდნენ და აგროვებდნენ, შემდეგ აადულებდნენ და კლდეებზე მოკიდებულ ხორკლიან მასას – ქარაქოზს უმატებდნენ. ქარაქოზი წყალში გახსნის შემდეგ ფერს ღებულობდა. ფერის გასამაგრებლად ამ მასას დულილისას თანდათან ურევდნენ ნაცარტუტას. თუ ყვითელი ფერის მიღება სურდათ, მურყნის გულგულს დაამატებდნენ, თუ წითელისა – „ქარაქოზის“ დოზას ზრდიდნენ, წაბლის ფერის მისაღებად ნიგვზის წენგოს ურევდნენ და ა. შ. ერთხელ შეღებილი ქსოვილი ბოლომდე გაუხუნებლად ინარჩუნებდა ფერს. საღებავის მიღების აღნიშნული წესი აღწერილი აქვს ე. დავითაძეს.

განხილული მასალები ქართული ხალხური შინამრეწველობისა და ხელოსნური წარმოების შესწავლას ამდიდრებენ საინტერესო ეთნოგრაფიული მონაცემებით.

თავი III

მათრიალური კულტურა

დასახლების სტრუქტურა

აჭარის მთიანეთის სოფლები ჯგუფ-ჯგუფად გაფანტული სახლებისაგან შედგება. მათ ერთმანეთთან აკავშირებდა საერთო ადმინისტრაცია და სამლოცველო (ჯამე). დასახლების ასეთივე ტიპი დამახასიათებელია შუბნის საკრებულოში შემავალი სოფლებისათვისაც, რაც წარმოადგენს ძველი განსახლების ტიპს და განპირობებულია ადგილმდებარეობის ტოპოგრაფიული თავისებურებებით. სწორედ ამიტომაც, რომ სოფლები გაშენებულია ხეობების გასწვრივ და სახლების ცალკეული ჯგუფების სახითაა

წარმოდგენილი.⁴² როგორც ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ისე ლიტერატურული წყაროებით დგინდება, რომ მთიან აჭარაში დასახლების ძირითადი ერთეული სოფლების ცალკეული ჯგუფების გაერთიანებას წარმოადგენდა. აღნიშნული დებულება განავითარა პროფესორმა ა. რობაქიძემ დასახლების ფორმათა საკითხების კვლევისას.⁴³

შუბნის საკრებულოს სოფლების, კერძოდ, დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურის საკითხები შეისწავლა ვლ. მგელაძემ.⁴⁴ მკვლევარი აღნიშნავს, რომ მდ. ჩირუხისწყლის აუზი სამი თემისაგან შედგებოდა: მირატის ხევი, სოლიხევი და შუბანის ხევი. საკუთრივ დარჩიძეები მრავალგვარიანი სოფელია და რამდენიმე უბანს მოიცავს: ეჩვათი, ნეგვაური, უგლოძირი, პიპირები, კოდიწყალი, ჯამიკარი, ჭედლიანთი, სერი, ბუხრისწყალი, დუდიასნები, ნავაზნები, ნაშვევი, იფნისერი (ოფოყანა), გოგოლაური, ნაწისქილები, თელაძირი (კირიღელე), მთისუბანი (ციხისუბანი, ყალაიბონი), თელები, ჭოჭი, ბაბელეთი. დარჩიძეებში დარღვეულია უბნების მონოგენურობა, თუმცა შუბნის საკრებულოს სხვა სოფლებში, მაგალითად, ტომაშეთში, წელათში, იაკობაურში და სხვაგან ეხვდებით ძირითადად მონოგენურ უბნებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ დღეისათვის ზოგიერთი გვარი არ არის ამა თუ იმ პიროვნების წარმომავლობის ადეკვატური ამსახველი, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

უბნების ნაწილი ძველია, ზოგიერთი კი წარმოქმნილია მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდის ნიადაგზე. მაგალითად, ტომაშეთში თავდაპირველად დასახლებული ყოფილა საკუთრივ ტომაშეთი, ხოლო გაღმა ტომაშეთი//ყიშლა და საწუმში შედარებით უფრო გვი-

42 გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ., 1995, გვ. 56.

43 აღ. რობაქიძე, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრ., ტ. I, ბათ., 1960, გვ. 16.

44 ვ. მგელაძე, სოფ. დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის, ბსკი შრ, ტ. II, ბათ., 1962, გვ. 113-120.

ანაა დასახლებული. სოფელ დარჩიძეებში თავდაპირველად დასახლებული ყოფილა: ნეგვაური, პიპირები, კოდიწყალი, ჯამიკარი, ჭედლიანთი და დუდიასნები. ამ უბნებში მაღალია დასახლების სიმჭიდროვის კოეფიციენტიც. დანარჩენი უბნები კი გვიანაა გაჩენილი. მაგ. უბანი სერი 117 წლის წინ გადაქცეულა დასახლების ერთეულად. თელაძირი 55 წელია გაშენდა; თელები – 51; ნაშეებში 50 წლის წინ დასახლებულან პირველად; ერვათი – 45-50 წლის უკან, ნავაზნებში – 70-75 წელია; ჭოჭში, იფნისრში და ნაწისქვილებში 50-55 წელია და ა. შ. ასევეა სხვა სოფლებშიც; წელათში ფუტკარაძეების უბანი შედარებით ახალია, საწუშში დასახლებულ პუნქტად გადაიქცა ახლო წარსულში და ა. შ. აღნიშნულ უბნებში შეიმჩნევა ძველი ნასახლარების ნაკვალევი და მატერიალური კულტურის ნაშთებიც.

მთიანი აჭარის სოფლების კომლთა რაოდენობა საშუალო სიდიდისაა. საშუალო სიდიდისაა სოფელი დარჩიძეებიც, ხოლო შუბნის საკრებულოში შემავალი სხვა სოფლები – კობალთა, ქუთაური, იაკობაური, საკუთრივ შუბანი, ვაკე, ტომაშეთი, წელათი – უფრო პატარაა და კომლთა საშუალო რაოდენობა 15-30 ერთ. მერყეობს. სხვადასხვაა უბანთა შორის კომლთა რაოდენობა და იგი 1-5 ერთეულის ტოლია. მაგალითად „პაჯოსნების“ უბანი სოფელ წელათში დღეისათვის 4 კომლს აერთიანებს, ზემოვრების უბანი – ტომაშეთში 3 კომლს ითვლის, „სერზე“ (დარჩიძეების უბანი) 1 კომლია დარჩა და ა. შ. თუმცა ზოგიერთ უბანში კომლთა რაოდენობა 10-15 ერთეულს შორის მერყეობს. საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ: ნეგვაური, ნაშეები, ჯამიკარი (დარჩიძეების უბანი) და ა. შ.

1879 წლისათვის სოფ. დარჩიძეებში ყოფილა 103 მცხოვრები (30 კომლი). მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში ზ. ჭიჭინაძის მიერ შეკრებილი მასალით ამ სოფელში 40 კომლი ითვლებოდა, ხოლო პირველ მუქაჯირობაზე 5 კომლი გახიზნულა.⁴⁵ ელ. მგელაძის მი-

45 ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმან ქართველთა საქართველო, თბ., 1904, გვ. 30. მისივე ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში, თბ., 1914, გვ. 129.

ერ შეკრებილი მასალებით ირკვევა, რომ დარჩიძეებში იმავე საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ცხოვრობდა 100-მდე კომლი, რომელთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად შემცირდა მუჰაჯირობის შედეგად.⁴⁶

კომლთა რაოდენობის შესახებ არსებული ადრინდელი სტატისტიკური მასალა ნაკლებ სანდოა, მაგრამ მაინც იქმნება სოფლის კომლთა რაოდენობის ზოგადი სურათი. განსხვავებული ვითარებაა დასახლების სიმჭიდროვის მიხედვითაც. ძველი და ტრადიციული უბნებისათვის (ნეგვაური, ჯამიკარი, პიპირები, ზედაწელათი, შუბანი, ვაკე და ა. შ.) დამახასიათებელია მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაღალი კოეფიციენტი – ვიწრო გასასვლელებითა და ქუჩებით, გვიან გაჩენილ უბნებში კი (სამოთქიები, საწუმპი, ერვათი და ა. შ.). პირიქით – სიმჭიდროვე დაბალია. შუბნის საკრებულოში შემავალი სოფლები ძირითადად მდინარის ნაპირზეა გაშენებული. მათზე აგებულია აგრეთვე წისქვილებიც. იგი რამდენიმე კომლის საკუთრებად ითვლება. არის საგვარეულო წისქვილებიც. სახნავი მიწები (ყანები) სოფლის ტერიტორიაზე მდებარეობს, ჭალები კი სოფლის გარეთ – მთის კალთებსა და ფერდობებზე. აქაური სახნავი მიწები ვერტიკალურ გეგმაშია წარმოდგენილი. სოფლები ერთმანეთს უკავშირდებიან მდინარე ჩირუხისწყლის ხეობაზე გამავალი ცენტრალური გზით (შარაგზა//მირიგზა). წარსულში მიმოსვლა ხდებოდა საურმე გზითა და საცალფეხო ბილიკებით.

შუბნის საკრებულოში შემავალი სოფლების გამაერთიანებელ ცენტრად ითვლებოდა დარჩიძეების ჯამე, მაგრამ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან სოფლებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა, „გარიგებულან“ და საკუთრივ შუბანში მეორე ჯამე აუგიათ. დარჩიძეების ჯამე – ამის შემდეგ თვით დარჩიძეებს, ტომაშეთსა და წელათს, ხოლო შუბნის ჯამე დანარჩენი სოფლების მოსახლეობას ემსახურებოდა. ყველა სოფელში და მის ცალკეულ უბნებშიც კი იყო ადგილზე არსებული „წყაროები“, მაგალითად, გოგოლაურის წყარო, დაბლასნების წყარო და ა. შ.

46 ვ. მგელაძე, სოფ. დარჩიძეების დასახლების სტრუქტურისათვის, ბსკი შრ., ტ. II, ბათ., 1962, გვ. 117.

როგორც ითქვა, მთიან აჭარაში დასახლების ძირითადი ერთეული იყო სოფელი, მაგრამ განსახლების წესი, განსახლებული პუნქტების მორფოლოგიური და მეურნეობრივი ნიშნები იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ ძველად დასახლების ძირითადი ერთეული დასახლებული პუნქტების უფრო ფართო გაერთიანებას წარმოადგენდა.⁴⁷ დასახლების ადგილი, სახნავი მიწა, წყალი, ტყე, რაც ესაჭიროება ნორმალურ მეურნეობრივ საქმიანობას, ამ გეოგრაფიული ერთეულის ფარგლებს შიგნითაა მოქცეული. საცხოვრებელ და მეურნეობრივ პირობათა ეს ბუნებრივ-ტერიტორიული მთლიანობა არის შუბნისა და მასში შემავალი სოფლების (იხევე, როგორც საერთოდ აჭარის მთიანეთში) დასახლების სტრუქტურისათვის ერთ-ერთი თავისებურება.⁴⁸

შუბნის საკრებულოს სოფლების განლაგება ატარებს ტერასობრივ ხასიათს, განსახლება ხაზოვანია და მისდევს სერებს. ეხებოდა რა ამ საკითხებს, პროფ. ა. რობაქიძე აღნიშნავდა, რომ დასახლების აღნიშნული ფორმის ბუნებრივი პირობა რელიეფის მკვეთრი დასერილობაა, მთავარი მიზეზი კი დასახლების საკარმიდამო ფორმა უნდა იყოს. მისივე განმარტებით, მთა აჭარის დასახლების ერთეული სტრუქტურულად რთულ კომპლექსს წარმოადგენს და უძველესი ფენის მიხედვით განეკუთვნება ხევის ტიპს.⁴⁹ დარჩიძეების მაგალითის მიხედვით – იგი თემს წარმოადგენდა, ხოლო მისი უბნებად დანაწილება (ჭედლიანთი, ბაბელეთი, სერი და ა. შ.) განვითარების იმ საფეხურს ასახავს, როცა თემში შემავალი ერთი დასახლებული პუნქტი იქცა სოფლად, რომელიც ცალკე უბნებად დაიყო.

მთიან აჭარაში დასახლებული პუნქტების სახელწოდებათა უმრავლესობა დაკავშირებულია ადამიანის გვართან ან სახელთან.

47 აღ. რობაქიძე, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრ., ტ. I, ბათ., 1960, გვ. 13.

48 იქვე, გვ. 17.

49 იქვე, გვ. 15.

(მეკეიძეები, ბალაძეები, იაკობაური, გეგელიძეები და ა. შ.), მაგრამ ხშირად ამგვარად ნაწარმოები სახელწოდების სოფელში სათანადო გვარის არც ერთი ოჯახი არ ცხოვრობს. ასეა სოფელ დარჩიძეებშიც, სადაც დღეისათვის არც ერთი დარჩიძე არაა. ეხებოდა რა აღნიშნულ ეთნოგრაფიულ ფაქტს, პროფ. ა. რობაქიძე ამ გარემოებას ხსნილი მოსახლეობის ინტენსიური ადგილმონაცვლობით და სამართლიანად მიუთითებდა, რომ დღეს მცხოვრები გვარების რიგი ოჯახები გენეალოგიით ადრე სხვა გვარს ეკუთვნოდნენ. სოფელში თუ უბანში ჩამოსახლებას, რა მიზეზითაც არ უნდა მომხდარიყო (ჩასიძება, შვილად აყვანა, ხიზნობა და ა. შ.) ეს, ხშირად ამ უბნელთა გვარის მიღება მოსდევდა. ეს მასალა გვაფიქრებინებს, რომ გვარის შეცვლა ამ შემთხვევაში ნაკარნახევი იყო ტერიტორიული თემისათვის დამახასიათებელი ნორმებით მისი განვითარების ადრინდელ საფეხურზე. ეს ნორმა მიზნად ისახავდა იმ კონფლიქტის თავიდან აცილებას, რომელთა გარდაუვალობა ტერიტორიული თემისათვის დამახასიათებელი პოლიგენური დასახლების ჩამოყალიბების პროცესში გვარისა და თემის ინტერესების წინააღმდეგობებით იყო პირობადადებული. გვარის გამოცვლის აღნიშნული პრაქტიკა ჩასიძების შემთხვევაში ამ შორეული ტრადიციის რემინისცენციას წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, თუ რა კონკრეტული მიზეზებით არის გამოწვეული აჭარული დასახლების ეს მორფოლოგიური ნიშან-თვისება, ჩვენ მას ფიქტიურ მონოგენურობას ვუწოდებთ.⁵⁰ აღნიშნული მოსაზრება არ გამოირიცხავს ფაქტიური მონოგენური დასახლების არსებობასაც. მაგ. წელათის ერთ-ერთი უბანი ზედაწელათი – ფაქტიური მონოგენური დასახლებაა.

ამრიგად, შუბნის საკრებულოს სოფლების დასახლების ძირითადი ნიშნებია: დასახლების მაღალი სიმჭიდროვე, კომლთა – საშუალო, ზოგან კი მცირე რაოდენობა, რთული სტრუქტურა, რაც სოფლების უბნებად დაყოფას გულისხმობს, აგრეთვე დასახლების საკარმიდამო ფორმა და ტერასობრივი განლაგება.

50 ა. რობაქიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 17-18

საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, როგორც მატერიალური კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, ყოფის სხვა ელემენტებთან ერთად გარკვეულწილად ახასიათებს ხალხის მეურნეობრივ საქმიანობას, სოციალურ ყოფას, სამშენებლო ხელოვნებასა და მასთან დაკავშირებულ სპეციფიკურ თავისებურებებს. ეს ითქმის ქართული ხალხური საცხოვრებელი კომპლექსის შესახებაც. მკვეთრად გამოვლენილი ხეობები ვერტიკალური ზონალობის პირობებში ხელს უწყობდა შიგაეთნიკური სტრუქტურების განვითარებას, საკუთრივ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოლქების წარმოქმნას და შესაბამისი ეთნოგრაფიული ჯგუფების ჩამოყალიბებას. მართალია, ამა თუ იმ რეგიონის საცხოვრისი ხასიათდება ლოკალური სპეციფიკით, მაგრამ ზოგადეთნიკური ტოპოლოგიური ერთობლიობის ფარგლებს არ სცილდება და ერთი ეთნოსის ნიშან-თვისებას შეადგენს. სწორედ ამან განსაზღვრა ქართული საცხოვრებელი კომპლექსის მრავალფეროვნება მათი ტიპოლოგიური ერთიანობის პირობებში.⁵¹

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აჭარული საცხოვრისი, რომელშიც ნათლად ვლინდება როგორც ლოკალური სპეციფიკა, ისე მისი ზოგადქართული ბუნება. მთიან აჭარაშიც კი შედარებით პატარა ტერიტორიაზე ფიქსირებულია საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა მრავალი სახეობა,⁵² რომელთა ანალიზი კიდევ ერთხელ

51 ა. რობაქიძე, რედაქტორისაგან; ჯ. მიქელაძე, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათ., 1982, გვ. 3.

52 იხილეთ: გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ., 1995. თ. საზოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985; დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ., 1987; ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფ., 1913; ი. ადამია, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება აჭარაში, თბ., 1956; ა. რობაქიძე, დასახლება და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, თბ., 1967; ვ. ჩიქოვანი, ზემო აჭარული სახლი, ბსკი შრ., I, ბათ., 1960; ჯ. მიქელაძე, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათ., 1982 და სხვა.

ადასტურებს, რომ იგი თავისი ძირითადი თავისებურებებითა და ეთნოსპეციფიკური ნიშნებით წარმოადგენს ზოგადქართულის ლოკალურ ვარიანტს.

საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების, ასევე ზოგიერთი საკარმიდამო კომპლექსის გენეზისზე გაელენას ახდენდა მისი რელიეფი, კლიმატი, ფლორა და ფაუნა, საერთოდ, გეოგრაფიული მდებარეობა და ბუნებრივი პირობები. შუბნელი თუ კობალთელი, წელათელი თუ ტომაშეთელი გლეხკაცი საცხოვრებელი სახლის მშენებლობის დაწყებამდე ადგილს შეარჩევდა. რაც მთავარია, სამოსახლო ადგილი არ უნდა ყოფილიყო მეწყერსაშიშ ზონაში, მდინარის კალაპოტთან ახლოს, გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო გზასთან, სასმელ წყალთან თუ სახნავ-სათეს მიწებთან სიახლოვე და ა. შ. სამოსახლო ადგილი აუცილებლად ტყის საფარი ზოლით უნდა ყოფილიყო დაცული, სადაც ხის მოჭრა ითვლებოდა მიუტევებელ ცოდვად, დანაშაულად. სოფლის საერთო ტყეში კი სამასალე თუ საშეშე ხე წინასწარ უნდა დაესაკუთრებინა, რისთვისაც ხეს ადებდნენ საგანგებო ნიშანს – თავჯს. იგი საგვარეულო ნიშანი იყო. ეთნოგრაფიულმა ყოფამ თავის არსებობა დღემდე შემოგვინახა. მაგ. სოფ. დარჩიძეებში სირაძეების გვარს თავჯად ჰქონდათ სამკუთხედი, ჯაფარიძეებს – სამი პერპენდიკულარული ხაზი, ფუტკარაძეებს – ერთ ნამგლისებრი ნაჭდევი, ვაშაყმაძეებს – ტეხილი ხაზები და ჯვარი და ა. შ.

სამოსახლო ადგილის ვარგისიანობის დასადგენად მონიშნულ ადგილებზე ქვას დადებდნენ. თუ ქვეშ ჭიანჭველა დაიბუღებდა, ადგილი ვარგისიანად ითვლებოდა. ამით ადამიანი ადგილის სიმშრალეს ამოწმებდა, ნოტიო და სველ ადგილში ჭიანჭველა არ დაიბუღებდა.

სამოსახლო ისე იგეგმებოდა, რომ საცხოვრებელი ნაგებობა აგებულიყო მიფერდებულ ადგილას მდებარე ნაფუძარის თავში. საძინებელი ოთახები მზისკენ იყო მიმართული, ხოლო ახორის სანარწყული – ნაფუძრის თავისაკენ. საცხოვრებლის ასეთი განლაგება ხელს უწყობდა სახნავი მიწის ნაკელწყლით//ნეხეწყლით განოყიერების აქაურ წესს.⁵³ სახლის მშენებლობას იწყებდნენ კვი-

⁵³ ჯ. მიქელაძე, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათ., 1982, გვ. 18.

რას. ეს დღე ბედნიერების მომასწავებლად ითვლებოდა. საძირკველში//ბინებში, რომელიც წარმოადგენდა ოთხივე კუთხეში ჩაწყობილ დიდრონ ქვებს, საქონლის ბეწვსა და ფულს ჩაყრიდნენ, რაც ითვლებოდა „ახორში კუდიანების//საქონლის, სახლში ფულიანობისა და ბარაქიანობის სიმბოლოდ. აქ დღესაცაა შემორჩენილი დალოცვა – „ღმერთმა სახლში ქუდიანი და ახორში კუდიანი ნუ მოგაკლოსო.“

სამასალე ხეს ჭრიდნენ საერთო სარგებლობის ტყეში ზამთარში ან შემოდგომაზე, რადგან ხალხური გამოცდილებით წლის ამ დროს ხეში წყალი გამომშრალი იყო, მისგან დახერხილი ფიცარი არ დაირკილებოდა და მზეზე მოწითალო ფერს მიიღებდა. სამასალე ხე „უროკო“ ან „ნაკლებროკიანი“ უნდა ყოფილიყო. თუ არ ხერხდებოდა მისი გამოტანა, ადგილზე დახერხავდნენ ნადით. ნადში მონაწილეობაზე უარის თქმა სირცხვილად ითვლებოდა.

სამშენებლო მასალის დასახერხად მოაწყობდნენ სპეციალურ „ისკელეს“, მასზედ დაამაგრებდნენ მორს, წარნაქიანი ძაფით „ჩირფს“ (სწორ ხაზს) გაავლებდნენ//დაარტყამდნენ და ხერხავდნენ. ასევე ხდებოდა საყავრე ხის შერჩევა. ასეთი ხე „კარგად უნდა გახლენილიყო“. გახდილ ყავარს გახმობის შემდეგ მარხილით მოიტანდნენ სამშენებლო ადგილზე. ყავრის საუკეთესო მხდელები იყვნენ: წელათელი ზექერია ფუტკარაძე, ტაშტან ვაშაყმაძე, ტომაშეთელი ახმედ ფუტკარაძე, დარჩიძეებელი ბექირ აბაშიძე, ემინ ცეცხლაძე, ხასან ცეცხლაძე, ისკენდერ ბერიძე, ისკენდერ სურმანიძე, მემედ და მუხო სირაძეები და სხვ.

სახლის დახურვამდე სახურავზე წითელ ბაირაღს//დროშას აღმართავდნენ, რითაც აცნობებდნენ სოფელს ახალი კომლის მომატებას.

საცხოვრებელი სახლის პირველი სართული – საქონლის სადგომი ახორისა და ახორიჰავლისაგან შედგებოდა. ახორს შუაში ჰყოფდა სანარწყალი, რომელიც ბოლოვდებოდა ნაკელის გასაყრელი სარქველით – სანათურიით. იგი ღამეში, ზოლო სიცივეში დღისითაც იხურებოდა. საქონლის სადგომი შიგნითა კიბით უკავშირდებოდა მეორე სართულს, რათა ადამიანს ყოველთვის ჰქონოდა ახორთან კავშირის შესაძლებლობა.

შუბნელთა საცხოვრებელი სახლის უმთავრესი ნიშანი იყო შუა დერეფანი//პავლი, რომლის ორივე მხარეს იყო განლაგებული ოთახები. მკვლევარი ჯ. მიქელაძე პავლის//შუა დერეფნის გაკეთების აუცილებლობას ოჯახის გაყოფის შემთხვევაში საცხოვრებელი სახლის განაწილების, „შუაზე გახერხვის“ შესაძლებლობით ხსნის.⁵⁴ ამას ასეთივე ახსნა აქვს ხალხურ გადმოცემებშიც. გახერხვის შემდეგ ჩამოხერხილ ნაწილს ნაფუძარში ან სხვაგან გადაიტანდნენ. ასეთ სახლს „ცალპირა სახლი“ ერქვა.⁵⁵

აჭარელთა ყოფისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით გამოირჩეოდა ხაჯი ფუტკარაძის სახლი და კარმიდამო შუახევის რაიონის სოფელ წელათში (აღწერა მკვლევარმა ჯ. მიქელაძემ). იგი წარმოადგენდა „ერთიანობის სახლს“, რომელიც შემდგომში ერგო ხაჯის შვილიშვილს ღურსუნ ომერის ძე ფუტკარაძეს. გაყოფა-განაწილების შემდეგ ფუტკარაძეები დასახლდნენ ერთ ვერტიკალურ ზოლში, რომლის ზემოთ არის ფუტკარაძეების//პაჯოსნების უბნის საფარი ტყე. სახლი ორსართულიანია, დგას ქვის „ბინებზე“, აშენებულია ნაძვის ხის მასალისაგან. პირველ სართულზე არის ახორი: იგი შედგება შესასვლელის, პავლისა და ორი თანაბარი ზომის ახორისაგან. პავლი ერთ მხარეს გატიხრული იყო წვრილფეხა საქონლისათვის. ახორის მარცხენა ნაწილში შემოჭედილი იყო „სახბოერე“. ორივე ნაწილში დაგებულია ზღვე, რომლის შუა ნაწილში იყო ნაკელის გასაყრელი სანარწყალი. ახორს ჰქონდა პატარა სარკმელი. საცხოვრებლის მეორე სართული შედგებოდა 5 ოთახისაგან, რომლებიც შუაზე პავლით იყოფოდა. პავლის//დერეფნის ბოლოში იყო პატარა ტანთრაფა//აივანი, რომლის მარცხენა მხარეს იყო საპირფარეშო. სახლს ჰქონდა აგრეთვე აივანი მეორე მხრიდანაც. აივნის ორივე ბოლო პირველ სართულს უკავშირდებოდა კიბით. დერეფნის მარცხენა მხარეზე იყო სამი ოთახი: საკუთრივ „სახლი“ – შედარებით დიდი ოთახი, რომელიც საოჯახო

54 ჯ. მიქელაძე, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათ., 1982, გვ. 32.

55 ა. რობაქიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23.

ყოფის ცენტრს წარმოადგენდა. „სახლს“ აქვს ჰავლიდან შესასვლელი და დიდი ბუხარი, რომლის ორივე მხარეს დატანებულია სათავსოები. ერთ მხარეს ტანის დასაბანი პატარა კუთხეა გამართული, მეორე მხარეს კი მუსანდარა – ლოგინის შესანახი. სიგრძეზე კედლებს ორივე მხარეს გასდევს „სეკვი“ – ხის დაბალი ტახტი, რომელზეც დაგებულია ქილიმები. სეკვი განკუთვნილია ოჯახის უფროსებისათვის, აქვე კეთდება საჭმელიც. სეკვზე იძინებენ მოზარდი ბავშვებიც.

„სახლის“ (უფროსების ოთახის) გვერდით არის ოლა-ოთახი ახალდაქორწინებულთათვის ორი პატარა ფანჯრით. შემდეგი ოთახია ქილერი//სავსტურე – პროდუქტების შესანახი, პატარა სარკმლითა და თაროებით (კედლის გასწვრივ).

აივნის მარჯვენა მხარეს განლაგებული იყო სამი ოთახი. შუა ოთახი განკუთვნილი იყო სტუმრის მისაღებად, ხოლო მარჯვენა და მარცხენა მხარეს იყო საზამთრო – ბუხრიანი და საზაფხულო – უბუხრო ოლა.

ადრე სასტუმრო ცალკე შენობას წარმოადგენდა ბუხრითა და ორი სეკვით, აივნითა და კიბით გზის მხრიდან. მისი კარი ყოველთვის ღია იყო და სტუმარს დაუკითხავადაც, ნებისმიერ დროს შეეძლო ღამის გათევა. სტუმარმა აქ მოსაფირის, მოსაფერებელი ადამიანის სახელი დაიმკვიდრა.*

სახლს გზის მხრიდან ჰქონდა მოსავლელი ეზო – კარაპანი, სადაც ეწყობოდა შეშა და იქვე ხდებოდა მისი დახვეა-დაპობა.**

ტიპურია აგრეთვე დ. ფუტკარაძის საზაფხულო იაილა მთა ჩირუხში. იგი ჯარგვლის ხეებისაგან აშენებული ორსართულიანი ნაგებობაა. მოგრძო ოთხკუთხა ფორმის პირველი სართული შედგება შესასვლელი ჰავლისა და ორი ახორისაგან. ჰავლს შიგნიდან დატანებული აქვს ახორქვეშა – წვრილფეხა საქონლისათვის.

* სიტყვა „მოსაფირი“ თურქულიდან მომდინარეობს, მაგრამ მთიელებში მან „მოსაფერებლის“ შინაარსი შეიძინა.

** სახლი დაიშალა 70-იანი წლების ბოლოს დ. ფუტკარაძის შვილების სხვაგან ჩასახლების გამო.

მეორე სართული შედგება პავლის, საძინებელი ოთახის, ქილერის//სავესტურის (სარძიე) და ერთ კუთხეში განლაგებული ხელსაბანისაგან. ყველაზე დიდი ოთახია სახლი. მას გააჩნია შუაეცეხლი მიწაყრილიანი იატაკით. მიწაყრილის სისქე 70-80 სმ-ია და არ ქმნის ხანძრის გაჩენის შესაძლებლობას. სახლი დახურულია ყავრით.* იგი დღესაც არის მთა ჩირუხში – ხალხური სამშენებლო ტრადიციების უტყუარი დასტური.

საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი (ნალია, საბძელი, ფურნე, საქათმე და ა. შ.) ერთიანდება საკარმიდამო კომპლექსში. მცირემიწიანობა აიძულებდა მთიელ კაცს მაქსიმალურად აეთვისებინა საკარმიდამო კომპლექსი. მესაქონლეობის განვითარებამ, ასევე ხანგრძლივმა და ცივმა ზამთარმა განაპირობა საკარმიდამო კომპლექსის ვერტიკალურ ჭრილში განვითარება და საცხოვრებელი ნაგებობების ორსართულიანობა. იგი ქართული ხალხური საცხოვრისის ლოკალური ვარიანტია. ისლამმა მხოლოდ მცირეოდენი სახეცვლილება შეიტანა და ისიც ძირითადად ტერმინოლოგიას შეეხება. დაემატა მხოლოდ ხელისა და ფეხის დასაბანი „აბდესხანა“, ხოლო სახლის ზოგიერთი ნაწილის აღსანიშნავად გაბატონდა რამდენიმე არაქართული სახელწოდება, კერძოდ: მე-იდანობა, სავესტურე,** პავლი, ტანთრაფა და ა.შ. ძირითადი ტერმინოლოგია კი ქართული დარჩა.

ამრიგად, შუბნური სამოსახლო და საკარმიდამო კომპლექსი სრულყოფილად პასუხობდა სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით დაწინაურებული დასახლების ფორმას მაღალგანვითარებული საზოგადოებრივი ყოფით და საერთო დასავლურ-ქართული საცხოვრისის ერთ-ერთი ორიგინალურ სახეს განეკუთვნება, რომლის ერთ-ერთ სპეციფიკურ თავისებურებად ითვლება ახორისა და სანარწყალის ორიენტაცია და სახნავი მიწის „ნეხეწყალით“ გაპატივების პრაქტიკა.

* აღნიშნული სახლის აღწერა ეკუთვნის ჯ. მიქელაძეს.

** „სავესტურე“ თურქულიდან მომდინარეობს (სალმაქ) და „წველა“- „მოწველას“ უკავშირდება. „სალილ“ ნიშნავს ძროხის რძისაგან დამზადებულ კარაქს, ხოლო „სალმა იერ“ ძროხის მოსაწველი ადგილია.

ხალხური ტრანსპორტის ამა თუ იმ სახეობის განვითარება დამოკიდებული იყო ურთიერთდამაკავშირებელ გზებთან. შუბნელებს ადრიდანვე გააჩნდათ საგზაო კავშირ-ურთიერთობა მეზობელი სხალთისწყლის, უჩამბისწყლის ხეობებთან, მოსაზღვრე სოფლებთან. სახმელეთო გზებს შესაბამისი ეპოქის ნიშან-თვისება ატყვია. საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ შესაბამისი ტერმინები. გზა-პატარა//ბილიკი, ღარდო. მოხვეული გზა, მარხილის გზა, შოში გზა//მირიგზა//შარა-გზა და ა. შ. გზების შესატყვისი იყო საზიდი თუ სატრანსპორტო საშუალებებიც. შუბნის, კობალთის, დარჩიძეების, ტომაშეთის თუ სხვა სოფლების ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო აპირობებდა მთის პირობებთან შეგუებული ისეთი სატრანსპორტო საშუალებების გამოყენებას, როგორიცაა ციგა// ყელაი, მარხილი, ცალულელა მარხილი, თუში და ა. შ.

ხალხური სატრანსპორტო საშუალებების შესახებ დაიწერა არაერთი ნაშრომი, მათ შორის მონოგრაფიებიც, (მ. გეგეშიძე, ა. დავითაძე და ა. შ.)⁵⁶, სადაც მთიან აჭარაში გაერცელებული საზიდი საშუალებების შესახებაც არის საუბარი. ჩვენ მხოლოდ შუბნის საკრებულოს სოფლებში გაერცელებული ხალხური ტრანსპორტის შესახებ შეეჩერდებით, ამასთან აღვნიშნავთ, რომ იგი ტიპიურია საერთოდ აჭარის მთიანეთისათვის და ზოგადად ქართულის ადგილობრივ ვარიანტს წარმოადგენს.

ეთნოგრაფიულმა ყოფამ დღემდე შემოგვინახა დიდი ზომის მორებისა თუ სხვა საგნების გადასატანად მარტივი საშუალების — საგორავის გამოყენება ხის კეტის მოშველიებით. საგორავზე შემდგარ ხის მორს კეტებით უბიძგებენ წინ, პატარა ხეებს კი

⁵⁶ მ. გეგეშიძე, ქართული ხალხური ტრანპორტი, თბ., 1956., მისივე, წყლის ტრანპორტი დასავლეთ საქართველოში, მიმომხილველი, ტ. III, თბ., 1953; თ. ჩიქოვანი, ჭ. ნიკოლაიშვილი, ჭოროხზე ნაოსნობის ისტორიიდან, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. III, ბათ., 1958; ა. დავითაძე, ქართული ხალხური ტრანსპორტის ისტორიიდან, ბათ., 1983 და სხვა.

გორვა-სრიალით გადაიტანენ. მ. გეგეშიძის აზრით, ბორბალი წარმოშობილია მძიმე ტვირთის ქვეშ მოქცეული მრგვალი ხისაგან, რომელიც საგორავად იყო გამოყენებული.⁵⁷

შუბანში გავრცელებული ხალხური სატრანსპორტო საშუალებანი მაღალმთიანი აჭარის შესაბამისი კულტურის ელემენტის ანალოგიურია და პასუხობს ვერტიკალური ზონალობის მოთხოვნებს. თრევის პრინციპებზე აგებულ ხალხურ ტრანსპორტთან დამახასიათებელია: მარხილი, ცალუღელა მარხილი, თუში, ციგა//ყელა; გორვის პრინციპზე მომუშავე ტრანსპორტაგან კი ურემი გამოიყენებოდა.

თრევის პრინციპზე აგებულ საზიდრებს შორის, შუბნელთა სამეურნეო ყოფაში, წამყვანი ადგილი უჭირავს მარხილს. იგი ახლაც გამოიყენება თივის, შეშის, ჩალისა თუ ტვირთის სხვა სახეობის გადასატანად. მარხილით გადააქვთ აგრეთვე ბარგი საზაფხულო იაილებზე. მარხილი შედგება ორი საცურავის, უღელის, საცურავზე დასობილი ხის ფეხებისა და მარხილის უღელთან დამაკავშირებელი გადაჯვარდინებული ხეებისაგან, რომელზეც ურემი მაგრდება ღვედით. უღელის შუა ნაწილზე დასობილია 8-10 სანტიმეტრის სიგრძის წყვილი „კოტა//ჩივი“, რომელიც უღელს არ აძლევს იქით-აქეთ სრიალის საშუალებას, ხოლო უღელის ბოლოებში ორ-ორი „ტაპიკი//ტაბიკი“. „ტაპიკზე“ მაგრდება „აპეური“ – ხარის უღელში შესაბამელად. აპეურებად გამოიყენებოდა საქონლის კუდი, თხის ბეწვისაგან დაგრეხილი თოკი და საერთოდ „მაგარი თოკი“.

ციგა თავისი ხასიათით განსხვავდება მარხილისაგან. შუბანში მას „ყელასაც“ უწოდებენ. იგი ზამთრის საზიდი საშუალებაა. მარხილისაგან განსხვავებით ციგით ტვირთს ადამიანი ეზიდება. იგი გამოიყენება თივის, შეშის, ნეკერისა თუ ფიჩხის მოსატანად, ზამთარში ან ადრე გაზაფხულზე ციგით გააქვთ ნაკელი, თუმცა ნაკელის გასატანად უპირატესად ცალუღელა მარხილი გამოიყენება.

57 მ. გეგეშიძე, ქართული ხალხური ტრანსპორტი, თბ., 1956, გვ. 140.

თუში – გამოიყენებოდა ცივისა და მარხილისათვის მიუდგომელი ადგილებიდან ტვირთის გადასატანად. მას იყენებდნენ როგორც გაზაფხულ-ზაფხულში, ისე ზამთარში. თუში მზადდებოდა ნაძვისა თუ წყავის ტოტებისაგან. მასზე დააწყობდნენ ფიჩხს, ნეკერს, თივასა თუ შეშას, გაიტანდნენ გზამდე, შემდეგ კი ცივით ან მარხილით გადაიტანდნენ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში თუში ხალხური გადასაზიდო საშუალების სხვადასხვა სახეობას ერქვა.

ჩაცმულობა

გვიანფეოდალური საქართველოს აებედობამ, აჭარაში ისლამის მოძალებამ დიდი ზიანი მიაყენა ხალხური ჩასაცმელის ტრადიციულ ტიპს, რაც შეუნიშნავი არ დარჩენიათ მოგზაურ-მკვლევარებს. თ. სახოკია აღნიშნავდა: „აჭარელი ქალის ტანისამოსი თავისებურია. ზევიდან აცვიათ ქათიბის მსგავსი ხირხა ჩითისა, დაბამბული ან უბამბო, სეზონის მიხედვით. ხირხას ქვემოთ ატარებენ კაბას, კაბის ქვემოთ პერანგსა და მის ამხანაგს, ალისფერ ჩითისაგან შეკერილს. პერანგის ამხანაგი მეტად განიერია, მხოლოდ კოჭებთან ვიწროვდება, თავში თეთრი არშია აქვს გადაკერებული ზონჯრისათვის... თავზე შემოკრული აქვთ იაზმა, იმის ზემოთ თავის გარშემო ლეჩაქი, წინ სახეზე შემოკრული აქვთ სინათლის სანახავად თხელი მანდილი – ფეჩა. ყველა ამის გარეშე გადაფარებული აქვს თეთრი ჩადრი თავის დასამალავად, რათა მამათა სქესის წარმომადგენლებს, განსაკუთრებით უცხოელებს თავი არ დაანახონ“.⁵⁸ აღნიშნული ტანისამოსი ესთეტიკურ უგემოვნებასთან ერთად მოუხერხებელი იყო გამოყენებითი თვალსაზრისითაც, ხელს უშლიდა თავისუფალ მოძრაობაში, ასეთივე იყო შუბნელი ქალის ჩაცმულობაც.

მამაკაცის ჩაცმულობა კი აშკარად შეესაბამებოდა სოფლის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებს და ისლამის გავლენა აქ უფრო

58 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 245.

ნაკლებად იგრძნობოდა. შუბნის საკრებულოს სოფლების რელიეფის მკვეთრი დახრილობა ზღუდავდა ცხენის გამოყენების მასშტაბებს (თუმცა ცხენებიც ჰყავდათ) და აქაური კაცი ძირითადად ფეხით დადიოდა „აჰმელაგვერდში“, „გვერდახოში“, „თელებიწვერზე“ თუ სხვაგან. ტანისამოსიც ამ „გვერდების“ შესაბამისი მოთხოვნებით იყო შეკერილ-მოქსოვილი. შუბნელი მამაკაცის ტანისამოსი ტანზე მჭიდროდ „დამდგარია“. იცვამდა შალის ჩოხას, ჩოხის ქვემოთ – ზუბუნს (ბამბიანს – ზამთარში და ჩითისას – ზაფხულში). ზაფხულში იცვამდნენ აგრეთვე იელეგს (ზუბუნი სახელოს გარეშე). ფეხებზე იცვამდნენ მოქსოვილ ჭრელ წინდებს, წინდებზე კი ქალამანს. ქალამნებს კერავდნენ პირუტყვის ტყავისაგან. განსაკუთრებით ფასობდა კამეჩის ტყავი, რადგან მისგან შეკერილი ქალამანი უფრო მეტი გამძლეობით ხასიათდებოდა. მამაკაცის ჩაცმულობის აუცილებელი ატრიბუტი იყო აგრეთვე ყაბალახი.

დღეისათვის როგორც მამაკაცის, ისე ქალის ჩაცმულობა არ განსხვავდება ბარის მოსახლეობის სამოსისაგან. ყოფიდან თითქმის გაქრა ისეთი ელემენტები ჩაცმულობისა, როგორიცაა ყაბალახი, ჩადრი, ფეშტემალი. ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მატერიალური კულტურის ამ ელემენტის შესწავლას (ი. სამსონია). შუბნელთა სამოსის ზედაპირული შესწავლაც კი ნათელყოფს როგორც ლოკალურ თავისებურებებს, ისე მის ზოგადქართულ ბუნებას. თარგის დამზადების ტექნოლოგიის, ცალკეული კომპონენტების ფუნქციის, შემკულობის ხასიათისა თუ ბევრ შემთხვევაში ტერმინების მიხედვითაც იგი წარმოადგენს ქართული ტრადიციული ჩასაცმელის ლოკალურ ვარიანტს, რომელმაც ისლამური ზეგავლენის მიუხედავად არ შეიცვალა ქართული სახე.

ხალხური სამზარეულო

შუბნელთა კვების რაციონი განსაზღვრული იყო მეურნეობრივი პროფილით – მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების სიმბიოზური განვითარებით. ამიტომაც კვების სტრუქტურაში მნიშვნელოვან

როლს ასრულებდა მეცხოველეობის (რძის, ხორცეულის), ხორბლეულის, ბოსტნეულისა და ტყიური მცენარეულობის პროდუქტები,⁵⁹ რის შესახებაც საინტერესო მონაცემებს ვხვდებით ვახუშტი ბაგრატიონის გ. ყაზბეგის, დ. ბაქრაძის, მ. ჯანაშვილის შრომებში, მაგრამ შედარებით უფრო უხვი მასალაა თ. სახოკიას „მოგზაურობანში“.⁶⁰

შუბნელები რძისაგან ამზადებენ შემდეგი სახის პროდუქტებს: იალი//კარაქი, ყველი (მოშუშული, ჩლეჩილი), მაწონი, ღო, წუთხე ღო (მარილიანი ნაღული), ყურუთი, ნაღები და ა. შ. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ტექნოლოგიური წესების დაცვას საკვების გამძლეობისა და ხარისხიანობის შენარჩუნების თვალსაზრისით.

ცხიმიანობის მიხედვით პირველ ადგილზე იყო კამეჩის რძე. ზოგჯერ კამეჩისა და ძროხის რძეს ურევდნენ ერთმანეთში, რადგან „ჯამუშის რძიდან ყველი ჩათინად* ამოდისო“. იალი, ყველი, ყურუთი გათვალისწინებული იყო წლის განმავლობაში შესანახად, რომლებსაც ინახავდნენ მოკაბიწებულ გეარდაში.

იალი//კარაქი მიიღებოდა როგორც ნაღების//ყაიმალის, ისე გამოუხდელი მაწონისაგან. სულხან-საბას განმარტებით ნაღები არის „რძის მონაგები“⁶¹, მას ღებულობდნენ ორი გზით: მოაგროვებდნენ რძეს და რამდენიმე დღეს გააჩერებდნენ, რძე „მოიგდებდა“ ნაღებს, რომელსაც ხის დერგებში გადაიტანდნენ. ნაღებს ღებულობდნენ აგრეთვე „რძის გამოხდით“, თუმცა „რძის მაშინები“ შედარებით ახალი ტექნიკური მიღწევაა და ტრადიციულად ნაღების მისაღებად პირველი ხერხი გამოიყენებოდა. კარაქის მისაღებად

⁵⁹ ი. სამსონია, ხალხური სამზარეულო აჭარაში, სლსყ, XII, თბ. 1986, გვ. 78.

⁶⁰ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 134; დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ., 1987, გვ. 44; გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ., 1995, გვ. 62; Джанашвили М., Историко-археологический очерк гурин, чорохского бассейна и чанети, Батум и его окрестности, Бат., 1906, стр. 48; თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 147, 150, 155, 156, 159, 267.

* ჩათინად – ძნელად

⁶¹ სულხან-საბა, თხზულებანი, IV, 1965, გვ. 584.

ნალებს ჩაასხამდნენ ჰორიზონტალურ, გულამოღარულ ხის ჭურჭელში – ვარიაში, რომელიც თოკით იყო ჩამოკიდებული. ვარიას არხევდნენ იალის//კარაქის „მოსვლამდე“. ამ პროცესის დასაჩქარებლად ნალებში თბილ წყალსაც შეურევდნენ. კარაქს თავდაპირველი თვისებები, ხარისხიანობა რომ შეენარჩუნებინა და „დიდხანს შენახულიყო“, საგულდაგულოდ ირეცხებოდა. გარეცხილ კარაქს დაამარილებდნენ და ხის ჭურჭელში – გვარდაში ინახავდნენ. კარაქი მზილდებოდა აგრეთვე ნალების საგანგებოდ ჩასხმულ ჭურჭელში ლაფერის ან ხის კოვზის მორევის შედეგადაც.

კარაქის მისაღებად გამოიყენებოდა აგრეთვე გამოუხდელი, შემჟავებული მაწონიც (ზემოთ აღწერილი წესით). მაწვნიდან იალის მორევის//მოდლეების შემდეგ დარჩენილი სითხე დოს სახელითაა ცნობილი. იგი საუკეთესო გამაგრილებელი საშუალებაა. დოს მაღალ თვისებებზე მეტყველებს ერთი საინტერესო შემთხვევა: წელათელ ახმედ ფუტკარაძეს სტუმარი ეწვია ბათუმიდან. მასპინძელმა სხვა საჭმელებთან ერთად სტუმარს მაწონი მიართვა და მოიბოდიშა: „ამჯერად დოს ვერ მოგართმევ, ბაღიშებმა შემისვეს და აღარ დამჩა, შემდეგ ამოსვლაზე დოს ჭამით უნდა გაგბერო“. ეს ენამახვილობა ხაზს უსვამს დოს უპირატესობას „ცხიმიან, დანით გასაჭრელ“ მაწონთან შედარებით, რადგან ზომიერად ცხიმიანი დო, ცხიმიან მაწონთან შედარებით უფრო სასიამოვნოა და სასარგებლო ჯანმრთელობისათვის.

დიდი მოწონებით სარგებლობდა აგრეთვე მაწონი. გარდა იმისა, რომ იგი ერთ-ერთი ძირითადი საკვები პროდუქტი იყო, ამავე დროს ხალხურ მედიცინაშიც კჳონდა გამოყენება. მაგ: სიცხიანობის დროს, კუჭ-ნაწლავით დაავადებულთათვის, ანთებითი პროცესების საწინააღმდეგოდ და ა. შ.

შუბნელები დახელოვნებული იყვნენ ყველის დამზადებაშიც. ყველის მისაღებად ამზადებდნენ კვეთს საქართველოს სხვა კუთხეებში არსებული წესის ანალოგიურად.⁶² ხოლო ყველი მზად-

62 ი. სამსონია, ხალხური სამზარეულო აჭარაში, სლსკ XII, თბ., 1986, გვ. 82.

დებოდა როგორც თავმოხდილი, ისე თავმოუხდელი რძისაგან (გორჯოლო ყველი, ჩლეჩილი ყველი, მოშუშული ყველი და ა. შ.), რომელთა დამზადების ტექნოლოგია აღწერილი აქვს ი. სამსონიას ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში. რძის პროდუქტების დამზადების საუკეთესო სპეციალისტებად ითვლებოდნენ შერიფი, ქელეშ და ოსმან ფუტყარაძეები, ვეპბი ბაკურიძე, ზეპიე და სხვეფიე სურმანიძეები, გულაიშ და სუნდუს ცეცხლაძეები, ნასო, ფამბულ, გულშა და ალთუნ ბერიძეები, ზულეიხ ბოლქვაძე და მრავალი სხვა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ამ საქმის მაღალკვალიფიციური სპეციალისტის მიხრო ცეცხლაძის პროფესიონალიზმი, რომელიც წლების განმავლობაში უცვლელად მუშაობდა პროდუქტების გადამამუშავებლად მეცხოველეობის ფერმაში.

დოს გაწურვის შედეგად ღებულობენ ხაჭოს//ნადულს. ხოლო ხაჭოზე//ნადულზე ნაღების დამატებით მიიღებოდა ჩორათანი. დამარილებულ ხაჭოს – დოს უწოდებდნენ. ქართული ნადულის ავტორიტეტზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ იაპონიაში „ტოკიო ბოეკა“ დაიწყო ჩვენებური წუას//ნადულის წარმოება, რადგან ეს კერძი მხნეობისა და დღეგრძელობის წინაპირობაა.

ნადულის, სიმინდის ფქვილისა და მარილისაგან ამზადებენ ყურუთს. თ. სახოკიას თქმით „ყურუთი შინაურობაში სახმარია, ღარიბთა და ხელმოკლეთა საჭმელია“.⁶³ აჭარულის ანალოგიურია ფერეიდნელი ქართველების ყურუთიც.⁶⁴

შუბნელებში მიღებულია „მაწონის გაწურვა“, „გაწურული მაწონი“ ფართოდ გამოიყენება აქაურთა კეების რაციონში. განსაკუთრებით ზაფხულში, როცა საქონელი მთაში იყო გადარეკილი. ბარად დარჩენილებს მემთეური გამოუგზავნიდა გაწურულ მაწონს, რომელიც წყალში „გაილესებოდა“. ასეთი გალესილი მაწონი გამაგრებელი სასმელის ფუნქციასაც ასრულებდა.

რძისგან ამზადებდნენ აგრეთვე სხვადასხვა სახის კერძებს: ბორანს//მოხრაკულს (კარაქისა და ყველისაგან), ქალაჯოს* (ადუ-

63 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 155.

64 თ. ცაგარეიშვილი, ფერეიდნელები საქართველოში. თბ., 1981, გვ. 17.

* ქალაჯო – დოს კონჩოლი – პურის შეჭამადი, წვნიანი, სულხან-საბა, თხზ., ტ. IV, გვ. 212, 287.

ღებულის წუთზე დოს, მჭადის ნატეხების, კარაქის, ნიორისა და მარილისაგან), დოშორვას (ნადულში სიმინდის ფქვილს შეურევენ, აადულებენ და ურთავენ კარაქს, მარილს და ხახვს), მაწვნის შორვას//თხელდოშორვას (მაწვნის, სიმინდის ფქვილის, კარაქის, მარილის და მაწვნისაგან). დოშორვა „გამძლე“ კერძად ითვლებოდა და შორს სამუშაოზე მიმავალი ამ კერძს მიირთმევდა: „შორვა გაგყვება შორამდი, ფაფა კი – კარამდისო“ – იტყოდნენ აქაურები.

შუბნელთა კვების რაციონში განსაკუთრებულ ადგილს იჭერდა გევრეგი – (ნაღებში მოზელებილი სიმინდის ან პურის ფქვილი, რომელსაც აცხობდნენ კეცებში). სუთლი – (რძისა და ბრინჯისაგან), ხავიწი (მოდულებული ნაღებისა და სიმინდის ფქვილისაგან), დოღლიზინა (იაღის, ნადულის, ფქვილისაგან), ყველიზარჩო (კვერცხის, მჭადის ფქვილისა და კარაქისაგან), ჩილბური (კვერცხისა და კარაქისაგან) და ა. შ. პურის ფქვილისაგან აცხობდნენ პურის გევრეგს, ბიშს, ლეხუმს, აკეთებდნენ ფაფას (განსაკუთრებით ახალ მელოგინეთათვის), სინორს, ერიშტას,* მაკარინას და ა. შ. განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდა მრავალსართულიანი ქაში**, და კორკოტი, რომლებიც საქორწინო თუ საზეიმო სუფრისათვის აუცილებელ, სადესერტო კერძად ითვლებოდა და სუფრაზე მოთხოვნის საგანს წარმოადგენდა, რასაც ადასტურებს შემორჩენილი ლექსი, რომელსაც დედოფლის დადიანები ასრულებდნენ შესაბამისი ტონალობითა და კოვზების „ბრაზუნით“:

„მოიტანეთ ქაშ-კორკოტი, ჰევრი ჰარალეო,
ლამაზი გეყავს დედოფალი, ჰევრი ჰარალეო“.

* სოფ. დარჩიძეებში ისკენდერ ნურის ძე ბერიძის ოჯახში ბოლო დრომდე ქქონდათ შემონახული ერიშტის მოსაჭრელი, მისივე ნახელავი ხელსაწყო – ქავანი. იგი თამბაქოს საჭრელადაც გამოიყენებოდა.

** დარჩიძეებლებს დღესაც „ქაშიჭამიებს“ ეძახიან, რაც აქაურ სამზარეულოში ამ კერძის მნიშვნელობაზე მეტყველებს.

კორკოტისა და ქაშის საუკეთესო „არჩად“ ითვლებოდა დარჩიძეებელი თოფო ბერიძე, ჯონდო ცეცხლაძე, ოსმან ფუტკარაძე, ვეპხი ბაკურიძე, მიხრო ცეცხლაძე და სხვ.

კორკოტის მნიშვნელობაზე მეტყველებს ერთი ხუმრობა, რომელსაც ქორწილებში ჰყვებიან ხანდახან: თურმე ერთ ქორწილში სიძისათვის არ მიურთმევიათ კორკოტი და სიძემ დედოფლის ოდაში შესვლაზე უარი განაცხადა: ვინც კორკოტი ჭამა, დედოფალთანაც ის შევიდესო.

ფართო გამოყენება ჰქონდა ბოსტნეულისა და პარკოსანი მარცვლეულის კერძებს: განსაკუთრებით ლობიოს. წითელი ლობიოს ნახარშს ასმევდნენ კუჭ-ნაწლავით დაავადებულ ბავშვებს (ლობიო შეიცავს ცილების დიდ რაოდენობას).

ფხალეულისაგან: ფხალი, ფხალ-ლობიო, ბურტყილა, ჭინჭრის შორვა, დონდოლო, სკვანტილა, დვალურისა და ჭარბადელოს ფხალეული (გამოიყენებოდა სამკურნალოდაც), აჯორიკას წურვილი.

ხილეულისაგან: ხაპიშორვა, ბეთმეზი, წოწოქა, ფურუნჯი, ფურუნჯის წვენი (ხოშაო), ჩირი და ა. შ.

ხორცეულიდან: ყავრუმა, ძელის წენიანი, შემწვარი ხორცი...

თითოეული კერძის უკან ჩანს ხალხის თავისებურებანი, ბუნებრივ-კლიმატური გარემო, ყოფა და კულტურა, ხალხს კარგად ესმოდა ამა თუ იმ რაციონის ავ-კარგიანობა და მისი გავლენა შესაბამის ლოკალურ გარემოს შეგუებულ ორგანიზმზე. სწორედ ამიტომ გამოირჩეოდა მთიანი აჭარა, საკუთრივ შუბანი ხანდაზმულთა სიმრავლით. ჩამოვთვლით ზოგიერთს: წელათელი ტაშტან ვაშაყმაძე, ზექერია, დურსუნ და მუნთაპა ფუტკარაძეები, ტომაშეთელი სულო და ყაია ფუტკარაძეები, დარჩიძეებელი: ალი, ზექია, ეშრეფ, მუხო და ზოხრა სურმანიძეები, გულფეთ ფუტკარაძე, სუნდუს ცეცხლაძე, ისკენდერ ბერიძე და სხვები.*

შთამომავლობით შეთვისებული ცოდნა-გამოცდილების მეშვეობით გლეხი აკვირდებოდა ამა თუ იმ საკვების ავ-კარგიანობას

* ცნობები მოგვაწოდა ნ. ცეცხლაძემ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

ორგანიზმის ჯანმრთელობისათვის. ტრადიციული კერძები ზომიერად ამარაგებდა ადამიანის ორგანიზმს ცილებით, ცხიმებით, ნახშირწყლებით, სახამებლით, უზრუნველყოფდა კვების მაღალკალორიულობას, რაც სიცოცხლის გახანგრძლივების ერთ-ერთი წინაპირობა იყო.⁶⁵

სამწუხაროდ, შუბნელთა სუფრაზე ნაკლებად შეხედებით ზოგიერთ ტრადიციულ კერძს, შეინიშნება „სტუმრის გემოზე“ სუფრის გადაკეთების ტენდენცია, რაც არ არის მოსაწონი. პირიქით, სტუმარი თვითონ უნდა შეეგუოს მასპინძლის სუფრას. ხალხური კულინარია ერის საგანძურია და მასზე ზრუნვა თითოეულის მოვალეობაა.

თავი IV

სოციალური ურთიერთობანი

ოჯახი და საოჯახო ყოფა

ოჯახი – საზოგადოების უმნიშვნელოვანესი სოციალური უჯრედია. იგი გაბატონებული ზნეობრივი, სამართლებრივი, უფლებრივი, თუ სოციალური ურთიერთობის ანარეკლია. ამიტომაც ექცევა მის შესაწავლას საგანგებო ყურადღება. ი. ჯავახიშვილის, გ. ჩიტაიას, რ. ხარაძის, ვ. ბარდაველიძის, ა. რობაქიძის, ვ. ითონიშე-

65 სამსონია, ზანდაზმულთა კვების სტრუქტურა აჭარაში, სღსყკ, XV ბ, თბ., 1988, გვ. 76.

ილის, ნ. მაჩაბელისა და სხვათა შრომებში ნათლადაა წარმოჩენილი საოჯახო ყოფის უმნიშვნელოვანესი საკითხები.⁶⁶

აჭარის მოსახლეობის საოჯახო ყოფის საკითხებს ეხებოდნენ ცნობილი მოგზაურები და მკვლევარები: დ. ბაქრაძე, გ. ყაზბეგი, თ. სახოკია, ა. ფრენკელი, ვ. ლისოვსკი და სხვები, ხოლო მეცნიერული ნაშრომები მიუძღვნეს: ჯ. ნოლაიდელმა, ე. მგელაძემ, მ. ბეჟაიამ, ნ. მგელაძემ, თ. აჩუგბამ...

ჩვენი საუკუნის 20-30-იან წლებამდე, შუბანში, ისევე როგორც მთიანი აჭარისა თუ საქართველოს სხვა კუთხეებში, სპორადულად შემორჩენილი იყო ორ, სამ თუ ოთხთაობიანი ოჯახები, რომლებიც „დიდი ოჯახის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ნ. მგელაძეს ამ ცნების აღსანიშნავად შემოაქვს ტერმინი „გაფართოებული სახლთმეურნეობა“,⁶⁷ რომელიც გაზიარებული იქნა ზოგიერთი ავტორის მიერ.⁶⁸ ოჯახის გაუყრელობა ეკონომიკური საფუძვლებით იყო შეპირობებული, რადგან ადრე მოქმედებდა კომლობრივი

66 დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურასა და აჭარაში, ბათ., 1987, გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათ., 1995, თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985; Френкель А., Очерки чуруксу и Батума, Тб., 1879; Лисовский В., Чорохский край, Тб., 1887; ჯ. ნოლაიდელი, ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, ბათ., 1937; ელ. მგელაძე, ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებანი აჭარაში, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I, ბათ., 1996; მ. ბეჟაია, აჭარელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული ეთნოგრაფიის საკითხები, თბ., 1964; ნ. მგელაძე, ნოგროს წვერთა ქონებრივ-უფლებრივი ნორმები აჭარაში, სდსყ XIV, თბ., 1987; თ. აჩუგბა, ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, ბათ., 1990.

67 ნ. მგელაძე, ნურბულატ მასანოვი, სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპოლოგიისა და მოდელირების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემები, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I, ბათ., 1996, გვ. 17.

68 პ. რურუა, გაფართოებულ სახლთმეურნეობის წვერთა ურთიერთდამოკიდებულების ზოგიერთი თავისებურება სამეგრელოში, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I, ბათ., 1996, გვ. 38-39.

გადასახადების სისტემა, ასევე მრავალსულიანი ოჯახი სიმდიდრისა და ძლიერების სიმბოლოდ აღიქმებოდა, რამაც მის კონსერვაციას შეუწყო ხელი. სოფ. წელათში ბოლო დრომდე ცხოვრობდა რიზალი ფუტკარაძის, დარჩიძეებში კი მუხამედ ჯაფარიძის ოთხთაობიანი ოჯახები. დიდი ოჯახის//გაფართოებული სახლთმეურნეობის არსებობას ადასტურებს დღემდე შემორჩენილი ტერმინი „ერთიანობის სახლი“. სოფ. წელათში ხაჯი ფუტკარაძის „ერთიანობის სახლი“ გაყრის შემდეგაც სამ ათეულზე მეტი წლის განმავლობაში იდგა, როგორც დიდი ოჯახის დამადასტურებელი მატერიალური ფაქტი, სადაც 1953 წლამდე ერთად ცხოვრობდნენ ხაჯი ფუტკარაძის შვილები და შვილიშვილები. ეს სახლი* შეესაბამება გაფართოებული სახლთმეურნეობის სტრუქტურულ ბუნებას და ანალოგებს პოულობს მთიანი აჭარის არა ერთ დასახლებულ პუნქტში.⁶⁹

გაუყოფელი ოჯახები დაფიქსირებულია იაკობაურში, ტომაშეთში, დარჩიძეებში, კობალთაში, ერდვათში, შუბანში და ა. შ.

ოჯახის გაყრა-განაწილება ძირითადად სახლის დიდის (ოჯახის უფროსი) გარდაცვალების შემდეგ ხდებოდა, თუმცა მრავლად იყო ისეთი ფაქტები, როცა ოჯახის უფროსის გარდაცვალებამდე გაუყოფლად ცხოვრობდნენ ძმები თუ ბიძაშვილები. გაფართოებული სახლთმეურნეობის//დიდი ოჯახის ტრადიციული ბუნებით გამოირჩეოდა ე. წ. „საძმო ოჯახები“, სადაც რამდენიმე დაქორწინებული ძმა ერთად ცხოვრობდა (მაგ. ზექერია ფუტკარაძის ოჯახი სოფ. წელათში).

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით სოფ. წელათში ზექერია ფუტკარაძის სამთაობიანი ოჯახის სიმდიდრეს გაყოფის დროისათვის შეადგენდა ორსართულიანი ძველი ხის სახლი, რომლის ქვედა სართული საქონლის სადგომს წარმოადგენდა. მეორე სართულისადადმიანთა საცხოვრისის ყველა ოთახს. თავისი დანიშნულება

* ეს სახლი დაიშალა 1970-იანი წლების მეორე ნახევარში.

69 თ. ფუტკარაძე, თანამედროვე მიგრაციის სოციალურ-ეკონომიკური და სამეურნეო კულტურული პრობლემები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1993, გვ. 55.

ჰქონდა. ჰავლიდან მარჯვენა მხარეს იყო სახლი//დიდიოდა და ქილერი//საეზტურე. შემდეგ მოდიოდა მოსაფირის ოდა, იქითა და აქეთა „სემთის“ ორ-ორი ოდა – სულ რვა ოთახი. დიდ ოდაში//სახლში ცხოვრობდა ოჯახის უფროსი ზეჰერია და მისი მეუღლე მუნთაჰი, აქვე იყო ცეცხლაპირი – ბუზარი, სადაც ოჯახის ყველა წევრი იყრიდა თავს, საუზმობდნენ, სადილობდნენ და ვახშმობდნენ. საკითხებიც „ცეცხლაპირს“ წყდებოდა“. ეს ოთახი შიგაკარით უკავშირდებოდა საეზტურეს – სარძიეს. მოსაფირის ოდა მხოლოდ სტუმრებისათვის იყო განკუთვნილი, დანარჩენი ოთახები კი საქორწინო წვეილებისათვის, სადაც ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ ზეჰერია ფუტკარადის შვილები – ქაზიმი და ალი მეუღლეებითურთ. სახლს ჰქონდა ორმხრივი აივანი – ტანთრაფა და სიმიდისა და ფურუნჯის შესანახი ბელელი.

აღნიშნული მონაცემები ცხადყოფს აქაური ოჯახის სამეურნეო საფუძვლებსა და შესაძლებლობებს. საკრებულოს ყველა სოფელში შეიმჩნეოდა ეკონომიკური უთანასწორობა. ზოგჯერ ოჯახი ვერ უძლებოდა საოჯახო მეურნეობას. ასეთ შემთხვევაში ხდებოდა ოჯახების გაერთიანებაც. მაგ. სოფ. წელათში შერიფ და სულო ვაშაყმაძეებმა. განაწილებული მიწები გააერთიანეს, „ერთად მოყარეს“.

საოჯახო ყოფის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შრომის ორგანიზაციისა და ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების ნორმების დადგენას. მძიმე მეურნეობრივ-კლიმატური პირობები მოითხოვდა მრავალი მუშახელის ყოლას. ოჯახში გამოიყოფოდა საქალებო და საკაცებო სამუშაო. ასევე ცალკე გამოიყოფოდა საუფროსო და საუმცროსო საქმე. განსაკუთრებული ფუნქცია ეკისრებოდა სახლის დიდს, რადგან მეურნეობის მრავალპროფილიანობა მოითხოვდა ოჯახის წევრთა მიზანმიმართულ შრომით ორგანიზაციას, სამუშაოთა ზუსტ განაწილებას. ოჯახს სახლის უხუცესი წევრი მართავდა. მაგრამ თუ უხუცესს არ გააჩნდა შესაბამისი თვისებები, მაშინ ეს ფუნქცია ოჯახის სხვა წევრს დაეკისრებოდა. ე. ი. სახლის უფროსს ირჩევდნენ, რაც ადასტურებს მმართველობის სოლიდარულ ფორმას. ძირითადი საკითხების გადაწყვეტა – მუშაობის დაწყება-დამთავრება, ქორწინება, მოსი-

სხლესთან შერიგება დიდ ოდაში//სახლში შუაცეცხლთან წყდებოდა უფროსის დასტურით. სიტყვის უფლება ყველას ჰქონდა, გარდა რძლისა, რაც აიხსნება მსოფლიოს მრავალ ხალხში შემორჩენილი განრიდების ტრადიციით.

სახლის დიდი – კარგი მეურნე უნდა ყოფილიყო. ყურადღება არ ექცეოდა მის საქმიანობას. მაგ. დარჩიძეებში ბერიძეების ოჯახს სათავეში ედგა კარგი ხელოსანი – ისკენდერ ბერიძე, ტომაშეთში – მიწათმოქმედი ახმედ ფუტყარაძე, შუბანში – ყიდვა-გაყიდვაში გაწაფული ბინალი ჯუმუშაძე, წელათში – კარგი მეფუტკრე „წელათის მიწურინი“ რიზალი ფუტყარაძე, იაკობაურში – კარგი მესაქონლე – ჯელალ ებრაღიძე, კობალთაში – კარგი მიწათმოქმედი გულფაშ თავდგირიძე და ა. შ.

ისლამურ ქვეყნებში შეინიშნება ოჯახის უფროსის ერთპიროვნული მმართველობა, დიქტატი, დესპოტური სისტემა, სადაც სახლის დიდს შეუძლია ოჯახის ნებისმიერი წევრის ფიზიკური დასჯა, უწილოდ გაგდება, განაწილების დროს ქონების დიდი ნაწილის მითვისება. მაგ. ყუმუხებში, აზერბაიჯანელებში და ა. შ. მაგრამ აჭარაში, საკუთრივ შუბანში, ოჯახის მმართველობა სოლიდარულ პრინციპებს ეფუძნებოდა. მუსლიმანურმა სამართალმა ვერ შეძლო ძირძველი ქართული საოჯახო ყოფითი ურთიერთობის ტრადიციების შელახვა.

ოჯახში საქალებო საქმეებს უფროსი//დედაქალი ხელმძღვანელობდა. იგი უმეტეს წილად სახლის დიდის მეუღლე იყო. ეს სრულიადაც არ ნიშნავს სოლიდარული მმართველობის პრინციპებიდან გადახვევას. მამამთილს, მამულებსა და რძლებს შორის არსებობდა განრიდების ჩვეულება, რაც ხელს უშლიდა რძლის უფროს ქალად არჩევას, „უფროსობას“.

განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდნენ ხანდაზმული ადამიანები. მათდამი პატივისცემის და მოკრძალების გამოხატულება იყო სახლის დიდისათვის სექვზე*, ბუხართან ახლოს გამოყოფილი სპეციალური ადგილი. ეს მოვლენა ნიშანდობლივი იყო საქართველოს სხვა კუთხეებისთვისაც. ტახტზე, როგორც

* სექვი – ორ კედელს შუა ჩაყოლებული ხის ტახტი

მამაკაცები, ისე ქალები სხდებოდნენ უფროს-უმცროსობის პრინციპით. იგივე წესები იყო დაცული სუფრაზეც – ჯერ ასაკით უფროსი მამაკაცები, შემდეგ – ახალგაზრდა კაცები, ბოლოს – ქალები. ეს წესი უძველესია და ადრეული შუა საუკუნეებიდან მომდინარეობს.

პატარა, ორთაობიან ოჯახებში ამ წესებს არ იცავდნენ და ცოლ-ქმარი და შვილები ერთად ჭამდნენ.

უფროსისადმი მოკრძალება აქაურ ოჯახში ეთიკურ ნორმად იყო მიჩნეული. ასაკით უფროსის შემოსვლისთანავე ახალგაზრდები ფეხზე დგებოდნენ და მის დაჯდომამდე არ დასხდებოდნენ, არ ჩაერეოდნენ საუბარში, არ ეწეოდნენ მათი თანდასწრებით, არ იტყოდნენ უწმაწურ სიტყვას, არ შეიგინებდნენ და ა. შ. ამავე დროს მოკრძალების, რიდისა და პატივისცემის ობიექტი იყო ქალი, განსაკუთრებით – დედა და ბებია// ანაი და დიდანაი. ზოგიერთი დილეტანტი აჭარელ ქალს მამაკაცის მონად და უფლებაყრილად აცხადებს. ამით ჩრდილი აღება როგორც აქაური მამაკაცის ღირსებას, ისე ძირძველი ქართული ოჯახის ტრადიციებს. აქაური ქალი ისლამმა საზოგადოებრივ საქმიანობას ჩამოაცილა, თორემ ოჯახში მისი ფასი არასოდეს დამცირებულა. ბატონყმური ურთიერთობის პირობებში საყოველთაოდ იყო გავრცელებული „პირველი ღამის“ უფლება, რომელმაც მთელი ევროპა მოიარა. იგი ფეხმოკიდებული იყო რუსეთშიც, საქართველოში კი, მართალია, მას კანონიკური სახე არ მიუღია, მაგრამ ასეთი შემთხვევები მაინც ხდებოდა (გავიხსენოთ ი. ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“). საქართველოს მთიანეთში, საკუთრივ მთიან აჭარაში, მათ შორის შუბანშიც, ეს უფლება ქალს არავისთვის მიუცია და არც არავინ ცდილა მის გამოყენებას. ოსმალთა მძიმე უღელი სოციალური ურთიერთობის ამ სფეროშიც უძლური აღმოჩნდა ძირძველ ქართულ ტრადიციებთან ბრძოლაში, თუმცა ბარის ზონაში ჰქონია ადგილი ამ უფლების აღსრულების მცდელობას. რასაც ადასტურებს ქობულეთის რაიონის სოფ. ლელვაში დამოწმებული გადმოცემა, იგი ბეგების განუსაზღვრელ ძალაუფლებას უსვამს ხაზს. გადმოცემის მიხედვით ბეგები ახალ დაქორწინებულთა ოჯახში მიდიოდნენ და ითხოვდნენ „პირველი ღამის“ უფლების შესრულებას. სოფელში ცხოვრობდა დედითა და მამით ობოლი სამი ძმა: ოქროპირა, ბაუფა

და მესამეს სახელი არაა ცნობილი. ოქროპირიძეები და ბაუშაძეები მათი შთამომავლები არიან. უმცროსმა და შუათანა ძმამ სთხოვეს უფროსს ცოლი მოეყვანა და თუ ბეგი ამ სამარცხვინო საქმეზე ფეხს შემოდგამდა ოჯახში, მაშინვე აკუწავდნენ. მართლაც ასე მოქცეულან. ბეგი ნაჯახით დაუჩეხიათ და თვითონ კი სხვაგან გადასახლებულან (მთხრობელი შექერი ტაკიძე, სოფ. ლედეა). ცნობილია, რა დაუჯდა ბეგ ჰამზა აღას აჭარელი ქალის აუგად ხსენებაც კი: „ქალის შეურაცყოფა კაცობა არ არის და რაკი ეს შემკადრე, ულვაში არ მსხმია, თუ ერთი წლის განმავლობაში თავი არ მოგჭრა და შენი ცოლები ხირხათის ციხეში არ დავისვი ცოლებადო“, – დამუქრებია სელიმ ხიმშიაშვილი და მუქარა აუსრულებია კიდეც.⁷⁰ ქალის ღირსების დაცვისათვის თვითგასამართლების, სისხლის აღების წესსაც მიმართავდნენ, რაც უცხო არ ყოფილა შუბნის სინამდვილისთვისაც. მაგ. ტომაშეთელმა მეველუდ ფუტყარაძემ არ აპატია მისი ცოლის აუგად მოხსენიება და აბეზარი მეზობელი სიცოცხლეს გამოასალმა, თვითონ კი თურქეთში გაიქცა.

შუბნელთა ოჯახში რძლის, ოჯახის სხვა, განსაკუთრებით მამაკაც წევრებთან ურთიერთობა გულისხმობდა „დამუნჯების“//„მორიდების“ წესების დაცვას, რაც ეთნოგრაფიაში განრიდების ჩვეულების სახელწოდებითაა შემორჩენილი. მორიდებისა და პატივისცემის ნიშნად რძალი, მამამთილს ჩურჩულით თუ დაელაპარაკებოდა. ყოფილა შემთხვევები, რომ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში „არ დალაპარაკებია“ რძალი მამამთილს. იგი არათუ მაზლს და მამამთილს, დედამთილსაც კი ერიდებოდა და ხშირად ქორწინებიდან 40 დღის განმავლობაში არ ელაპარაკებოდა. განრიდების აღნიშნული ჩვეულება უძველესია და მომდინარეობს იმ ეპოქიდან, როცა წესდებოდა გარკვეული აკრძალვები სქესობრივი ურთიერთობის სფეროში. კერძოდ, როცა აიკრძალა სქესობრივი თანაცხოვრება სხვადასხვა თაობის ადამიანებში და მათ შორის მორიდებულობის გრძნობები გაჩნდა, რაც შემდგომ ჩვეულებად იქცა. განრიდების

70 ე. დავითაძე, სოფლის აღმაშენებელი, ბათ., 1985, გვ. 28.

ჩვეულება მსოფლიოს მრავალ ხალხში, მათ შორის საქართველოს სხვა კუთხეებშიც არის დამოწმებული. ასეთი მოკრძალება-მორიდება მოუთხოვებოდა მამაკაცსაც სიმამრის ოჯახში თუ ცოლის სხვა ნათესავებთან ურთიერთობისას.

საოჯახო ყოფის შესწავლის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ოჯახის წევრთა ქონებრივი და უფლებრივი მდგომარეობის დადგენას. ამ მიმართებით საინტერესოა ოჯახის გაყოფისა და ქონებრივი პრინციპების დახასიათება. შუბანშიც ოჯახის გაყოფა ადამიანთა საშინაო საფუძველზე ხდებოდა. ოჯახის გაყრა-გაყოფას განაპირობებდა რძალ-დედამთილის, რძალ-მულის, შვილების თუ სხვა წევრებს შორის კონფლიქტი, ოჯახის წევრთა სიმრავლე და სხვა მიზეზები. თუმცა ეს იყო ბუნებრივი პროცესი და საყოველთაო მოვლენა.

საოჯახო ქონებას ოჯახის ერთ-ერთი წევრი, უფრო კი სახლის დიდი ანაწილებდა. იგი ცდილობდა თანაბრად გაეყო ქონება, რადგან ჯერ სხვები აირჩევდნენ და ბოლო წილი მას რჩებოდა. თუ არათანაბრად გაანაწილებდა, მცირე წილი შეიძლება მას შეხვედროდა. თუ გაყოფისას ვერ შეთანხმდებოდნენ, მოიწვევდნენ მედიატორად უხუცეს გამრიგოს – ამ საქმეში პრიორიტეტი დედის ძმას – ტაიას ეკუთვნოდა.

მედიატორები მთლიან ქონებას დაყოფენ თანაბრად და „ფიშექს გააგდებენ“ – კენჭს უყრიან. ქუდში ან ბადიაში ჩაყრიდნენ იმდენ ნიშანდასმულ ჩხირს, რამდენი მონაწილეც იყო. თითოეული ჩხირი ცალკეული წილის კუთვნილების გამოხატულება იყო. ჩხირებს აურევდნენ ერთმანეთში და თითო მონაწილე ამოიღებდა თითო ჩხირს. ამის მიხედვით ისაკუთრებდნენ ქონებას. თავისი წილი ეკუთვნოდა ობოლ ვაჟსაც.

თუ უფროსი ძმა ოჯახის უფროსის ფუნქციებს ასრულებდა და არჩენდა თავის ძმებს, განაწილების დროს შეთანხმებით შესაძლებელი იყო დამატებითი „საემეგო“ წილი მიეცათ. საემეგო წილი გვიანდელი მოვლენაა, რასაც ადასტურებს მისი ნებაყოფილებითი პრინციპი.⁷¹ იგი მონაწილეთა შეთანხმებაზე იყო დამოკიდებული.

71 თ. აჩუბა, ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, ბათ., 1990, გვ. 106.

მშობლების სიცოცხლეში ოჯახის განაწილების შემთხვევაში მათ სახელზე გამოიყოფოდა ქონება პირუტყვის თუ მიწის სახით, რასაც „ასამწევროს//აწევის წილს“ უწოდებენ. მათი გარდაცვალების შემდეგ ამ პირუტყვს გაყიდნენ და დასაკრძალავად გაღებული თანხის დასაფარავად მოიხმარდნენ. მშობლების მოვლა-პატრონობისათვის გაყოფის დროს გათვალისწინებული იყო წილის განსაკუთრებული სახე – მოსამვლელო, ხოლო გასათხოვარი ან დასაქორწინებელი და-ძმის ყოლის დროს უმცროს ძმას „საქორწინო“ წილიც ეძლეოდა. მზითვეი გასაყოფ ქონებაში არ შედიოდა.

ამრიგად, შუბნურმა ოჯახმაც ლოკალურ თავისებურებებთან ერთად შეინარჩუნა ზოგადქართული თავისებურებანი და ბოლომდე ქართული ბუნების დარჩა. აჭარელთა საოჯახო ყოფისათვის ძველთაგან მომდინარე თავისებურებათა ნაწილი ძველ ქართულ საოჯახო ტრადიციათა რიგს განეკუთვნება, რომლებიც საქართველოს სხვა კუთხეებში გაქრა. ქართული საოჯახო ტრადიციების ასეთი სიმტკიცე აჭარაში უკავშირდება როგორც საკუთრივ ტრადიციის მდგრად ბუნებას, ისე მის როლს ეთნიკური თვითშეგნების განმტკიცებასა და ეროვნული თვითმყოფადობის დაცვაში.

ისლამმა განუზომლად გაზარდა ძირძველი ქართული ტრადიციების ეთნიკური ფუნქცია. ჭეშმარიტად ქართული ხალხური წესჩვეულებების დაცვა, „უცხო წესის“ შემოტევისაგან მათი იდუმალ პირობებში შესრულება ან შენიღბული ფორმით გამოყენება წარმოადგენდა მოძალებული ისლამის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ გზას და ემსახურებოდა ქართული ეთნიკური თვითმყოფადობის – ქართველობის დაცვის ინტერესებს.⁷²

72 ა. რობაქიძე, ეთნოგრაფიული კვლევა ნ. ბერძენიშვილის სახელობის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში, ქართველოლოგიური კვლევის მნიშვნელოვანი კერა, თბ., 1986, გვ. 55.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხის საქორწინო ურთიერთობის შესახებ ქართულ ეთნოგრაფიაში უამრავი აღწერითი მასალა თუ სამეცნიერო ნაშრომი დაიწერა.⁷³ ლიტერატურის ასეთი სიმრავლის მიუხედავად ცალკეული ხეობის თუ სოფლის მიხედვით ქორწინების ეთნოგრაფიული აღწერილობა არ არსებობს. ამ თვალსაზრისით მარეთის ხეობის, საკუთრივ შუბნის საკრებულოს მოსახლეობის ქორწინების ინსტიტუტის შესწავლასაც აქვს გამართლება, რადგან იგი ზოგადქართულთან ერთად შეიცავს საკუთრივ მარეთის ხეობისთვის დამახასიათებელ ლოკალურ თავისებურებებს, რომელთა წარმოჩენა გაამდიდრებს ამ საკითხთან დაკავშირებულ ეთნოგრაფიულ მონაცემებს.

დაქორწინებას შუბნელები „დასახლებას“ უწოდებენ, დასაქორწინებელ ვაჟს კი „დელიყანს“, მოღერებულს. დასახლება ხდებოდა უფროსობის პრინციპით. ჯერ უფროსს დააქორწინებდნენ და გაათხოვებდნენ, შემდეგ მიჟოლებით. მეორე ძმის დაქორწინებამდე უფროსი „ვერ გარიგდებოდა“, რადგან აქაური მეურნეობა მუშახელის სიმრავლის აუცილებლობას მოითხოვდა. ბოლო დრომდე შემორჩა რამდენიმე დაქორწინებული ძმის ერთად ცხოვრების ფაქტი.

შვილების გათხოვება-დაქორწინებაში გადამწყვეტ როლს მშობლები ასრულებდნენ: ახალგაზრდა კაცს საცოლეს ურჩევდა დედა, რძალი ან ახლო ნათესავი ქალი. ქალის მოწონებას „გამორჩევა“ ეწოდებოდა. გამორჩევის შემდეგ გაიკითხავდნენ ქალ-

73 ი. ჭყონია, ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბ., 1955, ვ. ითონ-იშვილი, ქორწინების ზოგიერთი წეს-ჩვეულება ძველ თბილისში. თბ., 1959, მ. ბეჟაია, ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1974, ვლ. მგელაძე, ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებანი აჭარაში, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I ბათ., 1996, მისივე, ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათ., 1979 და მრავალი სხვა. ასევე მოგზაურ-მკვლევართა ნაშრომები, ჩანაწერები, რომლებიც მითითებულია ნაშრომების სხვა პარაგრაფებში.

ის ვინაობას, „ჯიშს, ჯიბილეთს“ და ავტორიტეტულ, გავლენიან ელჩს მიუგზავნიდნენ. ხშირად ელჩობა ეკისრებოდა დედის ძმას, ტაიას. „ტაიას უდუთლელობა (ე.ი. შეუფასებლობა) არ შეიძლება. პრატი (გოგოს) გათხოვებიან ტაიას თანხმობაც არის საჭირო“. დედის ძმის ასეთი უფლებები დასტურდება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, კერძოდ, ხევში, ფშავეში.⁷⁴

ელჩს რამდენიმეჯერ მოიყვანდნენ. პირველ მისვლაზე თანხმობას არ მისცემდნენ. თანხმობის მიღებამდე ელჩს საჭმელს არ გაუმზადებდნენ. თუ მშობლები უარზე იყვნენ, მაშინ ელჩს „ჩხირს გაუტეხავდნენ“ – „როგორც ეს ჩხირი გამრთელდება, ისე იქნება ჩვენი მოყვრობაცო“. საქმის „გაკეთების“ შემთხვევაში ელჩს სუფრას გაუშლიდნენ, რომელიც სარძლოს რაიმე ნივთს (ბეჭედი, ალ-თუნი) დაუტოვებდა. იგი „ბეჰის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. დღეისათვის ბეჰი შეიცვალა სიტყვიერი შეთანხმებით „სიტყვის გამოტანით“, ამის შემდეგ მიჰქონდათ ნიშანი, რომელშიც შედიოდა ტანსაცმელი, სამკაულები. ნიშნობის დღეს ან შემდეგ „რძლის მისვლამდე“ ხდებოდა „აღდის გაჭრა“ – ქორწინების გაფორმება. აღდის გაჭრას ესწრებოდნენ ორივე მხარის წარმომადგენლები. ისინი სანდო პირები უნდა ყოფილიყვნენ, რომ ლოცვის დროს ელიარებინათ – ჰქონდათ თუ არა ქალს ან ვაჟს რაიმე ავადმყოფობა. აღიარების შემთხვევაში მოეხსნებოდათ ის ავადმყოფობა, რომელიც ადრე აწუხებდათ. ხოჯა გამოატანდა „ნაკითხ//ნაკურთხ“ წყალს, რომელიც უნდა დაეღია გოგოსაც და ვაჟსაც. „აღდის გაჭრის“ გარეშე შეუძლება მოუხდელ ცოდვად ითვლებოდა. მათი შვილი „ცოდვილი“ იქნებოდა. ქალ-ვაჟის ფიზიკური სიახლოვე მხოლოდ „აღდის გაჭრის“ შემდეგ იყო შესაძლებელი. მ. ბექაიას მოჰყავს ერთ-ერთი დოკუმენტის შინაარსი: „ქორწინების აქტის შინაარსი ის არის, რომ მის უწმინდესობის ალლაჰის მოციქულის – ალლაჰიც აკურთხებს მას და მიესალმება ნებართვის და ჩვენი დიდებული იმამების სურვილით და მუსლიმანთა ჯამაათის მოწმობით დაქორწინება (დასახელებულია საქორწინო პირები)

74 მ. ბექაია, ძველი და ახალი ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1974, გვ. 32.

ჩაწერილ იქნას ორას ხუთი მანეთიანი მეპრი მუეჯჯილთა და მეპრი მეოჯჯელითა“.⁷⁵ მეპრი მუეჯჯილი – გაყრის ან გარდაცვალების შემთხვევაში ცოლის მშობლისათვის მისაცემი თანხაა, მეოჯჯელი კი სიძის მიერ მზითვისათვის წინასწარ მიცემული თანხა.⁷⁶

უვაჟო ოჯახში მოძმეების თანხმობით და ამავე დროს ძმებისა თუ ბიძების მათ ქონებაზე პრეტენზიის თავიდან ასაცილებლად მიმართავენ ჩასიძების წესს. ვაჟი ჩაესიძებოდა ეკონომიური ხელმოკლეობისა და მრავალვაჟიანობის გამო. ამ შემთხვევაში მას არც გამოსასყიდი თანხის გადახდა ეკისრებოდა და სხვა ხარჯებიც მინიმალური იყო. ჩასიძებული სიმამრის გვარზე უნდა დაწერილიყო,⁷⁷ თუმცა ხშირ შემთხვევაში ინარჩუნებდნენ გვარებს. სულ ახლახან სოფელ წელათში ბინალი ვაშაყაძის ოჯახში ადგილი ჰქონდა ჩასიძების შემთხვევას, მაგრამ სიძემ არ მიიღო სიმამრის გვარი და სოფელში მეტსახელად „იჯარის“ სახელი დაიმსახურა. აღნიშნული ფაქტი ჩასიძებულის დაქვემდებარებულ მდგომარეობაზე მეტყველებს.

დანიშვნის ასაკი სხვადასხვა იყო. არსებობდა დაბადებამდე და აკვანში დანიშვნა. მშობლები – ძირითადად მამები მოილაპარაკებდნენ: შვილები რომ შეგვეძინება, „მოყვრობა გავაკეთოთ“, ასეთი მაგალითები მრავლადაა შუბნელთა ყოფაში. დაბადებამდე აკვანში დასაქორწინებელ წყვილთა დაბეგებისას მთავარი იყო „შეთანხმება, პირობა“, რომლის დარღვევა დიდ ცოდვად ითვლებოდა. ნიშნის მიტანა კი საქორწინო ასაკში შესვლის დროს ხდებოდა. აღნიშნული მოვლენები დასტურდება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, ხოლო აჭარაში ამ ზოგად მოვლენას ოსმალთა ბატონობამ თურქული ტერმინი „ბეშიქერთმა“ დაუმკვიდრა.⁷⁸ ასეთი დამოყვრებისას საჭირო აღარ იყო გამოსასყიდი.

⁷⁵ მ. ბექაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35.

⁷⁶ იქვე, გვ. 36.

⁷⁷ ა. რობაქიძე, დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში, ბსკი შრომები, I., 1960, გვ. 17-18.

⁷⁸ ვლ. მგელაძე, ქორწინება და საქორწინო წეს-ჩვეულებანი აჭარაში, კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში, I., ბათ., 1996, გვ. 205.

გამოსასყიდი - ქალის შრომითი შესაძლებლობების გადასახადია, რომელიც უძველეს პერიოდში ჩაისახა და მსოფლიოს ბევრი ხალხის ყოფაში დაიკავა მნიშვნელოვანი ადგილი. აჭარაში ისლამმა მხოლოდ მის კონსერვაციას შეუწყო ხელი.

შუბანში, ისე როგორც აჭარის სხვა სოფლებში გამოსასყიდს დაუმკვიდრა თურქული ტერმინი „ბაშლული“. ზოგჯერ ხდებოდა დების ან შეილების გაცვლა, რაც გამორიცხავდა გამოსასყიდის გადახდის საჭიროებას. ასეთი შემთხვევებიც უხვად იყო შუბნელთა ყოფაში, ხოლო თანამედროვე პირობებში ბაშლულმა დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, ყოფიდან გაქრა სყიდვითი ქორწინება. დებისა და შეილების გაცვლის შემთხვევებს გამოეცალა „გამოსასყიდის გადახდის“ საფუძველი (მაგ. შეილების გაცვლით დამოყვრდნენ ისკენდერ ბერიძისა და სადო ჯაფარიძის ოჯახები სოფ. დარჩიძეებში).

ქორწინების ერთ-ერთი ელემენტი იყო მზითევი//გზითევი//ჯეიზი. მზითევი შედიოდა საოჯახო ნიუთები, სკიერი, პირუტყვი და ა. შ. იგი ქალის საკუთრებად ითვლებოდა და განაწილება//გაყოფის დროს „სათვალავში“ არ იყო გათვალისწინებული.

დანიშნიდან ქორწინებამდე შესაძლებელი იყო სიმამრის ოჯახში დანიშნულთა შეხვედრები და სქესობრივი ურთიერთობანი, რაც ნიშანლობის სახელითაა ცნობილი. სასიძო, როგორც სიმამრის, ისე სიდედრის და მათი ნათესაეების წინაშე ყოველთვის მორიდებული და მოკრძალებული იყო. ნიშანლობა ზოგჯერ რამდენიმე წელიწადს გრძელდებოდა, რის გამოც იშვიათი არ იყო ქალის მამისავე ოჯახში დაფეხმძიმება და მშობიარობა.

ნიშნობიდან ქორწინებამდე (ნიშანლობის) პერიოდში გაჩენილ ბავშვს მოფერებით „სასელას“ (ე. ი. ნაადრევი) უწოდებდნენ. ასაკოვან ხალხს დღესაც ახსოვთ ქორწინების ეს საინტერესო მომენტი. ასეთი წესი განსხვავებული ვარიაციებით გვხვდება სხვადასხვა ხალხის ყოფაში და იმ ეპოქიდან მომდინარეობს, როცა ქორწილის შემდეგ ქალი კვლავ მშობლების სახლში რჩებოდა.⁷⁹

79 М. Косвен, История и этнография кавказа, М., 1960, стр. 121.

წარმატებული ელჩობის შემთხვევაში იმართებოდა ნიშნობა. ნიშნობის დღეს საპატარძლოს ოჯახში მიჰქონდათ ტკბილეული, გამომცხვარი ლეხუმი, რომელთაგან რამდენიმეში ერია მძივები და სხვა სამკაულები. ლეხუმი მხოლოდ პატარძალს უნდა შეეჭამა.

იმ შემთხვევაში თუ ელჩობა უშედეგოდ დამთავრდებოდა, ხდებოდა „მოტაცება“, ან „გაქცევა“. მოტაცების დროს ქალს „პირში იაზმას ჩაჩრიდნენ“. მტრობის თავიდან აცილების მიზნით მოტაცებული ქალები ხშირად აცხადებდნენ, რომ ნებით გაყვნენ მომტაცებელს. შუბნელებში, როგორც „მოტაცება“, ისე „გაქცევა“ დღემდე შემორჩა და ყოველდღიურ ყოფაში არაერთი ასეთი ეთნოგრაფიული ფაქტის დაფიქსირებაა შესაძლებელი.

ქორწილი ძირითადად გვიან შემოდგომაზე იმართებოდა, რადგან ამ დროს „თველი მოთავეებულია“ და ჭირნახული დაბინავებული, „სიხლეუები მომთავრებული“. ქორწილისათვის ძირითადად შაბათი დღე იყო შერჩეული. (თანამედროვე ყოფაში ქორწილები იმართება წელიწადის ყველა დროს, ზოგჯერ ხუთშაბათსაც). ქალი ახალშეღამებულზე უნდა მიეყვანათ. სიძის სახლთან მიახლოებისთანავე იწყებოდა სახუმარო სიმღერები:

„დედამთილო კარში გამოი,
ჩეიბარე შენი რძალი,
ავი თვალით თუ შეხედე
ტურამ გახრას შენი ძვალი“.

ქალის მოსაყვანად სიძე არ მიდიოდა. მიდიოდნენ მაცრები, ვაჟის მამა, ბიძები, ნათესავები და რამდენიმე ხელისმომკიდე – „დადე“, რომელთა შორის ერთია „ბაშ-დადე“ (უფროსი ხელისმომკიდე) – დედოფლის უშუალო მომყვანი. ქალის მშობლებთან პატარა ქორწილი იმართებოდა. თანასოფლელები ქორწილში მიდიოდნენ სურსათით: მიჰქონდათ ყველი, კარაქი, ბრინჯი, შაქარი, ახლო ნათესავებს მიჰყავდათ ცხვარი, მიჰქონდათ ფულიც.

მამაკაცები და ქალები ცალ-ცალკე სხდებოდნენ. სახლიდან გაყვანის დროს დედოფლის თავსაბურავს ემატებოდა ტვალი, რომელსაც ახურავდა ძმა ან მამა. ეს იყო მუყაოსაგან დამზადებული

კონუსისებრი ქუდი, რაც თურქულის გავლენითაა გაჩენილი აჭარელთა ყოფაში. დედოფალი დადეებს ესალმებოდა აღმოსავლური წესით, რაც „თემენას“ სახელითაა ცნობილი. „ბაშადად“ დედოფალს ჩუქნიდა ბეჭედს ან საყურეებს. შემდეგ დედოფალი უკუსვლით გაჰყავდათ ისე, რომ დადეებისათვის ზურგი არ შეექცია. ქალის ოჯახში ქორწილი დიდხანს არ გრძელდებოდა. წაყვანის წინ დედოფალს თმებს, ღილებს და საერთოდ ყველა ნასკეს-ნაოჭს „უსინჯავდნენ“ – „არაინ დაკოჭოსო“, ძმა შემოახვევდა სარტყელს და ფეხსაცმელში ფულს ჩაუდებდა. წაყვანისას ვაჟის მხარეს უნდა გადაეხადა „ძუძუს ფარა“. „კარდასამყრელო“ და ა. შ. სასიძოს ოჯახთან მიახლოებისას ერთ-ერთ ნათესავ ვაჟს – მახარობელს გაატანდნენ ამოქარგულ „მუჟდა ბალიშს“//სამახარობლო ბალიშს, რომელსაც შუაში სარკე ჰქონდა ჩატანებული. ნალიასთან ჩამალული სიძე გამოდიოდა მახარობლის მოთხოვნით. მახარობელი „აწვალებდა“, ბოლოს გაუქნევდა. თუ სასიძო ბალიშს ვერ დაიჭერდა დაცინვას დაიმსახურებდა.

რძლის მიერ ფეხსაცმლით ფულის მოტანა ნაყოფიერებისა და შვილიერების სიმბოლოდ აღიქმებოდა. იგი გასათხოვარ მულს უნდა ამოეღო ფეხიდან, რათა „მასაც ბედი გახსნოდა“ და მალე გათხოვილიყო. შვილიერებასთანაა დაკავშირებული აგრეთვე დედოფლის თავზე ხურდა ფულის გადაყრა, ამავე დროს იგი ბოროტი სულების დასაფრთხოებადაც გამოიყენებოდა. ავი თვალისაგან დედოფლის დაცვას ემსახურება პირბადე და ტვალი. ჩადრიც ძირითადად ავი სულებისაგან დაცვის საშუალებას წარმოადგენდა. იგი ისლამმა თავის ნორმებს მიუსადაგა. რაც შეეხება მუჟდა ბალიშის შუაში მოთავსებულ სარკეს, იგი როგორც ამრეკლი საშუალება სულთანაა დაკავშირებული და ძველ ანიმისტურ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირდება.⁸⁰ ხოლო დედოფლის „კერასთან ზიარება“ ახალი წევრის შემოსვლასა და მის სრულუფლებიან წევრად გახდომას გულისხმობდა. ქორწილის ღამეს მაყარი მეფე-დედოფალს ცალცალკე აძინებდა.

80 А. Хазанов, Религиозно-магическое понимание зеркал у сарматов, Сз. 3, 1964.

საინტერესო იყო სადედოფლო//ნეფე-დედოფლის ოდაში ქალ-
ვაჟის შეყრის ცერემონიალი. ნეფე-დედოფალი ერთმანეთს საჩ-
უქრებს უცვლიდნენ. დედოფალი ჩუქნიდა ცხვირსახოცს, რითაც
თავის ხელშეუხებლობასა და სიწმინდეს უმტკიცებდა, ვაჟი ჩუქნ-
იდა ალთუნს – ქალისადმი ერთგულების გამოხატულების სიმბო-
ლოს, ხოლო დანა//ხანჯალი, რომლითაც დედოფლისათვის სიძეს
პირბადე უნდა მოეხადა, „ზღვევდა“ – თუ რომელიმე მათგანი
დაარღვევდა ამ ხელშეკრულებას. ქორწინების დამეს ქალი წარმოს-
თქვამდა „გოგვობის“ ანუ ქალწულობის გამოტირება-გამოთხოვების
ფიცს. სადედოფლო სარეცელი ხის უნდა ყოფილიყო (სეჟეი),
რომელზეც მზითვის „წმინდა ლოგინი“ ეგო პატარძლის ამოქარ-
გული „წმინდა ბალიშით“. „წმინდა ლოგინში“ დაწოლის უფლება
მხოლოდ ნამუსიან ახალგაზრდებს შეეძლოთ. სარეცელის გაყოფის
შემდეგ საეკლესიო იყო განწმენდა, ტანის დაბანა, რადგან
„ჯანაბეთის“//განუწმენდელის გარეთ გამოსვლა გამოსწორებელ
ცოდვად ითვლებოდა. ამის შემდეგ რძალი ოჯახის წევრი ხდებოდა.
პირველად მას წინდას მისცემდნენ მოსაქსოვად, შემდეგ ახორს და-
აგვევინებდნენ, პურისა და ბრინჯის მარცვლებს ერთმანეთში აუ-
რევდნენ და გადაარჩევენებდნენ – გზას ადვილად გაიკვლევსო.

ქორწინებიდან 40 დღის შემდეგ ქალი მშობლებს სტუმრობდა
(„სამშობლოს“ მიდიოდა). ქმარი ცოლის სახლში დაბრუნებამდე სი-
მამრს მოიკითხავდა. სიძის სტუმრობა აღინიშნებოდა გან-
საკუთრებული ზეიმით. სოფლის ახალგაზრდები იკრიბებოდნენ,
სტუმარს ართობდნენ, თამაშობდნენ და ხუმრობდნენ. ბოლოს სიძეს
რადაცა ხარჯი უნდა გაეწია: ან ყოჩი უნდა დაეკლა, ან მამალი.
თუკი სიძე უარს იტყოდა „ვალდებულებების“ შესრულებაზე, მაშ-
ინ მას ქალთან არ დააწვენდნენ და შესაძლოა რადაცნაირად
დაესაჯათ კიდევ. მაგ. სოფელ წელათში ისუფ ვაშაყმაძეს ესტუმრა
დარჩიძეებელი სიძე – (სახელად ალო). შუალამემდე ხუმრობდნენ.
ბოლოს სიძეს მოსთხოვეს საკლავის (ყოჩის) დაკვლა. „არც ხარჯს
ვწევ და არც ყოჩს ვკლავ“, – უთქვამს სიძეს. გაჯიუტებული
სტუმარი ხუსეინ ვაშაყმაძეს ყელაზე (ციგაზე) დაუკრავს და თოვ-
ლით დაფარულ ციცაბო დაღმართში გაუშვია – მაყვალეთის მი-
მართულებით. სიძე ძლივს გადაურჩა ხიფათს. იგი მეზობელ ფუტ-

კარაძეებს გაუთავისუფლებიათ. განრისხებულს შეუკურთხებია და ისე წასულა საკუთარ სახლში, რომ სიმამრის ოჯახისაკენ აღარც კი გაუხედია.

მცირემიწიან აჭარაში მიწა შემოსავლის ძირითად წყაროდ ითვლებოდა. მრავალშვილიანობა იწვევდა მიწის დაქუცმაცება-დანაწილებას. ასეთ ვითარებაში ბიძაშვილები ცდილობდნენ წინაპრის მიწა ხელიდან არ გაეშვათ და უვაჟო ბიძის ოჯახის კუთვნილ მიწა-ქონებაზე პრეტენზიას აცხადებდნენ. ამ ფაქტორმა ხელი შეუწყო ენდოგამიურ//გვარისშიგა ქორწინების შემთხვევებს, რომელსაც ისლამმა განუმტკიცა საფუძველი. მთიან აჭარაში, საკუთრივ შუბანში, ბიძაშვილებს შორის ქორწინება მხოლოდ აღნიშნული მიზეზით ხდებოდა და არავითარი რელიგიური საფუძველი არ გააჩნდა. ასეთი შემთხვევები მსოფლიოს ბევრ ხალხში იყო გავრცელებული.⁸¹

შუბანში, ტომამეთში, დარჩიძეებში და ზოგიერთ სხვა სოფელში მსგავს შემთხვევებს ჰქონდა ადგილი ჩვენი საუკუნის 30-40-იან წლებამდე. ტაიასთან//დედის ძმასთან ქორწინება დაუშვებელი იყო, რადგან მასთან არ არსებობდა საერთო ქონებრივი ინტერესები.

სასტიკად იკრძალებოდა ქორწინება „ბუძუნაჭამ“ – ერთი დედის ბუძუთი გამოკეებილთა ოჯახებს შორის. „რძით ნათესავეებს“ შორის ქორწინების აკრძალვა საქართველოში არსებული „მამამძუძობის“ ტრადიციის გამოხატულება უნდა იყოს. დაუშვებელი იყო ქორწინება აგრეთვე ნათლიებს//ქირეებს შორისაც. რაც ისლამური ნორმებით არ იკრძალებოდა. აჭარაში კი ნათლიანათლულს შორის ქორწინების აკრძალვა ძველი ქართული, ქრისტიანული ტრადიციის ანარეკლს წარმოადგენს.⁸²

ქონებრივ მომენტს უკავშირდება ცოლის დის//ბაღდიზის შერთვის, რძლის მაზლზე ქორწინების ცალკეული შემთხვევები. ბაღდიზის თხოვა ცოლის გარდაცვალების შემთხვევაში ხდებოდა. ასეთ

81 მ. ბეკაია, ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათ., 1974, გვ. 82.

82 იქვე, გვ. 84.

დროს დედინაცვალი-დეიდა – ობლებისათვის ყველაზე საიმედო აღმზრდელი იქნებოდა და ოჯახიც თავიდან აიცილებდა მზითვის უკან დაბრუნებას.

მაზლზე გათხოვებაც ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში იყო შესაძლებელი. ოჯახიდან ქერივის წასვლა ქონების გარკვეული ნაწილის დაკარგვას ნიშნავდა. თუ ქერივს შვილებიც ჰყავდა, ქონების მერვედი ნაწილი მისი კუთვნილება იყო. მეორე მხრივ კი სხვა ცოლის მოყვანა ახალ ხარჯებთან და გამოსასყიდის გადახდასთან იყო დაკავშირებული. ქერივის მაზლზე გათხოვება ამ პრობლემიდან თავის დაღწევის უმტკივნეულო გზად იყო მიჩნეული. შუბნის, ტომაშეთის, დარჩიძეების თუ სხვა სოფლების ყოფაში დღესაცაა შემორჩენილი ასეთი გზით შექმნილი რამდენიმე ოჯახი.

თანამედროვე ყოფაში კუზნური თუ ლევირატული მოვლენები აღარ გვხვდება. თვალსაჩინო ცვლილებები მოხდა ქორწინების ყველა სფეროში, ზოგადსაქორწინო ურთიერთობის ნორმებში. ქორწინება დღეს წყვილთა ნება-სურვილზეა დამოკიდებული. ყოფიდან გაქრა რიშეეთი, ბაშლული, ნიშანლობა და სხვა ელემენტები. ზოგიერთი რიტუალი გამარტივდა, მიუხედავად ამისა, შუბანშიც შემორჩა ძველი ქართული საქორწინო ტრადიციები. კელავ ძველი წესისამებრ ყურადღება ექცევა მექორწილეთა წარმომავლობას, დაცულია სისხლით და ხელოვნურ ნათესაეებს შორის ქორწინებისას აკრძალვები. საქორწინებისას გადამწყვეტი ხმა თვით ახალგაზრდებს ეკუთვნით. ნიშნობაში ხშირად ვაჟიც მონაწილეობს. ისლამის გავლენისა და ზოგიერთი ძველი ტრადიციის გაქრობის მიუხედავად შუბნელთა ქორწილიც სტრუქტურულად ძველი ქართული ქორწილის ჩონჩხზეა აგებული.

სტუმარმასპინძლობა

სტუმარმასპინძლობა მთიან აჭარაში კულტის დონემდეა აყვანილი. სტუმარს, რწმენისა და ეროვნების მიუხედავად შეეძლო პირველსავე სახლში გაეთია ღამე, რაც ყურადღების გარეშე არ

დარჩენიათ მოგზაურ-მკვლევარებს. დ. ბაქრაძე წერდა: „სტუმართმოყვრობა აქ წმინდა საქმედ ითვლებოდა. რა ეროვნებისა და რჯულისაც არ უნდა იყოს სტუმარი, საიდანაც უნდა მოდიოდეს და როდესაც უნდა მოვიდეს, დღისით თუ ღამით, უფლება აქვს პირველსავე შეხვედრილ სახლში გაჩერდეს. ოჯახის უფროსიც რომ არ იყოს სახლში, თუნდაც სახლში მარტო ქალები იყვნენ, ვალდებულნი არიან მიიღონ, გაუმასპინძლდნენ და სუფთა ღოგინი გაუშალონ, რომელსაც საგანგებოდ ინახავენ ასეთი შემთხვევისათვის“⁸³

ღიასახლისი სტუმარს სახეს არ უჩვენებდა და სუფრას ოჯახის მამაკაცი წევრები ემსახურებოდნენ. სტუმრის პატივისცემა მათ წმიდათაწმიდა მოვალეობად მიაჩნდათ. აქაური სტუმარმასპინძლობით აღფრთოვანებული თ. სახოკია წერდა: „გამასპინძლება ყოველ მოლოდინს აღემატება. მეტისმეტი სიფრთხილე და ცდა მართებს უცხო კაცს, რომ აქაურ სუფრაზე ადგილობრივი ეტიკეტი პირნათლად აღასრულოს და თავისი ქცევა უზრდელობაში არ ჩამოერთვას. საჭმელთა სიმრავლეა, რომ კაცს ოფლს აწურინებს. ჭამის წინ მსახურს (მამაკაცს) შემოაქვს მეტად თავისებური ტაშტი, რომელშიც საწურსავეთ დაცხრილული სპილენძის ხუფი თავდაყირაა ჩამხობილი, რომ ტაშტში ჩასული წყლის წინწყლები ზევით არ ამოვიდეს და სტუმარს არ მოხვდეს. ამ ტაშტს მსახური დაჩოქილი გაწვდით და ისე გაბანინებთ ხელს. მეორე მსახურს ხელსახოცი უჭირავს. ყველას რომ ჩამოივლიან, მერე შუაში დგამენ მრგვალ ხის სუფრას, მრგვალფეხიანს. ზედ დგამენ რიგ-რიგად თითო საკმაოდ დიდ სინს სპილენძისას, რომელიც ყველასათვის საერთოა და შეიცავს ერთ ხელს საჭმელს. დანარჩენი ხელი საჭმელები ამნაირივე სინებში მოქცეულები, აქავე მახლობლად ტახტზე აწყვია თავდახურული, გაუციებლობისათვის.“⁸⁴

⁸³ დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ., 1987, გვ. 44.

⁸⁴ თ. სახოკია, მოგზაურობანი, ბათ., 1985, გვ. 266-267.

სტუმარი სოფლის საერთო სტუმრად ითვლებოდა. ვახშმობის შემდეგ სოფლის მამაკაცები თავს იყრიდნენ სტუმართან და საუბრობდნენ საჭირობოროტო საკითხებზე. სტუმრის მიღებას შუბანში „დაყენებას“ ეძახიან. სოფელ წელათში ფუტკარაძეებს ცალკე სახლიც ჰქონდათ მოსაფირისათვის განკუთვნილი, რომლის კარი მუდამ ღია იყო და მასპინძლის დაუკითხავად შეედლო ნებისმიერ ადამიანს ღამის გათევა. იქ წინასწარ იყო გამზადებული ლოგინი, შეშა-კვარი, საჭმელი. სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის სტუდენტს იოსებ ფუტკარაძეს შეხვედრია სოხუმში მცხოვრები მახუნცეთელი ხალიდ თავდგირიძე (ახმედ ბეგის შთამომავალი), რომლის მამა აღფრთოვანებული იყო ხაჯი ფუტკარაძის მასპინძლობით, ზოლო ერთი ხულოელი მთხრობელის გადმოცემით „ყარადერეში (მარეთის ხეობა) წელათელ ხაჯის და ზოტში დელიაოღლების ოჯახს სტუმარმასპინძლობაში ბაღალი არ ჰყავდათ. ხაჯი ყოველდღე 15-16 კაცს მასპინძლობდაო“.

აქაურ ოჯახში ყველაზე კარგი სტუმრისთვის იყო განკუთვნილი: მოსაფირის ოდა, მოსაფირის ლოგინი, მოსაფირის კოვზი და ბადია//საინი, მოსაფირის ფეშკირი//ხელსახოცი და ა. შ.

სტუმარმასპინძლობის წესების ტრადიციულობისა და სტუმრისადმი თავდაუზოგავი სიყვარულის მაგალითია ხალხის წიაღში აღმოცენებული თქმულება, რომელმაც მოგვიანებით რელიგიური შინაარსი შეიძინა. თქმულების მიხედვით, ანგელოზმა (მელაიქი) ახალდაბადებულ გოგონას უწინასწარმეტყველა – ქორწინების პირველ ღამეს გველი უკბენსო. გაიზარდა გოგონა, გათხოვდა, მაგრამ ანგელოზის წინასწარმეტყველება არ ახდა. გაუკვირდა ანგელოზს – ნუთუ შევცდიო. ღმერთმა ანგელოზი ახალდაქორწინებულების საწოლ ოთახში შეაგზავნა. ანგელოზმა დედოფლის საწოლზე ბალიშქვეშ დაინახა უზარმაზარი გველი, რომელსაც წართმეული ჰქონდა კბენის უნარი. ქორწილის შემდეგ, როცა მეფედედოფალი შეიყარნენ საწოლ ოთახში, გარედან ვიდაცის ხმა მოესმათ. უცნობი თავშესაფარს ითხოვდა. მეფე-პატარძალმა დაუფიქრებლად გაუხსნეს კარები და სტუმარს შესაფერისი პატივი მი-

აგეს. გადმოცემის მიხედვით ღმერთმა პატარძალს სიცოცხლე შეუნარჩუნა სტუმრისადმი გამოჩენილი ყურადღების გამო.

სტუმრის პატივისცემით მასპინძელი გამოხატავდა თავის სიმდიდრეს და სიკეთეს, რაც ოჯახის უფროსის გონიერებასა და გულუხვობაზე მეტყველებდა, ეს კი თავის მხრივ ოჯახის სიძლიერის სიმბოლური გამოხატულება იყო.

თავი V

სულიარი კულტურა

რწმენა-წარმოდგენები

შუბნელთა ყოფაში ფიქსირებული რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები წარმართულ, ქრისტიანულ და მუსლიმანურ რელიგიათა სინკრეტიზაციის შედეგია. ისლამი სპობდა აქაურთა საუკუნეობრივ იდეოლოგიურ საკვებს – ქრისტიანობას, რაც მკვიდრ მოსახლეობას ახსენებდა წარმართული ხანის საკულტო რიტუალებს, რომელთა აღსრულება ოსმალეთის ხელისუფლებას არ აღიზიანებდა. ამან განაპირობა სხვადასხვა რელიგიური ელემენტის შერწყმა.

შუბნის მოსახლეობაში დღესაც ხშირია გამოთქმები: „ხორცი მექანება“, „ხელის გული მეფხანება“, „თვალი გამიჩერდა“ და ა. შ. „მარილის დაპნევა“ აქაურთა რწმენით ჩხუბის წინაპირობაა, „შავი კატის მიერ გზის გადაჭრა“, ასევე „ყვავის ჩხავილი“ – სიკვდილის ან სხვა უბედურების მომასწავლებელია, ორშაბათს არ გასცემენ არაფერს – ხელი გაყვებაო. სხვა დღეებში კი თუ ძროხას ან სხვა ოთხფეხს გაყიდიან, ბეწვს ააცლიან და დაიტოვებენ, რძის, კარაქის ან ყველის გასესხებისას პატარა ნაფცქვენს დაიტოვებენ – „ბერექეთი არ გადაყვებაო“.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი უძველესი რწმენა-წარმოდგენა მონოთეისტური რელიგიების წარმოშობამდეა გაჩენილი, ზოლო ქრ-

ისტორიამ და ისლამმა გაითავისა და რელიგიური ელფერით შემოსა. მაგალითად „დასუნათება“//წინდაცვეთა. წინდაცვეთა ანუ მამაკაცის სასქესო ასოს წინა ნაწილის – ჩუჩის მოკვეთა – კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი უძველესი ოპერაციაა. ამ ოპერაციის არსებობის ყველაზე ძველი დადასტურებაა ეგვიპტური მუმ-იები. წინდაცვეთა გავრცელებულია იუდაისტებში, მუსულმანებში, ევროპის ქრისტიანული მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილში და აფრიკის ბევრ ხალხში. ებრაელები მას დაბადებიდან მერვე დღეს ატარებენ, არაბები – ორი თვის ასაკში, აფრიკის უმრავლეს ტომებში – სქესობრივი მომწიფების პერიოდში. ზოგ აფრიკულ ტომში წინდაცვეთის წინ ყმაწვილებს სოფლისაგან მოშორებით ამყოფებდნენ გარკვეული ვადით. ოპერაციის შემდეგ ჭრილობას წყლით ბანდნენ. ზოგან ახლად ნაოპერაციევ ჭაბუკებს გოგონები მოინახულებდნენ და მათ წინაშე ეროტიკულ ცეკვებს ასრულებდნენ.

პიუტების ტომში ადეპტს თავის ჩუჩას აჭმევდნენ, მადაგასკარზე კი იგი წინდაცვეთილის ბიძას უნდა მიერთვა. მაიას ტომებში ბიჭები მოჭრილ ჩუჩას ბეჭდად ატარებდნენ. ნიგერიაში წინდაცვეთას ქურუმები ლეოპარდის ბრჭყალებით ატარებდნენ, სუდანში ჩუჩის მოჭრას ადეპტის ორი კბილიც ეწირებოდა, რომელსაც უმტვრევდნენ ქვით. ამ ცოტა ხნის წინათ წინდაცვეთა ევროპის ზოგ ქვეყანასა და ამერიკაშიც მოდური გახდა. თელიან, რომ ამას პროფილაქტიკური მნიშვნელობა აქვს ასოს სიმსივნური დაავადებების თავიდან ასაცილებლად.

შუბნის საკრებულოში დასუნათება//სუნნეთდუგუნი (წინდაცვეთა) ხდება 1-დან 6-7 წლის ასაკამდე. ოპერაცია ტარდება უსტურით (სამართებელი). ამ ოპერაციის ორგანიზაციასა და ჩატარებას ხელმძღვანელობს ქირვა//ნათლია. ადეპტს ნათლია და ნათესავები უძღვნიან საჩუქრებს.

წინდაცვეთა პასუხობს ჰიგიენის დაცვის მოთხოვნებს და გამართლებულია სამედიცინო თვალსაზრისითაც. სპეციალისტების აზრით „წინდაცვეთილთა“ მეუღლეებს იშვიათად ემართებათ საშვილოსნოს სიმსივნური დაავადებანი.

ახსნა მოეპოვება სხვა ჩვეულებებსაც, მაგ. „მარილის დაჰნევა“, ჩხუბის მომასწავებლად აღიქმებოდა. მარილი ადრე ძნელი საშოვ-

არი იყო, იგი შორეული ქვეყნებიდან შემოპქონდათ და მისი უყარათოდ ხარჯვა, დაპნევა შეიძლება მართლაც უსიამოვნების გამოძწევი მიზეზი გამხდარიყო.

ხალხის რწმენით „მარჯვენა – მარჯვეს, ბედნიერს, მართალს გამოხატავდა, მარცხენა კი – პირიქით: „მარცხენა ფეხზე ამდგარაო“, – იტყვიან. ერიდებოდნენ „მარცხენა მხარზე“ დაწოლასაც. მარცხენა მხარეს ადამიანს აქვს გული და „გულის ზედმეტი დატვირთვისაგან“ თავის ასაცილებლად თუ იქნა შემოღებული ასეთი აკრძალვა.

აქაურთა რწმენით არ შეიძლება გატეხილ სარკეში ჩახედვა, რადგან იგი სიკვდილს გამოიწვევსო, ადამიანის ჩრდილზე ფეხის დადგმა უდიდეს ცოდვად ითვლებოდა. როგორც ცნობილია, სარკე უკავშირდება რწმენას სულების შესახებ. სამახაროებლო ბალიშის//მუჟდა ბალიშის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ელემენტი სარკე იყო, რომელიც ახალდაქორწინებულებს იცავდა ბოროტი სულებისაგან. სარკეში ხალხის რწმენით ადამიანი ხედავს თავის სულს და მისი გატეხვით მოკვდება სული, ე. ი. თვით ადამიანიო.

ბევრ ხალხში და მათ შორის შუბანშიც რიცხვი 13 „თარს რიცხვად“ ითვლება, რასაც რელიგიური ახსნა ვერ მოუძებნეს. იგი კვიმატ, უკულმართ რიცხვად ითვლება ევროპის ქვეყნებში. ამერიკაში კი 13 რიცხვით არ ინომრება კუპეები გემებში, მატარებლებში და ა. შ.⁸⁵

შუბნელებს ძალიან სწამთ სიზმარი, იციან მისი დაცდა, მათი რწმენით – სიზმარში თოფის ხმის გაგონება – უბედურებას მოასწავებდა, კბილის ამოღება – ახლობლის სიკვდილს ნიშნავდა, გველი – მტერს, გარდაცვლილთან წასვლა – სიკვდილს, ფულის ნახვა – დარდს, თოვლისა – ავადმყოფობას და ა. შ.

სჯერათ აგრეთვე ბინის გველის არსებობისა. იგი სახლის გარშემო ტრიალებდა. მისი მოკვლა არ შეიძლებოდა.

85 ა. ქათამაძე, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები (აჭარის ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული მასალების მიხედვით), სამხრეთი საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხები, ბათ., 1981, გვ. 84.

ცრუ წარმოდგენა არსებობდა „ქუდ-ბედის“ შესახებაც. ზოგიერთ ბავშვს დაბადებისას დაჰყვებოდა დედის მუცლიდან თავზე დახვეული აპკი. მას „ქუდ-ბედს ეძახდნენ, ბავშვს – „ქუდ-ბედიანს“. მათი რწმენით ასეთი ბავშვი ბედნიერი იქნებოდა.

ახალ გაზაფხულზე – გუგულის მოსვლის დრო რომ მოახლოვდებოდა, ყველა ცდილობდა, რომ გუგულს „არ დაეძლია“, ე. ი. დილით უჭმელს არ გაეგონა მისი ხმა. თუ გუგული უჭმელს დაასწრებდა, იმ ზაფხულს ადამიანი დასუსტდებოდა, მას „ყველა მოერეოდა“. ამიტომ ლოგინიდან ადგომისთანავე ლუკმას ჩაიდებდნენ პირში.

შუბანში დაფიქსირებულია სხვა რწმენა-წარმოდგენებიც. ჩამოვთვლით ზოგიერთს:

საჭმელში პური ან მჭადი ჩაგივარდეს, ვილაცა გესტუმრებაო;

ყურმა გიწვილოს – რაღაც შეგემთხვევაო;

თუ გასლოკინებს – ვილაცა გახსენებსო;

გოგოს ძუძუ მოექავოს – ვილაცას მონატროსო;

გოგოს ჭურჭელი უტყდებოდეს – გათხოვება უნდოდესო;

მარჯვენა ხელი გექავებოდესო – ვილაცა რაღაცას მოგცემსო;

მარცხენა ხელი გექავებოდეს – ვილაცა რაღაცას აგართმევსო;

სახლის საძირკველში ხურდა ფულს ჩაყრიდე – სიმდიდრე დაგებდებაო;

დაწოლის წინ ბალიშქვეშ სარკეს შემოდებდე – საქმრო დაგესიზმრებაო;

შეუღლებისას ვაჟი მოასწრებდეს ქალზე ფეხის დადგმას, ქალი დამჯერი იქნებაო; ორშაბათ ფრჩხილს არ მოიჭრიდნენ – ორფეხიანისთვის არ ვარგაო;

სარეცელის გაყოფის ღამეს ქალი კამეჩის მაწონს ერიდება – 12 თვეს ვერ ილოკინებსო;

ფეხმძიმე ქალი ცოდვას არ ჩაიდენდა – ბავშვი ცოდვიანი იქნებაო და მრავალი სხვა.

აქაურთა ცნობიერებაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა დემონურ ძალებს. დემონი საშიში, საბედისწერო ძალაა, რომელიც ადამიანის ბედზე ახდენს ზემოქმედებას, ხიბლავს და ბოლოს კატასტროფას უმზადებს.

მითოლოგიური პერსონაჟების საინტერესო წარმომადგენლები ფერები არიან. ფერი სატანის ერთ-ერთი სახეა. არჩევენ ბოროტ და კეთილ ფერებს. თუ ადამიანს კეთილი ფერი აყვება, იგი ყოველგვარი ხიფათისაგან იცავს მას. აქაურთა რწმენით, ადამიანის შექმნისას ფერებმა გაიცინეს – ჩვენს გვერდით ადამიანს რა უნდაო. ღმერთმა დაწყევლა ფერები და უჩინარ არსებად აქცია. ტომამეთელი ისკენდერ ფუტკარაძე ყვებოდა: „ერთხელ ღამით სახლში, რომ მოვდიოდი, დავინახე, რომ ღამაში ქალი თმებს ივარცხნიდა. ის ჩემი ფერი იყო და ყველგან დამყვებოდა. ჩემს გარდა მას ვერაფერს ხედავდაო“.

ღემონურ პერსონაჟთა რიცხვს მიეკუთვნება აგრეთვე ჯინი და უჟმური. ხალხის რწმენით, არაფერს იცის ჯინების საცხოვრებელი, სწამთ, რომ ისინი სადღაც მიუვალ კლდეებში ცხოვრობენ, ხოლო უჟმური – ღელღიპირებში. წისქვილებთან, საწვეთურებთან, მეზოლულებთან (სასაფლაო) ახლოს. კლდის თავზე მოთამაშე ბავშვებს აფრთხილებდნენ: ფრთხილად იყავით „ჯინმა არ მიგბიძგოს და არ გადავარდო“ ხალხის რწმენით ჯინები აწამებენ ადამიანებს, მათ ჭკუაზე ატარებენ, აცინებენ, ახრჩობენ და ხშირად აგიჟებენო. დღესაცაა აქაურთა მეტყველებაში გამოთქმა ნერვული და ჯიუტი ადამიანის შესახებ: „ჯინიანი“ ან „რა უჟმურს გეცხარო“. ჯინებს და უჟმურებს ცეცხლის ეშინიათ და ღამე სიარულის დროს კვარი და ასანთი უნდა იქონიო.

ალი – პოპულარული მითოლოგიური პერსონაჟია. იგი წარმართული რელიგიური წარმოდგენების ერთ-ერთი სახეა, ალი საშიში ავსულია, თვალებიდან „ელვას აკეცებს“, სახე უხილავია, ვისაც ეცემა, იღუპება, ხალხი ალის ფუნქციებს ასე ახასიათებს „ალი მელოგინეს დეეცემა, თუ მარტვია. 40 დღეს ალი მელოგინე ქალს ცეცხლათ მეჩვენება, ალი თუ დეეცა, მელოგინე მოკედებაო“.

საშიშ მითოლოგიურ სახედაა მიჩნეული ყარაყურა. მას ხელის გული გახვრეტილი აქვს. იგი ღამე ძილში ადამიანს დააწვება ზემოდან, ხელს აფარებს და ახრჩობს. თუ ქუდს წაართმევ და დაიხურავ, უხილავი იქნები.

საინტერესო ღემონურ ძალადაა მიჩნეული „ხორთლადი“. ბოროტი სულის ადამიანი გარდაცვალების შემდეგ „ახორთლადება“,

ადგება, დადის გარეთ, ცდილობს სახლებში შეაღწიოს და „მამლი ყვილის ხმა რომ მოაღწევს, გარბის საფლავისაკენ“, თუ მამალმა ყვილი დაასწრო, სადაც არის იქ გაქვავდება“.

განხილული მაგალითებიდან ნათლად ელინდება შუბნელთა ყოფაში, ხალხურ გადმოცემებში, ტოპონიმებში თუ ზოგადად ხალხურ მეტყველებაში (მაგ. ფიცი მზის მაღლმა, ქვაკაცები, ქილისა, ქილისასერი, ჯამიკარი და ა. შ.) წარმართული, ქრისტიანული თუ მუსლიმანური პერიოდის რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შემონახულობა, დემონური ძალების ხასიათი, ფუნქცია და ნამდვილი ბუნება.

ხალხური დღესასწაული

შუბნელთა ხალხურ დღესასწაულებს შორის მთავარი ადგილი „შუამთობას“ უჭირავს. იგი გავრცელებულია შუახევისა და ხულოს რაიონებში, მისი ელემენტები შემორჩენილია საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ ხულოდან ჩოხატაურში, კერძოდ, ზოტსა და ჩხაკაურაში ჩასახლებულ მოსახლეობაში. ზოგიერთ ხეობაში იგი „მემსხლიანობის“ სახელითაა ცნობილი.

შუამთობა – მთობის შუა პერიოდის დღესასწაულია. ამ დროს ბარში „მოთავეებულია სიხლეები, ფხეკა“ და ბარიდან მიდიან მთაში ახლობლების მოსანახულებლად და სადღესასწაულოდ. აქაურები გადმოგვცემენ, რომ წარსულში შავშეთის სოფლების მცხოვრებლებსაც ხვდებოდნენ ჩირუხში შუამთობის დროს, რომლებიც რომელიმე სერზე იკრიბებოდნენ და სეირობდნენო.

შუამთობის ტრადიციები გავრცელებული იყო მესხეთში და შესაძლებელია იგი თანამედროვე და ისტორიული სამხრეთი საქართველოს მხარეთა ყოფისათვისაც დამახასიათებელი დღესასწაული იყო და ქართულ ხალხურ კალენდრულ დღესასწაულთა ციკლს განეკუთვნებოდა.⁷¹

71 ზ. თანდილავა, შუამთობის ტრადიციები და ფოლკლორი, თბ., 1980. გვ. 7.

შუამთობის დროს, როგორც ითქვა, ბარის მოსახლეობა მთაში მიდიოდა ზორაგითა და საჩუქრებით. მოიალალებთან შეხვედრის შემდეგ იმართებოდა საერთო მხიარულება. დღესასწაული საინტერესო ხასიათს ღებულობდა მეორე-მესამე დღეს, როცა მამაკაცები ჯირითსა და დოღში ჩაებმებოდნენ. დამახასიათებელი იყო მიზანში თოფის სროლაც.⁷²

მკვლევარი ზ. თანდილავას აზრით, შუამთობა რელიგიური ხასიათის დღესასწაული იყო, რადგან საცეკვაო ცერემონიალებისათვის შერჩეული იყო წმინდა ადგილები. ასევე გუნდური ცეკვები, რომელიც ადრე საკულტო მოქმედებისათვის სრულდებოდა.⁷³

შუამთობა იმართებოდა ივლისის ბოლოსა და აგვისტოს დასაწყისში. ამიტომაც ყოველი ადამიანი ცდილობდა ბარში „საქმეები მოეთაყვებინა“, რომ არ ჩამორჩენოდა თანასოფლელებს. თავკაცები დაადგენდნენ წასვლის დღეს და კოლექტიური სელა ეწყობოდა საზაფხულო იაილებისაკენ. ეს ტრადიცია იმდენად ღრმად იყო გამჯდარი ხალხში, რომ ისლამმა ვერ შეძლო მისი აკრძალვა. ქალი შუამთობის დროს ჩადრსაც არ იხურავდა, შეეძლო ცეკვა, სიმღერა და ა. შ. რაც სასტიკად იკრძალებოდა ისლამის ნორმებით. უფრო გვიან კი ამ ტრადიციებს რელიგიის შესვეურებიც შეუერთდნენ.

შუამთობის დროს მტკიცედ იყო დაცული საპატარძლოს ან ახალმოყვანილი რძლის მიპატიჟება. დღესასწაულზე იწვევდნენ მუსიკალური ხელოვნების ოსტატებს, მომღერლებს, მეჭიბონეებს, „აშილებს“. შუბანში ასეთები იყვნენ აჭარაში ცნობილი სახალხო მთქმელი ბინალი ფუტკარაძე და მისი მამა ახმედი.

გართობა-თამაშობისათვის თავს იყრიდნენ სერებზე. საღამოობით ანთებდნენ კოცონს. კოცონს სიხალისე შემოჰქონდა შეკრებილთა შორის. დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა გაშაირებას, სიმღერებს,

72 ე. შამილაძე, ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969.

გვ. 14.

73 ზ. თანდილავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 10.

ცეკვებს, გამოცანებს, ჯირითს, ჭიდაობას. მოჭიდავეები შეიძლება სხვა სოფლებიდანაც მოეწეიათ.

პოპულარობით სარგებლობდა პოეტური იმპროვიზაცია, რომელსაც ყოველთვის ჰყავდა სათანადო აუდიტორია. შუამთობაზე ასრულებდნენ სხეადასხვა ცეკვებს: განდაგანა, ხორუმი, ყოლსამა და ა. შ. ჩირუხის იაილებში ქურთებიც ღებულობდნენ შუამთობაში მონაწილეობას, განსაკუთრებით ქალები.

შუამთობის დღესასწაულის რეპერტუარში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ხალხურ თამაშობას „ზირიკობიას“. იგი აღწერილი აქვს ზ. თანდილავას ქვემოთ მითითებულ ნაშრომში (გვ. 39). ღია ცის ქვეშ თოვლზე დააგებენ ხალიჩას, რომელიც „სახლად“ იყო მიჩნეული. „სახლში“ სხედან ცოლ-ქმარი. ცოლი ფეხმძიმედაა. მოდის სტუმარი. მასპინძელი — ქმარი მიიპატიჟებს და მიართმევს საჭმელს. სტუმარი უარზეა. მასპინძელი ბრაზობს, ჯოხით სცემს სტუმარს და აგდებს სახლიდან. სტუმარი ფეხშიშველა გარბის, გადის „ეზოში“ თოვლზე და სიცივისაგან კანკალებს. დიასახლისს ეცოდება სტუმარი და ქმარს სთხოვს თავი დაანებოს. ქმარი არც ცოლს ინდობს. ცოლი ძირს ეცემა, ატკივდება მუცელი და ეწყება მშობიარობა. მშობიარობაში მას ქმარი ეხმარება.

ზ. თანდილავას ეს თამაშობა ბინალი ფუტკარაძისაგან ჩაუწერია, რომლის მიხედვით, მოხეტიალე ქურთებს, რომლებიც მათხოვრობით ირჩენდნენ თავს, ზირიკ (ზირიკლ) ქურთებს უწოდებდნენ და „ზირიკობია“—მათზე დასაციინი თამაშობააო. ქურთებს დაძინებულ ტანსაცმელი ეცვათ და ხშირად ფეხშიშველი დადიოდნენ. მოთამაშეები ჩაცმაშიც ბაძავდნენ. თამაშის დროს ქალის როლს მამაკაცი ასრულებდა. თამაშისათვის დამახასიათებელი ყოფილა დიალოგი, მათხოვრობა, სტუმარმასპინძლობა და სხვა. ბინალი ფუტკარაძის გადმოცემით ეს თამაშობა სცოდნიათ ტომ-აშეთელებს, კობალთელებს, დარჩიძეებლებს, შუბნელებსა და სხვა.

შუამთობის პერიოდში, იმართებოდა აგრეთვე „ლაზარობა“, რომლის ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი იყო ხვეწნა-ვედრება. ვეედრებოდნენ ღმერთს სასურველ ამინდს, ბარაქიანობას, უხემოსავლიანობას და ა. შ.

სამწუხაროდ, დღეს შუამთობა წრეგადასული ღრეობისა და ღვინოში თავის გამოცდის ასპარეზი გახდა. დავიწყებული იქნა ბევრი ტრადიციული ელემენტი, რომელთაც სიმბოლური დანიშნულება ჰქონდათ, შუამთობას სიხალისეს მატებდა ვაჟკაცური სპორტი, შაირი, კაფია, მხედრული ოსტატობის გამოცდა, რაც თითქმის წაშლილია თანამედროვე ყოფაში. ტრადიციულად იგი შრომითი ზეიმიც იყო, რომლის დროსაც მონაწილენი ერთმანეთს შრომით მიღწევებს აცნობდნენ. შუამთობის დროს ხდებოდა გვარების გადაპატიჟება, პატარძლის მონახულება და ნამდვილი სილამაზე დღესასწაულისა – გართობა ასევე დავიწყების ბურუსშია გახვეული, რომელთა აღდგენა თითოეული მთიელის, კერძოდ, შუბნელის სისხლხორცეულ ამოცანას უნდა წარმოადგენდეს. ამ დღესასწაულმა დიდი როლი შეასრულა ქართული ენისა და სულიერი ცხოვრების შენარჩუნების საქმეში. ქართულ ენაზე შექმნილი მრავალსაუკუნოვანი ლექს-სიმღერები ცოცხლდებოდა ამ ზეიმზე.

შუამთობა, როგორც შრომისა და დასვენების ტრადიციული დღესასწაული, მთიელთა უბრწყინვალესი მონაპოვარია, რომლისთვისაც ტრადიციული იერსახის დაბრუნება უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი იქნება ქართული ეროვნული კულტურის, ხალხური შემოქმედების სრულყოფისა და გამდიდრების თვალსაზრისით.

განსაზღვრულ მთვარეზე ზეიმობენ „აშურას“ დღესასწაულს. აშურა – საგანგებოდ გამზადებული წვნიანი საცმელია, რომელშიც უნდა იყოს თითო-ორი მარცვალ ყველა იმ თესლისა, რასაც ადამიანი თესავს (ხორბალი, ბრინჯი, სიმინდი, ქინძი, ქერი, ფეტვი, ლობიო, ხურდა ფული და ა. შ.)

ხალხური გადმოცემით აღნიშნული დღესასწაული დაკავშირებულია ნოეს კიდობანთან. წარღვნის („ყიამეთი“) დროს ქვეყანა წყლით დაიფარა. დარჩენილა ნუხფეილაბბერი//ნოეწინასწარმეტყველი. მას გემზე ჰყოლია სამი ვაჟი: სამ, ქამ და იაფეტ, ასევე ერთი ქალი და სხვადასხვა ჯიშის ცხოველები – წყვილად (დედალ-მამალი). ხალხი რომ გაწყვეტილა, ნუხფეილაბბერს ხალხის გამრავლების მიზნით თავისი ქალი თავისსავე ვაჟზე მიუთხოვებია; მაგრამ ქალი ერთი ჰყავდა, ვაჟი კი – სამი. მამა დაღონებულა. მაშ-

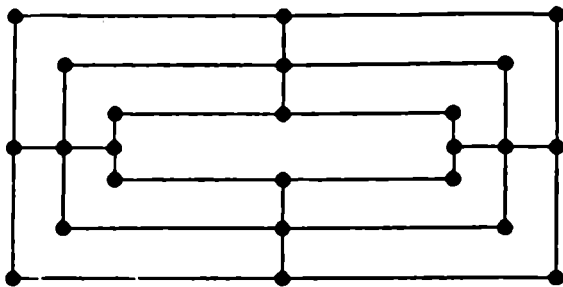
ინ ღმერთს ჯებრადილი გამოუგზავნია და უბრძანებია: შენ რომ დედალი ვირი და ძალი გყავს, ღამე შენს ქალთან ოთახში და-აწვინეო. ნუხფეილამბერს ბრძანება შეუსრულებია და დილას ოთახში სამი ქალი დახვედრია. ნუხს თავისი ასული ველარ უცნია. ასულები ვაჟებისათვის დაუნაწილებია, ერთი კვირის შემდეგ კი თავისი ასულის ცნობის მიზნით ერთ-ერთი ვაჟისათვის სადილი მიუტანია და უკითხავს: როგორია ჩემი ასულიო. კარგია, მაგრამ ცოტა მეტი ლაპარაკი უყვარსო, უთქვამს ვაჟს. ნუხს უცნია – ეს ძაღლის ჯიშიდანააო.

მეორე კვირას მეორე ვაჟს მიუტანია სადილი და იგივე შეკითხვა დაუსვამს. ქალი კარგია, მაგრამ ცოტა ინათიანია (ჯიუტი), – უპასუხა ვაჟმა. ნუხმა დაასკვნა: ეს ქალი ვირის ჯიშისააო. ამ გზით მას თავისი ასული გამოუცნია. უნდა ვთქვათ, რომ ქორწილის შემდეგ სადილის მიტანა ამ ნიადაგზე უნდა იყოს გავრცელებული, როცა ქვეყანა წყლით დაფარულა ნუხფეილამბერი თავისი შვილებითა და წყვილი დედალ-მამალი ცხოველებით გემში შესულა. ნუხის ერთი შვილი გემის გარეთ დარჩენილა, რადგან ძალზე მაღალი ყოფილა. მას სახელად ეჯაჯილე რქმევია. იგი ღმერთს იმიტომ გადაურჩენია, რომ მამისათვის სამსახური გაეწია – გემის საშენი მასალა მიუტანია. ზღვის დაშრობის შემდეგ გადარჩენილები ხმელეთზე გადმოსულან, ყველა თესლის მარცვალი შეუგროვებიათ და მოუმზადებიათ საჭმელი „აშურა“, აქედანაა დღესასწაულის სახელწოდებაც.

ხალხური თამაშობანი

შუბანი შუახევის რაიონის ყველაზე მაღალმთიანი სოფელია. ზამთრის გრძელ ღამეებში ერთმანეთს მკლავის ძალაში ეჯიბრებოდნენ, თამაშით ერთობოდნენ. ერთ-ერთი ასეთი თამაშობა იყო დუზი,⁷⁴ რომლის გავრცელების არეალი მარტო მარეთის ხეობით არ შემოიფარგლებოდა.

74 ე. დავითაძე, სოფლის აღმაშენებელი. წიგნი, II. თბ., 1992, გვ. 194-195.



მოპირდაპირე მხარეებს აქვთ სხვადასხვა ფერის 9-9 ლობიოს ან სიმინდის მარცვალნი. თითოეული მარცვალნი ნახაზის კვეთაში ეწყობოდა.

თამაში იწყება დაფაზე მარცვლების დაწყობით. მარცვლებს აწყობენ რიგრიგობით, ისე რომ, მარცვალთა დაწყობისას ყოველი მოთამაშე ცდილობს მეორე მოთამაშეს არ მისცეს ერთ მწკრივში სამი მარცვლის დაწყობის საშუალება, ხოლო თავისთვის უზრუნველყოს ამგვარი რამ. თუ რომელიმემ მოახერხა სამი მარცვლის ერთ მწკრივში განლაგება, ხმამაღლა აცხადებს „დუზ“, რითაც საშუალება ეძლევა „მოუკლას“ მოწინააღმდეგეს ერთი ყველაზე უფრო აქტიური მარცვალნი და დაასუსტოს პოზიციები. როცა ყველა მარცვალნი დაეწყობა დაფაზე, შემდეგ იწყება მარცვლების გადაცობება კვეთიდან კვეთაში სამი მარცვლის ერთ მწკრივში განლაგების მიზნით. თუ ეს მოახერხა, გამოაცხადებს „დუზ“-ს და კვლავ „მოუკლავს“ მოწინააღმდეგის ყველაზე აქტიურ მარცვალს. თამაში გრძელდება მანამდე, სანამ მოწინააღმდეგის მარცვლების რაოდენობა ორამდე არ შემცირდება. ასეთ შემთხვევაში მოთამაშე წაგებულია.

თამაშის ამ სახეობას ემუქრება „გაქრობის“ საშიშროება. ვფიქრობთ, რომ წარმოდგენილი აღწერა თამაშს შეუნარჩუნებს სიცოცხლეს და მომავალი თაობების საბავშვო თამაშობებში დაიკავენ თავის ტრადიციულ ადგილს.

ნაშრომში ავტორების მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალისა და სპეციალური ლიტერატურული მონაცემების საფუძველზე შესწავლილია აჭარის მთიანეთის ერთ-ერთი ხეობა. მისი სამეურნეო ტრადიციები, კულტურულ-ისტორიული საკითხები (სოფელ შუბნის მაგალითზე).

აჭარის თვითმყოფადმა მატერიალურმა და სულიერმა კულტურამ, სოციალური და სამეურნეო ყოფის თავისებურებებმა, კარგა ხანია მიიქცია მკვლევართა ყურადღება, გამოთქმულია საინტერესო მოსაზრებები, რომლებიც დიდ სამსახურს უწევენ ამ კუთხის ტრადიციებითა და ყოფა-ცხოვრებითი საკითხებით დაინტერესებულთ.

წინამდებარე ნაშრომში ყურადღება გამახვილებულია აჭარის სოფელზე, როგორც სასოფლო ტერიტორიულ ერთეულზე. შუბანი და საკრებულოში შემავალი სხვა სოფლები (დარჩიძეები, წელათი, ტომაშეთი, იაკობაური, ქუთაური, კობალთა, ერდვათი) მჭიდროდ დასახლებულ ერთეულს წარმოადგენდა და ხეობების მიხედვით იყო განლაგებული. დასახლებული ერთეულების ზრდისა და სეგმენტაციის პროცესი განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა, რამაც განაპირობა როგორც ახალი დასახლებული პუნქტების ჩამოყალიბება (საწუმპი, ყიშლა, სამოთქიები), ისე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მათი განსახლების აუცილებლობა. დღეისათვის საკრებულოში ცხოვრობს 300. განსახლებულია 471 ოჯახი.

ნაშრომში საველე მასალების და ლიტერატურული მონაცემების საფუძველზე წარმოდგენილია საკრებულოში შემავალი სოფლების ისტორია (ხალხური მონაცემების მიხედვით), გეარობრივი შემადგენლობა, ტოპონიმიკური აღწერილობა და განსახლების გეოგრაფია. განსახლების პროცესებს, მოსახლეობის მიგრაციას ძირითადად განსაზღვრავდა სამეურნეო ფაქტორი, მცირემიწიანობა. მოსახლეობა ეძებდა ნაყოფიერ ადგილებს, უკეთეს საცხოვრებელ პირობებს. ახალი საცხოვრებელი და სამეურნეო ფართობების ათვისების მიზნით იღებოდა ახლები, რაც უხვადაა გადასული ტოპონიმიკაში (გვერდახო, ახოჯი, ახოჭალა, დიდახო, ახოკილდიძირი, ახოეაქე, პაწაახო, ბოკვერახო).

შუბანი მჭიდროდ დასახლებული ერთეულია თავისი მთითა და ბარით, რომლის ფარგლებში სრულდებოდა მთელი სამეურნეო პროცესები. მეურნეობის ძირითადი დარგები – მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა სიმბიოზურად ვითარდებოდა და აპირობებდა ერთიმეორეს. კერ-

ტიკალური ზონალობის მიხედვით, სოფელთან ახლოს მდებარე ფართობები სახნავეებს ეკავა, მას — საძოვრები, ბოლოს სათიბები მისდევდა.

სამეურნეო ფართობების კლასიფიკაციის ის პრინციპები, რაც ადგილობრივ მოსახლეობას ჰქონდა შემუშავებული, სამეურნეო ინტერესებიდან გამომდინარეობდა, ყოველი მტკაველი მიწის მაქსიმალურ ათვისებას ითვალისწინებდა და საცხოვრებელი და სამეურნეო კომპლექსებიც ამის მიხედვით იყო განლაგებული. მეურნეობის ერთ მთლიან სისტემაში მთა და ბარი ერთმანეთს აკვებდა. სიმაღლის ყველა ზოლში მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ინტერესები მტკიცედ იყო ერთმანეთთან შერწყმული.

ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან აშკარად ჩანს სოციალურ თუ სულიერ ურთიერთობათა განვითარებაში ის განსხვავება, რაც აშკარად არსებობდა საქართველოს მთასა და ბარს შორის. ნაშრომში წარმოდგენილია მატერიალური კულტურის, სოციალური ურთიერთობების, სულიერი ყოფის ამსახველი მასალები, ყურადღება გამახვილებულია ყოფითი კულტურის როგორც ლოკალურ, ასევე ზოგადეთნიკურ თავისებურებებზე. იმ სპეციფიკურმა პირობებმა, რომელშიც აჭარა იმყოფებოდა საუკუნეების განმავლობაში, ქართულ ტრადიციებს დააკისრა ეთნიკური ფუნქცია. ჭეშმარიტად, ძირძველი ეთნიკური ტრადიციების დაცვა, მათი იდუმალ პირობებში შესრულება წარმოადგენდა ოსმალობის წინააღმდეგ ბრძოლის გზას და ემსახურებოდა ეროვნული თვითმყოფადობის, ქართველობის დაცვის ინტერესებს.

ძირძველი ქართული ტრადიციების აღორძინება-დაცვის, მთის სოფლის ეკონომიკის მოღონიერების მიზნით მიზანშეწონილად მიგვაჩნია რამდენიმე მნიშვნელოვანი ღონისძიების გატარება. შუბანი ფლობს დიდ სიმდიდრეს, ვინც მის ყოფას იცნობს, დაგვერწმუნება, რომ სოფელს თავის სარჩენად მარტო ტყეში შეგროვებული ნაყოფი ეყოფა. ყოვლად უსარგებლოდ იკარგება და ნადგურდება არა თუ ტყის ნაყოფი, არამედ კარმიდამოში მოწეული სურნელოვანი ძვირფასი ხილი. მოუქნელად მუშაობს დამზადების სამსახური. სასურველია ადგილზევე შეიქმნას შესაბამისი საწარმო, რათა ადგილობრივ მოსახლეობას მიეცეს დასაქმების შესაძლებლობა. ამით განმტკიცდება სოფლის ეკონომიკა და გაქრობას გადაურჩება ჯერ კიდევ შემორჩენილი იშვიათი ჰიბრიდები.

ჩვენის აზრით, მთიან აჭარას ისეთი წარმოება სჭირდება, მოსახლეობას ადგილზევე რომ დაასაქმებს. ასეთია ხალხური გამოყენებითი

ხელოსნობა, შინამრეწველობის აღორძინება. აუცილებლად უნდა გამო-
ცოცხლდეს ქალთა ხელსაქმე, ზოლო მამაკაცებს – ხის, ქვის, რკინისა
და თიხის ტრადიციული დამუშავება შევახსენოთ. მთიან აჭარას ამ
მხრივ ამოუწურავი რეზერვები მოეპოვება. ბუნებრივია, ტყის მოხმა-
რება მის მოსპობას არ უნდა იწვევდეს. სასურველია ადგილზევე
გაიხსნას მრავალპროფილიანი ხე-ტყის დამამუშავებელი კომბინატი.
შუბნელთათვის დამახასიათებელია სახელგანთქმული ავეჯი, თი-
თოეული ჩვენგანის საცხოვრებელს რომ დაამშვენებს და ეროვნულ
კოლორიტს მიაანიჭებს. აქვე იმუშავენ კარ-ფანჯრების საამქროები,
რახეც ყოველდღიურად იზრდება მოთხოვნილება (გამოყენებული იქნება
ნახერხიკი).

ტყის გადარჩენის მიზნით უნდა შეიცვალოს სატყეო მეურნეობის
პროფილი. მასობრივი ჭრის ნაცვლად გამაჯანსაღებელ-სამკურნალო
ჭრაზე უნდა გადავიდეთ. წელათის ტყეები დანაგვიანებულია ხმელი
ხეებითა და ნარჩენებით. გამოუყენებლად ღპება იშვიათი მცენარეების
საუკეთესო მერქანი.

წინათ წალდითა და ნაჯახით შეიარაღებული მთიელები ტყეს ვერ
ერეოდნენ. დღეს ჭრა სჭარბობს ზრდას, განაშენიანებას. მოშიშვლდა
ფერდობები, რამაც გაააქტიურა ეროზიული პროცესები, დაირღვა ეკ-
ოლოგიური წონასწორობა. სასურველია ტყიანი მასივების ნაკრძალად
გამოცხადება ან აქაური ტყის მხოლოდ მიზნობრივი გამოყენება. არც
ეთნოგრაფიული სინამდვილეა ხელწამოსაკრავი. მოვიძულებთ და „ეგზო-
ტიკურ საკვირველებად“ ვაქციეთ თიხის ჭურჭელი (მაგ. ქოთანნი). დეკ-
ორატიული ავეჯი, ტრადიციული კერძები, უძველესი ხალხური თამ-
აშობანი, დავიწყებას მივცა მკურნალობის ზოგიერთი უნიკალური წესი,
სახე იცვალა დღესასწაულმა... შუბანსა და ტომამეთში ყოველდღიუ-
რად ათასობით ლიტრი სამკურნალო წყალი იღვრება, მომხმარებელი
კი ამ სასმელს ეძებს.

გფიქრობთ, რომ ჩვენი თვალით დანახული სინამდვილე, ჩვენეული
მოსაზრებები სოფლის მცხოვრებლებსა და რაიონის ხელმძღვანელობას
გაუადვილებს მთის წინაშე არსებული პრობლემების მოგვარებას,
წარსულისა და დღევანდელობის მთლიანობაში შემეცნებას.

Путкарадзе Тамаз Казимович

Варшанидзе Надим Давидович

Шубани

Историко - этнографический очерк

Резюме

В работе, на основе полевого-этнографического материала и специальной литературы исследованы хозяйственные традиции, культурно-исторические вопросы Маретского ущелья, фамильный состав, топонимическая опись и география расселения Шубани.

Собранные материалы позволяют сделать вывод, что специфические обстоятельства, сложившиеся в Аджарии (в османское господство), возложили этническую функцию на старейшие грузинские традиции. Сохранение и защита грузинских традиций и обычаев воистину представляли путь борьбы против османства и служила интересам национальной самобытности Грузии.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	5

თავი I

სოფლების ისტორია ხალხურ გადმოცემებში. გეარობრივი შემადგენლობა და ტოპონიმიკური აღწერილობა	11
შუბანი	12
დარჩიძეები	17
ერდვათი	
ლაზოლლები/ახალშენი	24
იაკობაური	26
კობალთა	28
ქუთაური	31
ტომაშეთი	32
წელათი	35

თავი II

სამეურნეო ყოფა	
მიწათმოქმედება	40
მესაქონლეობა	49
მეფუტკრეობა	
ხელოსნობა და შინამრეწველობა. ხალხური რეწვის ტრადიციები	52

თავი III

მატერიალური კულტურა	
დასახლების სტრუქტურა	59
საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი	65
ხალხური ტრანსპორტი	71
ჩაცმულობა	73
ხალხური სამზარეულო	74

თავი IV

სოციალური ურთიერთობანი	
ოჯახი და საოჯახო ყოფა	80
ქორწინება	89
სტუმარმასპინძლობა	97

თავი V

სულიერი კულტურა	
რწმენა-წარმოდგენები	100
ხალხური ღღესასწაული	105
ხალხური თამაშობანი	109
დასკვნა	111
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	114

ბამრმს. რედაქტორი	ჯემალ ხოუერიია
მხატვრ. რედაქტორი	ბურაბ ბუჩაბიძე
ბეჟნ. რედაქტორი	რობერტ ლომაია
უზრ. კორექტორი	ნანული წილოსანი
კორექტორი	ბულნაზ სამნიძე
დამკაბადონებელი	ნატო ოსანაძე
ოქერატორი	მაბული ბუქიძე

ხელმოწერილია დასაბუჟდად 17.08.2001
 ქალაღდის ზომა 60X84 1/16
 სააღრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 5,4
 ჟიზიკური თაბახი 7,25
 შექვ. № 39
 ტირაჟი 300

შასი სახელმეკრულებო

ს.ს. „ბამრმსემლობა აჟარა“, ბათუმი, გოზეაბუვილის, 24

ს.ს. „ბამრმსემლობა აჟარის“ პოლიგრაფიული ცენტრი, კოსტაეას, 5